

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Факультет соціології
Інститут соціології НАН України
Соціологічна асоціація України Київське міське відділення

**ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ:
СПІЛЬНОТИ: СУСПІЛЬНА УЯВА І ПРАКТИКИ КОНСТРУЮВАННЯ**

Матеріали

*XVI Міжнародної науково-практичної конференції
«Проблеми розвитку соціологічної теорії:
Спільноти: суспільна уява і практики конструювання»
18-19 квітня 2019 року (м. Київ)*

УДК 316.1
П78

Рекомендовано до друку
Вченою радою факультет соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол №11 від 22 травня 2019 року)

П78 **Проблеми розвитку соціологічної теорії: Спільноти: суспільна уява і практики конструювання.** Матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конф. «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Спільноти: суспільна уява і практики конструювання», 18-19 квітня 2019 р., (м. Київ) / Наукове видання / Київський національний університет імені Тараса Шевченка [під ред. к. ф.-м. н. Горбачика А. П., д. соц. н. Куценко О. Д., д. соц. н. Судакова В. І., д. соц. н. Мазурика О. В., д. соц. н. Петрушиної Т. О. к. ф.-м. н. Сидорова М. В.-С.]. – К.: Логос, 2019. – 240 с.
ISBN

У збірнику зібрані наукові доповіді учасників XVI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Спільноти: суспільна уява і практики конструювання» (м. Київ, 18-19 квітня 2019 року).

Для наукових працівників, аспірантів, викладачів і студентів, які навчаються за спеціальністю «Соціологія», а також усіх, хто цікавиться питаннями розвитку сучасної соціологічної науки.

Статті, включені до збірника, друкуються в авторській редакції.

ISBN

© Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, 2019
© Інститут соціології НАН України, 2019
© Соціологічна асоціація України, 2019

СКЛАД ОРГАНІЗАЦІЙНОГО КОМІТЕТУ
XVI Міжнародної науково-практичної конференції
«Проблеми розвитку соціологічної теорії. Спільноти: суспільна уява і
практики конструювання (CDST)»
18-19 квітня 2019 року

Голова оргкомітету – Горбачик А.П., к. ф.-м. н., доцент, декан факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Співголова оргкомітету – Степаненко В.П. – д. соц. н., головний науковий співробітник Інституту соціології Національної академії наук України.

Члени оргкомітету:

1. Жуков В.І. – к. пед. н., заступник декана, доцент кафедри соціальних структур та соціальних відносин факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
2. Костенко Н.В. – д. соц. н., професор, завідувач відділу соціології культури та масової комунікації Інституту соціології Національної академії наук України;
3. Куценко О.Д. – д. соц. н., професор, завідувач кафедри соціальних структур та соціальних відносин факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, віце-президент Соціологічної Асоціації України;
4. Петрушина Т.О. – д. соц. н., старший науковий співробітник, завідувач відділу економічної соціології Інституту соціології Національної академії наук України;
5. Сидоров М. В.-С. – к. фіз.-мат. н., доцент, завідувач кафедри методології та методів соціологічних досліджень факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
6. Соболевська М.О. – д. соц. н., доцент кафедри теорії та історії соціології факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
7. Судаков В.І. – д. соц. н., професор, завідувач кафедри теорії та історії соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
8. Чепак В.В. – д. соц. н., професор, завідувач кафедри галузевої соціології факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
9. Мороз Є.О. – к. соц. н., голова ради молодих вчених факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
10. Дейнека А.В. – технічний секретар оргкомітету, фахівець 1 категорії факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
11. Склярова І.А. – технічний секретар оргкомітету, аспірант кафедри соціальних структур та соціальних відносин факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Вчений секретар оргкомітету – кандидат соціологічних наук Мороз Є.О.

Степаненко В.П.

Інститут соціології НАН України, доктор соціологічних наук, головний науковий співробітник відділу історії та теорії соціології, Київ

СУЧАСНІ СПІЛЬНОТИ У ПОШУКАХ СПІЛЬНОГО: ПОМІЖ РЕАЛЬНІСТЮ ТРАДИЦІЙ І УЯВОЮ ПОСТМОДЕРНИХ МНОЖИННОСТЕЙ

Спільнота – центральний предмет соціологічної традиції, який і нині зберігає свою актуальність. Класичне дослідження Фердинанда Тьоніса “Спільнота і суспільство” (1887) фокусується саме на цій центральній ланці модерної трансформації. Втім підходи класичної соціології до спільноти є цілком актуальними і в сучасному контексті.

Почнемо з того, що у диспозиції спільнота (*Gemeinschaft*) – суспільство (*Gesellschaft*) емоційно позитивна артикуляція Тьоніса на боці першого. Ідеальна спільнота у трактуванні Тьоніса – це реальне, “органічне” життя, натомість суспільство – механічно інтегративне утворення, спільнота – це приватно-інтимна сфера довіри та потаємної істинності співіснування, суспільство – це формальна публічність; спільнота – рідна та близька, суспільство – “подорож на чужину” [1:10] . І нарешті, суспільство може бути поганим, спільноти – ніколи. З часів Тьоніса ідеалізовані асоціації щодо спільноти є доволі характерними не лише для класичної соціології, але й зберігаються у сучасних комунітаристських дискурсах. Людську природність цієї емоційної теплоти легко зрозуміти, адже спільнота у розумінні Тьоніса постає у трьох основних проявах зв'язків та відносин, а саме: родинність, сусідство і дружба [1:26]. Це власне і є ближнє “рятівне” коло людини, яке в будь-яких соціологічних опитуваннях, зокрема у вітчизняних, отримує незмінно високі показники довіри.

Класична концептуалізація спільноти також пропонує певну тріаду спільностей, що є основою існування і функціонування будь-якої спільноти. За Тьонісом це спільності крові (*Blut*), місця (*Ort*) і духу (*Geist*) [1:25]. І коли перші дві є біологічною і фізичною характеристиками, притаманним таким традиційним угрупованням, як рід, плем'я чи громада невеличких поселень, де всі знають одне одного, то спільність “духу” спільноти обумовлюється радше сумісними діями та подібною “налаштованістю” її членів. Це і є той актуальний концептуальний місток, який також уможливорює відтворення спільноти від її традиційних до постмодерних форм.

Ностальгічна ідеалізація традиційної спільноти, яка руйнується з такими процесами модернізації як фрагментація, урбанізація та відчуження – є усталеним напрямом соціологічних рефлексій від Тьоніса аж до вже пізнього модерну і нашого часу. Характерною, наприклад, є метафора Е.Гелнера щодо “холодності” цивільних відносин громадянського суспільства на противагу “теплоті” традиційного комунального ентузіазму. І можна погодитись з А.Гоулднером, який вважає, що лінія напруги поміж традиційною спільнотою і модерним суспільством, а також – пошук уявної “серединної лінії” поміж органічною спільністю і необмеженим егоїстичним індивідуалізмом є провідною для всієї класичної соціології, і не лише в європейській.

Зокрема ця проблематика є виразно артикульованою в американській соціальній теорії від А.Токвіля до Р.Патнема. А класичне визначення спільноти Р.Парком як територіально організованої людності, що переважно постійно проживає на цій території і члени якої перебувають у відносинах взаємної залежності [3], своїм змістом мало чим відрізняється від уявлення про традиційну спільноту часів Тьоніса і Вебера. Втім варто також зазначити, що в американській теоретичній традиції концепція спільноти також історично пов'язана з тим, що Тьоніс називає “спільністю духу”. Спільнота – це лише територіальна локація проживання, але й також добровільне об'єднання людей за інтересами або віруваннями, коли йдеться, наприклад, про релігійні громади, всілякі добровільні grass-roots асоціації та мережі громадянського життя зі спільними метою чи інтересами їх членів.

Виникає питання: чому від кінця XIX сторіччя з першими тривогами щодо руйнування, розпаду або й зникнення традиційної спільноти, вона тим не менш зберігається, що правда змінюючись та розширюючи репертуар своїх маніфестацій в обставинах новітніх постмодерних можливостей? Чому спільноти й нині зберігаються та продовжують функціонувати у різних формах сучасного конструювання та множинності репертуару своїх спільностей?

Наведемо декілька пояснень та аргументів щодо цього. Навіть за постмодерних обставин базові основи спільноти – ті самі спільності крові та місця – не зникають і зберігають своє значення. Хоча навіть і вони трансформуються. Наприклад, традиційні кровні узи доповнюються такими постмодерними модифікаціями як сурогатне материнство, штучне запліднення, нетрадиційні сім'ї тощо. Трансформується і місце як показник спільності – від традиційної фізичної території співіснування членів спільноти до публічного віртуального або транс-локального (екстериторіальні етнокультурні діаспори як спільноти).

Сучасна конфігурація “спільнота vs. суспільство” позначає актуальну дихотомію вибору для сучасної людини поміж безпекою і свободою в сучасних “суспільства ризику”. Як зазначає З.Бауман [2], коли затишна близькість та теплота спільноти надає сталість, передбачуваність та

відчуття безпеки, то процеси індивідуалізації, переміщення та “відкорінення” пов’язані зі зростанням ступеню свободи (вибору), але й ризиків для людини. Втім кожний процес має свою ціну і також зворотну сторону. Тепло та безпека реальної, а не ідеальної спільноти можуть супроводжуватись суспільним тиском її колективної громадської думки, репресивним диктатом стандартів та правил поведінки, жорсткою усталеністю традицій та зовнішньою ексклюзивністю. Натомість свобода індивідуалізації завжди пов’язана з небезпеками та підвищеними ризиками невизначеностей. Власне тому, що кожна людина намагається знайти свій власний баланс поміж цих двох модусів (та цінностей) безпеки і свободи, спільнота, яка часто асоціюється із надійною усталеністю ближнього кола, не лише зберігає свою цінність, але й посилює своє значення “рятівного кола” аж до ефекту захисної групової капсули у періоди суспільних катаклізмів.

І, нарешті, модернізація – це не спрощено лінійний історичний поступ, а радше складний процес зі своїми зворотними відступами, відхиленнями, відтворенням старих та формуванням нових традицій та новими констеляціями поміж традиційним і модерним, свободою, несвободою та безпекою, раціоналізацією та ірраціональністю. Сучасні медійні ефекти пост-правди, тренди міфологізації масової свідомості, зростання політичного популізму, що експлуатує первинні кровно-родинні форми спільноти як відповідь на виклики безпеки, радикалізм та ксенофобія – все це сучасні ознаки суперечностей модернізації та аспекти демодернізації.

Сучасні цифрові комунікації та соціальні мережі, глобалізація та комерціалізація відкривають новий широкий спектр можливостей у конструюванні спільнот, зокрема – віртуальних, але й одночасно – формують нові смисли та проблеми для їх концептуалізації. Наприклад, коли віртуальні цифрові спільноти за визначенням долають обмеження спільного фізичного простору, характерного для традиційних спільнот, чи не втрачає своє значення повсякденна інтеракція обличчя-до-обличчя членів спільноти? Чи є віртуальна спільнота справжньою? І чи здатна така спільнота підтримувати і відтворювати соціабельність, що її Тьоніс визначав як “відносини взаємного ствердження”? Це – лише окремі питання у новому широкому полі соціологічного осмислення спільнот за постмодерних обставин. Втім видається, що як і у випадку з амбівалентністю традиційних спільнот, сучасні постмодерні спільноти поєднують у собі разом нові широкі можливості, але й ризики для соціальних взаємодій.

Список використаних джерел

1. Тённис Ф. *Общность и общество. Основные понятия чистой социологии*. Пер. с немецкого Д.В.Скляднева /Ф. Тённис. – С-Петербург: Владимир Даль. 2002.

2. Bauman Z. Community. Seeking Safety in an Insecure World / Z.Bauman. – Cambridge: Polity Press, 2001.
3. Park R. Human Ecology. *American Journal of Sociology*. 1936. Vol. 17(1). P. 1–15.

Судаков В. І.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії соціології, Київ

ОСОБЛИВОСТІ ТЕОРЕТИЧНОГО ВІДОБРАЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ ПРОЦЕСУ ІНТЕГРАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ

Динамічні соціальні зміни, які відбулися у ХХ та початку ХХІ століть слід вважати суттєвими онтологічними підставами переосмислення дисциплінарного статусу соціологічної науки в аспектах врахування: 1) змісту її наукової, гуманітарної та технологічної пізнавальних орієнтацій (Н.Смелзер); 2) нагальності визначення нових теоретичних координат соціологічного мислення (З.Бауман, У.Бек, І. Валерстайн, Е.Гіденс, А.Турен, Дж.Уррі); 3) феноменів теоретичного плюралізму та мультипарадигматизму (Дж.Тернер, Дж.Рітцер, М.Фуко); 4) потреби активного введення у науковий обіг нових соціологічних категорій та понять (Дж. Александер, П.Бергер, Ж.Бодрійяр, П.Бурдьо, Ю.Габермас, Б.Латур, Н.Луман, П.Штомпка).

Відомо, що найбільш радикальна позиція стосовно важливості «нового визначення» дослідницького поля соціології сформульована соціологами-постмодерністами, які пропонують розвивати соціологію в концептуальних контекстах «поза межами суспільств» (Дж.Уррі), «індивідуалізації суспільного життя» (З.Бауман) та «нового перевибирання соціального» (Б.Латур), практично не враховується авторами переважної більшості підручників, які наполегливо продовжують транслювати відому формулу: *соціологія – це наука про суспільство*.

Сучасні соціологи, як вважає А.Турен, повинні дистанціюватись від холістичного образу суспільства та постійно робити висновки щодо його природи, оскільки їх головним завданням є «розкривати, описувати соціальні ситуації і соціальні відносини, які доволі поверхнево сприймаються як явища адміністративного чи технічного характеру»[1, с.144]. Вочевидь, що відомі західні соціологи підтримують таку дослідницьку стратегію, доводячи, що такі поняття, як «соціальний порядок» (Д.Норт), «структурація» (Е.Гіденс), «комунікативна дія» (Ю.Габермас), «соціальний простір» (П.Бурдьо), «соціальне» (Б.Латур), є більш змістовним концептуальним виразом предметної специфіки соціологічної науки.

Близькі за змістом позиції аргументують і вітчизняні соціологи. Так В.Тарасенко намагався довести, що «такого роду соціології – як науки про суспільство ніколи не існувало», оскільки суспільство реально вивчається багатьма соціогуманітарними системами знань [2, с.28-29]. М.Шульга також підкреслює, що в соціології досліджується не суспільство, а його соціальна матриця. «Соціальна матриця - це базисна структура соціальних відносин, які забезпечують даний тип існування суспільства, або його спосіб життя» [3, с.12].

На думку Н.Черниш, суспільство будь-якого типу цілком можливо розглядати як певну сукупність різних соціальних спільнот. «Тому соціальні спільноти як суб'єкти, тобто живі, страждаючі, діяльні або пасивні, інертні, несвідомі своєї ідентичності - найважливіший нині предмет соціологічних досліджень» [4, с.28]. Таку точку зору варто підтримати, однак, необхідно звернути увагу на важливість певного вирішення проблеми визначення поняття «соціальна спільнота» як соціологічної категорії.

Приймаючи до уваги дискусійний характер цієї проблеми, доцільно навести наступне визначення: «Соціальна спільнота – сукупність людей, яка виділяється по критерію територіальних та соціокультурних параметрів та є об'єднаною стабільними зв'язками і відносинами». Це «асоціація вільних та рівних людей, які визначають в процесі комунікації, аргументованого обговорення нормативні умови свого існування» [5, с.948-949].

Вочевидь, що тлумачення соціальної спільноти як «асоціації вільних та рівних людей», має певні недоліки, оскільки свідомо ігноруються обставини реальної соціальної стратифікації та соціальної нерівності між людьми, які суттєво впливають на процеси їх суперечливого взаємовпливу та взаємовизначення в комунікативних практиках консенсусного, кооперативного, конкурентного та конфліктного типу.

Перспективний теоретичний підхід до дослідження проблематики інтегративного потенціалу соціальних взаємодій та комунікацій, уточнення питання стосовно розуміння функціональної ролі *консенсусу* як специфічної комунікативної практики, котра, як відомо, визначається найбільшим інтегративним потенціалом в силу співпадіння та взаємного узгодження соціальними суб'єктами своїх потреб, інтересів та цілей. Однак, виникає необхідність наукової розробки логічно чітких і послідовних етапів концептуального аналізу, результатом якого мусить стати зняття підстав для сумніву, артикульованого Н.Луманом - «чи повинна сучасна соціологія приписувати консенсусній інтеграції *конститутивну* роль у суспільстві» [6, с.25-26]. У даному зв'язку важливо враховувати, що консенсусна інтеграція є джерелом утвердження гомогенних комунікацій, розвиток яких, особливо у малих спільнотах, призводить до суперечливого розриву консенсусу та до появи різноманітних соціальних травм.

Доцільно нагадати, що Е.Дюркгейм вважав, що комунікації кооперативного типу є інтегративним джерелом формування промислових спільнот, оскільки ці комунікації утверджують партнерські відносини в системі розподілу праці. Однак в умовах капіталістичної конкуренції такі партнерські відносини, як відомо, часто закінчуються рейдерськими захопленнями та поглинанням виробничої бази більш слабких партнерів. Саме тому реальна драма конкурентних комунікацій загалом обумовлена прагненням одних суб'єктів здобути перевагу над іншими суб'єктами як легітимними, так і протизаконними способами. Незважаючи на те, що конкуренція вважається джерелом соціальної ефективності, необхідно враховувати, що утвердження конкурентних комунікацій реально призводить до постійної реорганізації та реінтеграції соціальних спільнот. Варто підкреслити, що така реінтеграція доволі часто відбувається в суперечливих процесуальних формах соціального конфлікту та соціальної ексклюзії.

Список використаних джерел

1. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии./ Ален Турен. – М.: Научный мир, 1998. – 204с.
2. Тарасенко В. Концептуальні основи соціології. / Валентин Тарасенко. // Соціологічна теорія: традиція та сучасність: Навчальний посібник / За ред. А.Ручки. - К.. 2007. – С. 7-49.
3. Шульга М. Збій соціальної матриці: монографія / Микола Шульга. – К.: Інститут соціології НАН України, 2018.- 284с.
4. Черниш Н.Й. Соціологія: Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-е вид., перероб.і доп. / Н.Й Черниш- К.: Знання, 2009.- 468с.
5. Социология: Энциклопедия /Сост.: А.А.Грицанов и др.- Мн.: Книжный дом, 2003.- 1312с.
6. Луман Н. Общество как социальная система. / Н. Луман. / Пер. с нем. А.Антоновский. – М.: Логос, 2004. – 232с.

Aydingün Ayşegül

Middle East Technical University, PhD in Sociology, Associate Professor at the Department of Sociology, Ankara, Turkey

THE IMPACT OF DEPORTATION AND FORCED MIGRATIONS ON THE IDENTITY OF CRIMEAN TATARS: A TRANSNATIONAL COMMUNITY

The Crimean Khanate was founded in mid-fifteenth century (Fisher 1978: 1-8). The Khanate came under the suzerainty of the Ottoman Empire in 1475, and despite the Küçük Kaynarca Treaty which gave an end to this suzerainty, the Ottomans continued to protect the Peninsula until the first annexation of Crimea in 1783 by the Russian Empire.

The first annexation of Crimea entailed important migration waves. Nearly 1.8 million Crimean Tatars left Crimea and most of them settled in the Ottoman lands (Kırımlı 1992: 12). As a result, the Crimean Tatar population in Crimea fell down continuously. This fall continued during the Soviet period.

One of the main turning points for Crimean Tatar identity was their deportation to Central Asian Republics in 1944. As a result, Crimea was emptied of Crimean Tatars and the Soviet government encouraged the settlement of Russians. This has been the main reason for the social and political events that took place in the peninsula following the return of Crimean Tatars to Crimea soon before the dissolution of the Soviet Union and after, including the second invasion and annexation of Crimea by the Russian Federation in 2014. As a result of the second annexation, Crimean Tatars who had been returning to their homeland since 1989 were again obliged to migrate mostly to mainland Ukraine this time. These migrations were due to the oppression of local authorities and the human right violations which specifically targeted the members of the Crimean Tatar national movement.

All these forced migrations, the deportation and human rights violations had an important impact not only on the Crimean Tatar Identity but also on their relations with their diaspora, Ukrainians and the Ukrainian state. Interviews which were conducted with Crimean Tatars in Crimea in early 2000s and in 2015, in Uzbekistan in 2005 and in Ukraine 2016 have demonstrated that despite a relative loss in cultural identity, their ethnic identity of Crimean Tatars strengthened in line with the analysis of Barth who makes a distinction between cultural and ethnic identity, between social boundaries and its cultural content (Barth 1969). Interviews have also demonstrated that the Crimean Tatars are strongly attached to their homeland which is an essential marker of their identity. On the other hand, for Crimean Tatars who struggled for return to their homeland since the first annexation in 1783 and especially after the 1944 deportation, the second annexation meant another loss of homeland.

The fieldwork data clearly demonstrated that the 1944 deportation strengthened the Crimean Tatar identity and minimized internal differences among them as they felt their identity under threat under exile conditions. This is also true for the post-2014 period. In exile, Crimean Tatars have developed a strong myth of homeland which solidified their ethnic consciousness and national identity. While the Crimean Tatar ethnic identity strengthened in exile, many cultural elements and traditions were preserved despite hybridization of culture. Along the same line, cultural revival projects were initiated by the leading figures of the community (especially after 1989 in Crimea following the return).

According to the interviews, for Crimean Tatars the repatriation was a restoration of an important historical injustice. This restoration was interrupted by the recent annexation of Crimea in 2014. Important human rights violations took place against Crimean Tatars and this entailed an increase in solidarity with the diaspora -leading to the strengthening of relations with Crimean Tatar

organizations in different countries- and also with many Ukrainians and the Ukrainian state. Thus, recent events have not only strengthened Crimean Tatar national identity but also the Ukrainian national identity. The war in Donbas and the annexation of Crimea which strengthened the Ukrainian national identity have also contributed to the alliance of both the Ukrainian state and the Crimean Tatar leadership threatened by the same country. This fact and the migration of thousands of Crimean Tatars to the mainland Ukraine have made the encounter of Crimean Tatars and Ukrainians possible leading them to develop good relations accordingly.

It is also important to note that the obligation of living in different places made the Crimean Tatars a transnational community. They have established new networks. Different forms of internet use such as Facebook, facetime, viber, messenger, skype are used to build new transnational networks and create new social spaces independent from geographical distances aiming at protecting their culture and identity. Through these communication technologies Crimean Tatars have created transnational social spaces which transcend the borders of states (Faist et al. 2013: 53-60; Bryceson ve Vuorela 2002: 3-4). Based on research data, one can argue that this transnationalism is not cosmopolitan in nature, but rather ethnic and nationalist (Colic-Peisker 2008: 23-24). In addition to contributing to the solidarity among Crimean Tatars, the use of communication technologies also contribute to the solidarity between Crimean Tatars and Ukrainians and other communities.

References

1. Barth, Fredrick. (1969). "Introduction" in Ethnic Groups and Boundaries Fredrick Barth (Ed), London: George Allen& Union
2. Bryceson, D. F., & Vuorela, U., (Eds.) (2002). The Transnational Family: New European Frontiers and Global Networks. Oxford: Berg.
3. Colic-Peisker, V. (2008). Migration, Class and Transnational Identities – Croats in Australia and America. Urbana: University of Illinois Press.
4. Faist, T., Fauser, M., & Reisenauer, E. (2013). Transnational Migration. Cambridge: Polity.
5. Fisher, Alan. (1978). The Crimean Tatars. Stanford: Stanford University, Hoover Institution Press.
6. Kırımlı, Hakan. (1996). Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları

Резнік В.С.

*Інститут соціології НАН України, доктор соціологічних наук, доцент,
завідувач відділу історії та теорії соціології, Київ*

СПІЛЬНОТИ ПРОРОСІЙСЬКИ ТА ПРОЄВРОПЕЙСЬКИ ЗОРІЄНТОВАНИХ ГРОМАДЯН В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ДИНАМІКА СПІВВІДНОШЕННЯ

Сучасне українське суспільство розмежоване за геополітичними та мовними орієнтаціями. Ці орієнтації у масовій свідомості можна спостерігати на підставі даних загальнонаціонального соціологічного моніторингу*. Показники цього моніторингу уможливають відстеження ставлень до “ідеї приєднання України до союзу Росії й Білорусі”, “вступу України до Європейського Союзу” та думки стосовно необхідності “надати російській мові статусу офіційної в Україні”. Відтак з’ясування особливостей диференціації опитуваних за їхніми геополітичними та мовними орієнтаціями має враховувати локалізацію їхніх самовизначень в умовному просторі, що його моделюють шкали трьох вихідних зазначених показників моніторингу (рис. 1).

* Загальнонаціональний соціологічний моніторинг з 1992 року проводить Інститут соціології НАН України у перебігу здійснення багаторічного проекту “Українське суспільство: моніторинг соціальних змін”. Керівник проекту – В.Ворона, автори програми проекту – Є.Головаха і Н.Паніна. Статистичне забезпечення проекту та архіву накопичуваних масивів соціологічних даних на базі програмного пакету ОСА для Windows та ОСА New Line – А.Горбачик та О.Горбачик. Вибірка загальнонаціональних моніторингових опитувань 1992–2018 років пропорційно репрезентує доросле (віком від 18 років) населення 24 областей України (у 2015–2018 роках опитування не охопило окремі райони Донецької та Луганської областей (ОРДЛО), що потрапили під контроль сепаратистсько-терористських угруповань), АР Крим (за винятком 2014–2018 років, коли опитування у Криму після його анексії Росією не проводилось) та м. Києва. За типом побудови ця вибірка триступенева, стратифікована, випадкова, із квотним скринінгом на останньому щаблі (автори вибірки: Н.Паніна, М.Чурилов). Опитування проведені за методом самозаповнення анкет у травні 1992 р. (N = 1752), травні 1999 р. (N = 1810), січні 2000 р. (N = 1810), січні 2001 р. (N = 1800), лютому-березні 2002 р. (N = 1799), лютому 2003 р. (N = 1800), лютому 2004 р. (N = 1800), березні 2005 р. (N = 1800), квітні 2006 р. (N = 1800), квітні 2008 р. (N = 1801), березні-квітні 2010 р. (N = 1800), квітні-травні 2012 р. (N = 1800), червні-липні 2013 р. (N = 1800), липні-серпні 2014 р. (N = 1800), червні-липні 2015 р., (N = 1802), червні-липні 2016 р. (N = 1802), червні-липні 2017 р. (N = 1800) та вересні-жовтні 2018 р. (N = 1800). В 1992–2014 роках польовий етап дослідження організував центр “Соціс”, у 2015–2018 роках – Благодійний фонд “Інтелектуальна перспектива”.

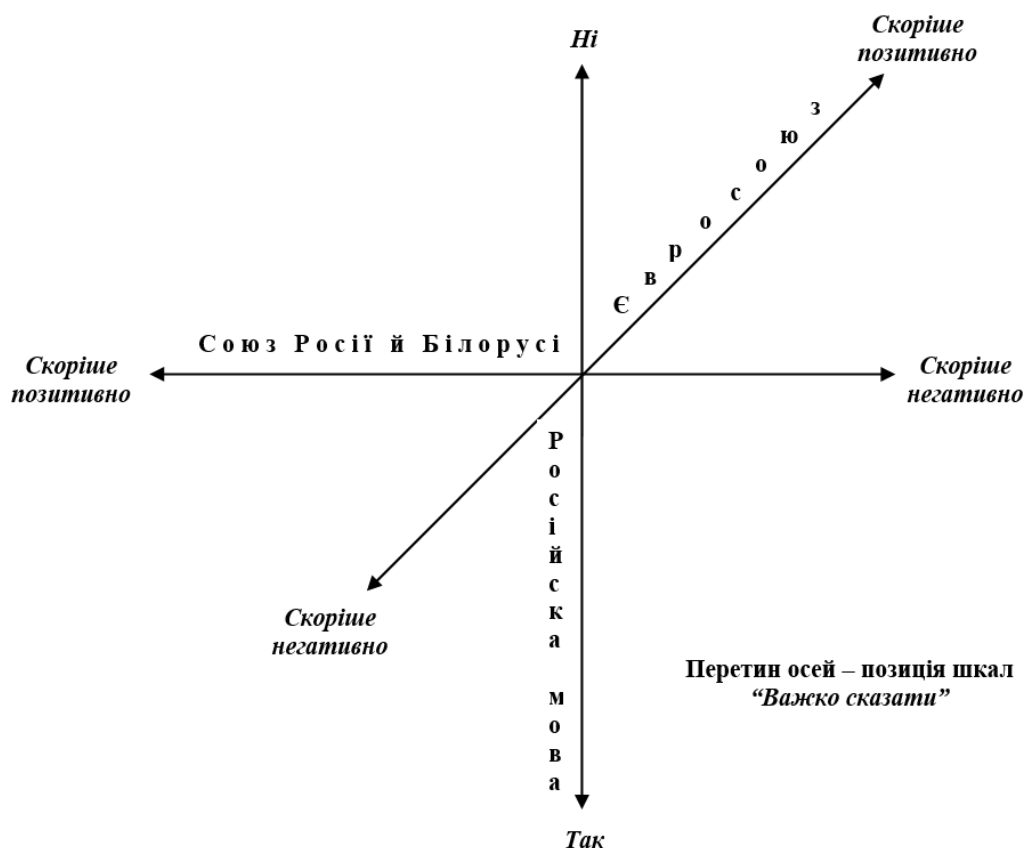

Рисунок 1. Модельований 3-вимірний простір мовно-геополітичного самовизначення опитуваних

Статистичне моделювання мовно-геополітичного розмежування в Україні здійснене за консультативної допомоги А.Горбачика [1]. Отримана модель наразі доповнена аналізом даних моніторингових досліджень Інституту соціології НАН України за 2017 та 2018 роки. Зокрема, припущення про спільний чинник, що зумовлює мовні та геополітичні орієнтації тестувалося за допомогою експлораторного факторного аналізу*. У результаті на кожному річному масиві даних було виокремлено один фактор із власним значенням більше одиниці та часткою поясненої дисперсії більше 50% (табл. 1).

* Процедурі факторизації підлягали безпосередньо вимірювані показники мовної та геополітичних орієнтацій (рис. 1). При цьому позиціям їх шкал відповідали такі значення балів: 1 бал – позитивне ставлення до “Союзу Росії й Білорусі”, негативне ставлення до “Євросоюзу”, згода із думкою про підвищення статусу “Російської мови”; 2 бали – позиція невизначеності “Важко сказати” для всіх показників; 3 бали негативне ставлення до “Союзу Росії й Білорусі”, позитивне ставлення до “Євросоюзу”, незгода із думкою про підвищення статусу “Російської мови”.

Таблиця 1.**Матриці факторних навантажень 1-факторної моделі (метод головних компонентів)**

Рік опитування	Безпосередньо вимірювані показники			Частка поясненої дисперсії, %	Об'єкти аналізу, n
	Російська мова	Союз Росії й Білорусі	Євросоюз		
2000	0,818	0,846	0,531	55,5	1798
2002	0,825	0,834	0,524	55,0	1781
2004	0,809	0,811	0,441	50,1	1783
2005	0,817	0,812	0,629	57,5	1795
2006	0,840	0,817	0,638	59,4	1800
2008	0,821	0,838	0,671	60,9	1795
2010	0,820	0,823	0,589	56,6	1793
2012	0,785	0,805	0,628	55,3	1788
2013	0,737	0,825	0,762	60,1	1790
2014	0,811	0,871	0,847	71,1	1782
2015	0,783	0,830	0,801	64,8	1755
2016	0,822	0,848	0,757	65,6	1798
2017	0,781	0,817	0,721	59,9	1753
2018	0,784	0,809	0,724	59,8	1800

Впродовж всього часу спостережень виявлений фактор був здебільшого найсильніше пов'язаним із орієнтаціями на “російську мову” та “союз Росії і Білорусі”. Відтак цей фактор інтерпретовано як “проросійську зорієнтованість” опитуваних. Класифікація їх за цією зорієнтованістю здійснена шляхом швидкого кластерного аналізу методом К-середніх. Процедура кластеризації застосувалася у просторі шкал безпосередньо вимірюваних показників мовної та геополітичних орієнтацій (рис. 1). При цьому позиціям шкал даних показників відповідали такі ж значення у балах, як і при процедурі факторизації їх. У такий спосіб отримано класифікацію у вигляді 2-кластерного рішення (табл. 2).

Таблиця 2.**Результати кластерного аналізу: наповненість кластерів, класифіковані та некласифіковані об'єкти (опитувані), n**

Рік спостереження	Наповненість		Класифіковані об'єкти	Об'єкти, що залишилися поза класифікацією
	Кластер 1	Кластер 2		
2000	957	841	1798	12
2002	737	1044	1781	18
2004	724	1059	1783	17
2005	1095	700	1795	5
2006	781	1019	1800	0
2008	756	1039	1795	6
2010	843	950	1793	7
2012	1001	787	1788	12
2013	787	1003	1790	10
2014	726	1056	1782	18
2015	659	1096	1755	47
2016	720	1078	1798	4
2017	1118	635	1753	47
2018	1068	732	1800	0

На кожному масиві даних за певний рік опитування отримано по 2 кластери, що є внутрішньо однорідні та суттєво відмінні між собою. Інтерпретація отриманих 2-кластерних змінних кожного року здійснена на основі порівняння фінальних центрів їх кластерів (табл. 3).

Таблиця 3

Фінальні центри кластерів, М (діапазон шкал вихідних показників: 1–3 бали)

Рік	Російська мова		Союз Росії й Білорусі		Євросоюз	
	Кластер 1	Кластер 2	Кластер 1	Кластер 2	Кластер 1	Кластер 2
2000	1,30	2,62	1,32	2,69	2	3
2002	2,65	1,24	2,40	1,13	3	2
2004	2,80	1,20	2,12	1,20	2	2
2005	1,31	2,72	1,23	2,55	2	3
2006	2,84	1,17	2,28	1,14	3	2
2008	2,82	1,23	2,35	1,13	3	2
2010	2,81	1,20	2,17	1,10	2	2
2012	1,30	2,84	1,22	2,28	2	3
2013	2,81	1,59	2,52	1,23	2,69	1,70
2014	1,39	2,71	1,51	2,84	2	3
2015	1,44	2,90	1,71	2,82	1,65	2,71
2016	1,43	2,80	1,53	2,85	1,52	2,63
2017	2,74	1,42	2,86	1,66	2,68	1,65
2018	2,74	1,43	2,80	1,63	2,63	1,68

Опитувані проросійського кластеру здебільшого (а) згодні із необхідністю надання російській мові статусу офіційної в Україні, (б) позитивно ставляться до ідеї приєднання України до союзу Росії й Білорусі, (в) неспроможні визначитися із ставленням у 2000–2012 і 2014 роках та негативно ставляться у 2013 і 2015–2018 роках до вступу України до Європейського Союзу. Опитувані проєвропейського із кластерів здебільшого (а) заперечують необхідність надання російській мові статусу офіційної в Україні, (б) негативно ставляться до ідеї приєднання України до союзу Росії й Білорусі і (в) позитивно – до вступу України до Європейського Союзу. Таким чином, 2-кластерне рішення виокремлює проросійськи та проєвропейськи зорієнтованих (рис. 2).

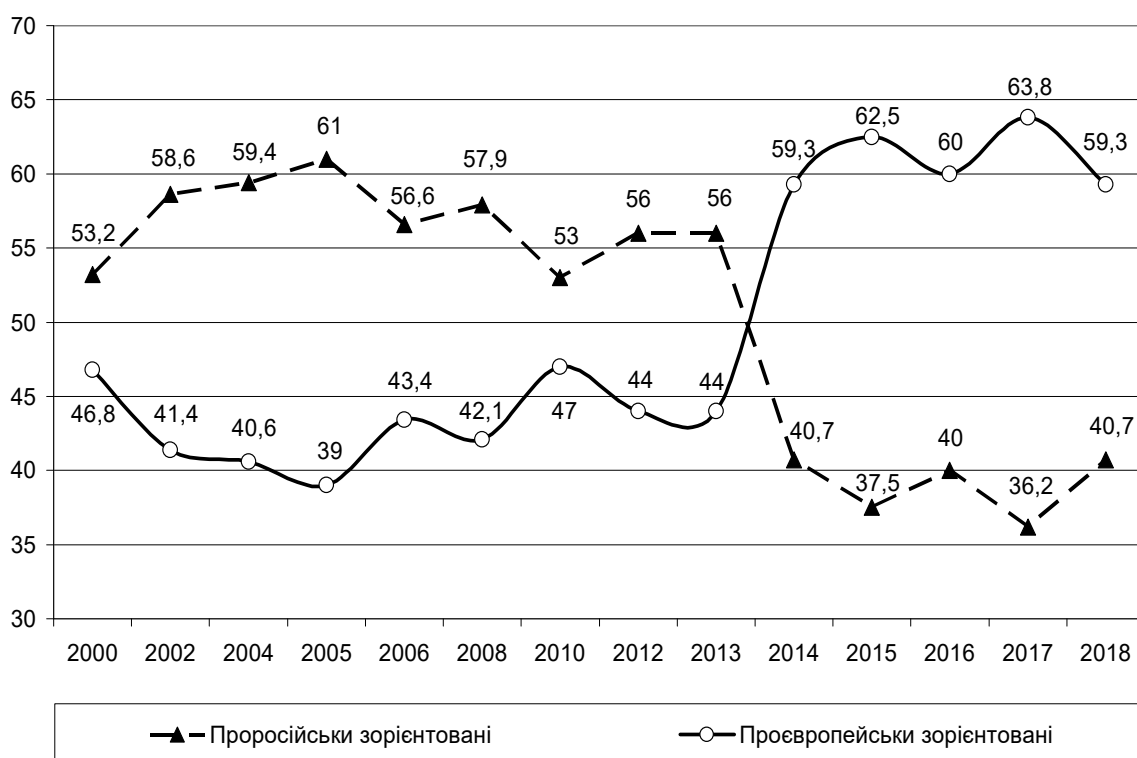

Рисунок 2. Динаміка співвідношення часток проросійськи та проєвропейськи зорієнтованих опитуваних (%)

Список використаних джерел

1. Резнік В. (Де)легітимація соціального порядку та уподобання щодо модернізації його засад в сучасній Україні: передумови і тенденції / Володимир Резнік // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2017. – №1. – С. 65–102.

Шелухін В. А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, асистент кафедри теорії та історії соціології, Київ

УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІОЛОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ І УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ ГРОМАДОЗНАВСТВА У ДОКУМЕНТАХ: ДО СТОЛІТТЯ ПЕРШОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Ідея заснування «українського інституту суспільних наук» належала Михайлу Грушевському й була ним обґрунтована ще 1907 року [1]. Після досвіду викладання у Паризькій школі суспільних наук, на запрошення Максима Ковалевського, він прагнув заснування суспільствознавчої інституції саме на українському ґрунті. Втілити цю ідею вдалося пізніше: влітку-восени 1919 р. коштом уряду УНР та приватним пожертвам Інститут (далі – УСІ) було засновано у Женеві [2]. Не вдалося проф. Грушевському домогтися перенесення роботи інституту до контрольованої

більшовиками України, фактично з 1924/25 року установа була «перезаснована» у Празі Микитою Шаповалом та його колегами, де деякий час діяла під назвою Інститут громадознавства. Інститут розгорнув дослідницьку, викладацьку та видавничу працю, налагоджував міжнародне співробітництво, опікувався українськими школами, гімназіями та вищими студіями у Чехословаччині.

Доповідь спирається на результати пошукової роботи студентів факультету соціології під кураторством автора в збереженій частині архіву УСІ, що перебуває у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. Робота інституту впливала із погляду на соціологію більшою мірою, як на універсальну методологічну програму суспільствознавчого пізнання, а не вузьку спеціальність – ідея, що була обґрунтована Михайлом Драгомановим у габілітаційній лекції, прочитаній 1873 року у Київському університеті [3]. Проф. Драгоманов лишався інтелектуальним орієнтиром для УСІ.

Станом на 1928 рік у складі Інституту було 4 відділи «Соціологія і політика», «Народознавство» (проблеми етнографії та соціальної антропології), «Економіка і техніка», «Правознавство», також діяли семінари «українського права» (звичаєвого), «народного господарства», соціологічний семінар і кабінети села, міста та кабінет воєнної соціології. Діяла низка секцій та кафедр, цікавими є досвід організації секції соціології війни та революцій та кафедри соціальної патології, що мала фокусуватися на різноманітних проявах аномії та девіантній поведінці. Кураторія була аналогом сучасних наглядових рад. Адміністративне керівництво здійснювала дирекція, а академічне – визначення напрямків наукової роботи, присудження ступенів, оцінка кваліфікації працівників здійснювалася науковою колегією (науковою радою). При інституті був власний музей-архів, бібліотека, робітничий університет, де можна було пройти сучасною мовою «підвищення кваліфікації» чи отримати заочну освіту. З кінця 1920-х років УСІ розпочав присвоєння наукових ступенів доктора соціології.

УСІ видавав науковий журнал «Суспільство», який розсилався до провідних наукових інституцій Європи та приватних осіб у Німеччині, Франції, Італії, Іспанії, Норвегії. Свої праці до бібліотеки УСІ надсилали Р. Міхельс, П. Сорокін, Е. Е. Росс, Е. Халупний тощо. Інститут видавав наукові праці, зокрема, стараннями його співробітників перекладалися праці одного із фундаторів чеської соціології проф. Халупного, Е. Боґардуса, П. Сорокіна, Ю. Буржена – учня Е. Дюркгайма тощо. Видавничий план УСІ передбачав переклад праць класиків і сучасників соціології: Е. Дюркгайма, Л. фон Візе, Р. Вормса, Р. Челлена та багатьох інших. У свою чергу готувався франкомовний збірник «Україна» із матеріалами про Україну. Незважаючи на виражену опозиційність до більшовизму, УСІ обмінювався виданнями із ВУАН та радянськими журналами. Зокрема, ключовим теоретичним та мистецько-культурним

часописом періоду українізації «Червоний шлях». Аналіз видавничих планів УСІ важливий для реконструкції втраченої автентичної вітчизняної соціологічної традиції. Дає більше розуміння на що орієнтувалася вітчизняна соціологія в період свого становлення – це М. Драгоманов, С. Подолинський, М. Зібер та М. Туган-Барановський. Також Інститут запланував кількатомні видання праць проф. Драгоманова та Сергія Подолинського. Був виданий лише перший том проф. Драгоманова 1937 р.. Російськомовні праці українських авторів дореволюційного періоду перекладалися українською. УСІ організовував виїзні семінари та дискусії як в Чехословаччині, так і за кордоном (Швейцарія, США, Канада). Його діяльність була моделлю успішної роботи для т. зв. «малих» народів колишньої Російської імперії. Зокрема, при УСІ діяв Білоруський кабінет. Калмицька комісія, що об'єднувала калмиків-емігрантів у Празі вивчала досвід його роботи та організації наукової праці.

Діяльність УСІ була пов'язана із есерівською еміграцією й мала виражений лівий характер опозиційний як до ревізіоністських соціал-демократів, так і до більшовиків. Частина науковців, що співпрацювала з УСІ часом відійшла від нього (соціал-демократ В. Старосольський, автор новаторської на той час праці «Теорія нації», виданої інститутом 1922, консерватор В. Липинський), тоді як інші право-ліберальні діячі продовжували співпрацю з ним і займали в його структурі впливові позиції (проф. С. Шелухін). У 1930-і роки через економічні причини розмах діяльності УСІ дещо обмежився. Чехословацький уряд розглядав можливість його приєднання до Східнослов'янського інституту, що мав об'єднати емігрантські інституції українців і росіян. Проект не був втілений. Фактично робота УСІ припинилася у зв'язку із запровадженням обмеження на роботу громадських організації нацистською окупаційною адміністрацією влітку 1939 р.

Список використаних джерел:

1. Грушевський М. Чи не спроможемось? / М. Грушевський // Літературно-науковий вісник. – Т. 40. – К.12. – С. 418-425.
2. Судин Д. Женевський період діяльності Українського соціологічного інституту / Д. Судин // Вісник ЛНУ імені Івана Франка. Серія соціологічна. – Вип. 6. – 2012. – С. 37-50.
3. Драгоманов М. Положение и задачи науки древней истории // Драгоманов М. Вибрані праці у 3 томах. – Т. 1. – К.: Знання України, 2006. – С. 15-52.

СЕКЦІЯ 1. СОЦІОЛОГІЧНІ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ, ГРУП ТА МЕРЕЖ: ВІД КЛАСИЧНИХ ТРАДИЦІЙ ДО СУЧАСНОСТІ

Бевзенко Л. Д.

Інститут соціології Національної академії наук України, доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник відділу теорії та історії соціології, Київ

МЕТОДОЛОГІЧНІ МОЖЛИВОСТІ ПАРАДИГМИ СКЛАДНОСТІ В КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ — ОСНОВА ІНТЕГРОВАНOSTІ, МЕХАНІЗМИ УТВОРЕННЯ ТА РУЙНАЦІЇ

Парадигма складності (complexity theory) на даний момент стає одним з найпотужніших метапарадигмальних майданчиків, навкруги якого, говорячи мовою І. Лакатоса, утворюється пояс дисциплінарних інтерпретацій цього підходу і наступний пояс дисциплінарних та міждисциплінарних концептуальних пропозицій. В сучасному загальнонауковому дискурсі ця парадигма (метатеорія) відома під цілим рядом інших імен – теорія хаосу, теорія катастроф, теорія нерівноважних систем, теорія самоорганізації, синергетична парадигма, теорія нелінійних систем. Об'єднує їх одне – акцент дослідницької уваги на особливостях, які притаманні динаміці складних нелінійних систем, і які не попадали в фокус уваги науки до середини минулого сторіччя. Здатність таких систем до самоорганізації і самоактивності – один основних відкритих ефектів [5;6;7]. В разі звернення до соціальних систем цей ефект виглядає досить неочікуваним і таким, що потребує значної уваги соціальних теоретиків.

Можна з упевненістю сказати – та потреба в новій загальній інтегративній теорії, якої вже багато років прагне сучасна соціологія, навряд чи може бути задоволеною без інкорпорації парадигми складності в соціологічне теоретизування. На даний момент однією з найбільш відомих у нас таких спроб є світ-системна концепція І. Валерстайна [4], в якій було задіяно елементи теорії хаосу, що на той час пропагував І. Пригожин. Але потуга парадигми складності в соціологічному теоретизуванні поки що далеко не вичерпана і не розкрита.

Виглядає так, що в шуканих інтегративних теоріях парадигма складності може взяти на себе концептуалізацію макросистемної динаміки. Більш глибокі системні рівні (мезо- та мікро-) потребують інших парадигмальних доповнень. На мій погляд, тут доречним є звернення до *мережевої теорії та парадигми практик*. Спробу такого поєднання я

зробила в побудові інтегративної концепції соціальної напруженості [1]. Аналогічний методологічний прийом може бути плідним і в разі *концептуалізації соціальних спільнот*, намаганні зрозуміти їх місце в загальносистемній динаміці (макрорівень), а також формат присутності на мезо- та мікрорівні соціальної реальності.

В рамках *complexity theory* підходу соціальна динаміка може розглядатися як процес зміни, утримання та руйнації соціального порядку за рахунок двох основних механізмів – *організаційного та самоорганізаційного* [2]. І проявляється це у динаміці соціальних утворень організаційного та самоорганізаційного генезису. Саме останні і є тим, що можна ототожнити з явищем *соціальних спільнот*. Наявність в цій концепції утворень організаційного типу дає ту теоретичну опозицію, яка дозволяє виявити специфіку появи та існування соціальних спільнот. Ця специфіка рельєфно проявляється саме на трьох вказаних вище рівнях соціальної реальності.

1. *Макрорівень*. Організаційні спільноти в своїй ґенезі мають на першому місці абстрактний проект, план організації з прописаними рольовими позиціями і функціями, які вже потім наповнюються конкретними соціальними акторами – членами суспільства. Соціальні спільноти є продуктом соціальної самоорганізації, утворюються спонтанно як результат живої взаємодії між конкретними людьми, розростаються по типу «снігового кому». Функціональні навантаження є розмитими і регулюються теж ситуативно і спонтанно. Прикладів багато – від родини, спортивної команди, клубів за інтересами до усіляких політичних, громадських рухів у разі їх справжності а не імітаційності.

2. *Мезорівень*. На цьому рівні спільноти мають в основі мережеву природу (причому в інтерпретації Б. Латура, коли в коло мережевих зв'язків попадають і не-люди – речі, віртуальні об'єкти, тощо). Їхня ієрархічність не є жорсткою, як в організації, а являє собою результат спонтанного утворення найбільш авторитетного і сильного ядра спільноти, яке є рухливим і вимагає щоденної актуалізації своєї спроможності цю позицію тримати. Стосунки між членами спільноти регулюються за рахунок системи правил, які утворюються теж спонтанно, не намагаються регулювати усі можливі формати мережевих взаємодій, а лише окреслюють границі спільноти системою заборон – чого не можна робити. Все інше – свобода і саморегуляція. Це теж суттєва відмінність по відношенню до організації, де рольова сітка прописується з максимальною алгоритмізацією можливих функціональних дій.

3. *Мікрорівень*. Вхідження в спільноту, поява відчуття належності до неї для кожної окремої людини пов'язане з напрацюванням системи *особливих практик мережевих взаємодій* з іншими членами спільноти. Саме ці звичні, повторювані практики і є тим цементом, що робить спільноту цілісним соціальним утворенням. (Приклад, що демонструє це дуже яскраво – релігійні спільноти. Сучасні приклади – спільноти в

віртуальних мережах, які тримаються на практиках регулярного обміну повідомленнями, читанням, коментуванням, лайканням та ін.). Це означає, зокрема, і те, що *спільноти – виключно процесуальне утворення*, що підтримується практиками повсякдення (реальними або уявними, мислиневими). На рівні індивідуальному спільноті відповідає певна структура в системі індивідуальних габітуальних налаштувань. Таким чином - спільнота на макрорівні це *частина габітуальної системи* людини на мікрорівні.

Особлива методологічна потуга парадигми складності в даній концептуалізації полягає в тому, що вона дозволяє показати *динаміку спільнот і пов'язати її з загальним станом соціальної системи*, мірою її стабільності.

1. *Стабільна система, рівноважна, рівень напруги низький*. Набір існуючих спільнот є сталим, вони самовідтворюються, поповнюються новими членами, границі (правила) зберігаються. Нові спільноти з'являються в дуже малій кількості. (Приклад – архаїчні, традиційні, тоталітарні суспільства - родинні, релігійні, станові спільноти).

2. *Система умовно стабільна*, рівень напруженості середній – порядок в цілому відтворюється, але вже його нестійкість значно зросла. Попередні спільноти частково руйнуються, спонтанно з'являються нові. Спільнотна тектоніка виглядає досить помітною. Приклад – громадянські спільноти, волонтерські рухи, політичні рухи в сучасних суспільства, що притаманні цій суспільній фазі. Суттєвим є те, що змінюється першою чергою не людський склад спільноти, а ті смислові змісти, які є у практиках їх взаємодій. Так спільнота однокласників може перетворитися в бізнес-спільноту, а спільнота спортивна в добровільні загони самооборони.

3. *Система високо нестабільна*, рівень напруженості критичний. Ситуація неминучої руйнації даного суспільного порядку, точка системної біфуркації. Поява високо активних спільнот, які є головними рушіями у протестних подіях цієї фази – революціях, майданах, електоральних протестних голосуваннях. Вони мають високу ступінь внутрішньої інтегрованості і довго тримаються після закінчення цієї фази системної динаміки, хоча і змінивши смислове навантаження. Приклад – спільноти, що утворювалися в Україні під час Помаранчевої революції (2004-2005 рр) [3] багато в чому відтворилися під час революції Гідності (2013-2014 рр), а потім перетворилися в волонтерські та громадянські спільноти, наповнили собою загони добровольців.

Список використаних джерел

1. Бевзенко Л. Інтегративна концепція соціальної напруженості – методологія, концептуальна схема, прагматика. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2018. 3. С. 43-74. (Частина 1); 2018. 4. С. 73-104 (Частина 2.)

2. Бевзенко Л. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций. – К.: Институт социологии НАНУ, 2002.
3. Бевзенко Л. Социальная самоорганизация в теории и практике Майдана / Totallogo-XXI (дванадцятий випуск). Постнекласичні дослідження. Київ: ЦГО НАН України. – 2005. –С.41-78
4. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века / Пер. с англ. под ред. Б. Л. Иноземцева; Центр исследований постиндустриального общества. — М.: Логос, 2003.
5. Майнцер К. Сложносистемное мышление: Материя, разум, человечество. Новый синтез / Клаус Майнцер. Пер. с англ. 1 Под ред. и с предисл. Г. Г. Малинецкого. М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 464 с. (Синергетика: от прошлого к будущему).
6. Майнцер К. Сложность и самоорганизация. Возникновение новой науки и культуры на рубеже века // Клаус Майнцер, Вопросы философии. – 1997. – № 3. – С. 48-61
7. Cleveland, J. (1994). Complexity theory. Basic concepts and application to systems thinking. Innovation For Communities. URL: <https://www.slideshare.net/johncleveland/complexity-theory-basic-concepts>

Судакова В. М.

Інститут культурології НАМ України, доктор філософських наук, завідувачка відділу соціології культури, Київ

ТРАНСКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ПРОБЛЕМА СОЦІОЛОГІЧНОЇ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ

Сучасні трансформаційні процеси є онтологічною підставою дослідження чинників розвитку суспільних систем, а також етнічних, національних та релігійних спільнот. В останні роки Україна стала полем культурного і збройного протистояння. Саме тому нагальною є потреба в науковому обґрунтуванні інноваційних ідей і концепцій стосовно розуміння тенденцій соціальних змін сучасного полікультурного світу. Слід зазначити, що наприкінці ХХ століття відбулись кардинальні структурні зміни в житті планетарного людства загалом, проте особливо помітними зрушеннями стали процеси модернізації культурного простору розвинутих суспільств, у яких глобальні технологічні та соціокультурні трансформації створюють якісно нові форми соціальних взаємодій як *комунікативних інтеракцій* між індивідуальними й колективними суб'єктами суспільного життя.

Твердження про комунікативну сутність соціального світу є аксіомою сучасного суспільствознавства і не потребує складних доказів та пояснень. Проте поглиблених наукових досліджень потребує

проблематика еволюції, «ефективності», змісту і «кінцевої мети» постійної модернізації різноманітних старих (традиційних) і сучасних (посттрадиційних) форм комунікації і спілкування в *полікультурних суспільствах* - тобто проблематика соціальних, психологічних і, навіть, фізіологічних наслідків цієї «модернізації».

Важливим фактом модернізації методології вивчення проблем міжкультурного співіснування соціальних спільнот є ідея транскультуралізму [див.:1,2]. Її не слід абсолютизувати, але в новітніх наукових дослідженнях транскультурна методологія набуває поширення та привабливості через посилення критичного ставлення до гуманістичної віри в природну доброту людини, в "природні права" людини і громадянина. Ця методологія орієнтує вчених на дослідження процесу еволюції класичного гуманізму і в постгуманізм. На думку Дж. Льюїса постгуманістична ідеологія виникає із неможливості увідомити і пом'якшити постійне почуття тривоги й неспокою [1, р.22]. Саме тому доцільно визнати, що концепт транскультуралізму має виразні перспективи стати дієвим методологічним інструментом адекватного пізнання мінливої реальності новітніх інтеграційних практик сьогодення в контексті визначення потреб та умов використання ненасильницьких технологій забезпечення співіснування взаємодіючих між собою різних етнокультурних спільнот в кордонах різних державних та регіональних об'єднань.

Важливими концептуальними засобами відображення змісту основних транскультурних чинників розвитку сучасних соціальних спільнот є поняття «полікультурність», «толерантність», «соціальний діалог» та «соціальна конвенція». Вочевидь, що в сучасному комунікативному просторі майже всіх суспільних систем базовою ознакою виступає феномен полікультурності. Це явище в науковій літературі останніх років розглядається в різних аспектах, але базове визначення може бути представлено таким чином: «*Полікультурність*» – поняття, яким позначається здатність певної суспільної системи забезпечити співіснування різних за своїм статусом соціальних спільнот, які розрізняються за ознаками мови, віри, традицій, культів, історії, архетипів, епосів, цінностей, ставленням до досягнень і поразок, міфів та ідеологем. Різниця між такими спільнотами може бути великою, значною і незначною. У зв'язку з цим фактором завжди слід розуміти і враховувати розмаїття умов, причин, засобів, завдяки яким можливо забезпечити співіснування соціальних груп, верств, кланів, конфесій на території конкретного державного утворення.

Слід також підкреслити, що важливою онтологічної підставою забезпечення мирного співіснування спільнот в полікультурному суспільстві є створення умов толерантного взаємовизнання культур. Однак важливо звернути увагу на ту обставину, що поширене використання поняття «толерантність» в останні роки набуло

кон'юнктурної значущості. Вчені вказують на небезпеку політичної «експлуатації» цього поняття, на те, що ідеологізована толерантність нав'язує людям сумнівні орієнтири і погляди, деформує базові екзистенціальні координати життєвого світу людини [3].

На початку XXI століття визначальну роль в поширенні інтерактивного спілкування почали грати нові медійні системи, які змінюють майже всі функціональні параметри комунікативного простору, суттєво посилюють інтеграцію різних способів індивідуалізованої та соціальної комунікації у інтерактивні інформаційні мережі. Саме в них формуються нові чинник покращення умов *соціального діалогу* – фундаментального комунікативного феномену, який в нових умовах медійного, або мережевого спілкування демонструє величезний інтегративний потенціал. Слід вказати, що діалог – це певний тип мовної взаємодії, що також відображує процеси перемовин, договорів, соціальних погоджень. Самі суб'єкти перемовин, це – не просто люди. Це – «сторони». В будь-яких перемовинах «сторона» завжди більше ніж група людей, бо вона презентує і відстоює інтереси певної спільноти на базі в аспектах колективних уявлень вигоди, користі, виграшу, зиску. Тому це накладає на представників «сторін» доволі специфічні регламентовані обов'язки і відповідальність. В філософських, соціологічних, психологічних дослідженнях вчені виділяють такі специфічні характеристики формалізованого офіційного діалогу: це - строга визначеність теми, регламент процесу перемовин, загальна комунікативна мета, попередні підготовка і збір інформації, планування власної стратегії, розробка пакета пропозицій. Це – класичний набір вимог і ознак офіційних, формалізованих перемовин. Саме він виступає комплексом тверджень, які у подальшому складають тексти різноманітних *соціальних конвенцій*. Основними видами конвенційних документів є Декларації і Контракти, які розрізняються розміром обов'язковості і рівнем примусовості. Основними видами конвенційних документів є Декларації і Контракти, які розрізняються розміром обов'язковості і рівнем примусовості. Конвенційні практики, вдосконалення технік погодження інтересів соціальних спільнот сьогодні виходять на рівень базової умови підтримки функціональної стабільності сучасних полікультурних суспільств. Саме тому осмислення перспектив розвитку соціальних спільнот українського суспільства передбачає врахування тенденції зростання суспільної значущості гуманістично орієнтованих соціальних конвенцій.

Список використаних джерел:

1. Lewis J. From Culturalism to Transculturalism / Jeff Lewis // Iowa Journal of Cultural Studies. - 2002. - N1 (spring).- pp 14-32.
2. Lewis J. Language wars: Role of media and culture in global terror and political violence / Jeff Lewis. – London Pluto books, 2005 -296 p.

3. Свендсен Л. Фр. Філософія свободи /Ларс Фр. Г. Свендсен; пер. з новезьк.-Львів: Видавництво Анетти Антоненко; К.: Ніка-Центр, 2016.- 336 с.

Obodovska Myroslava

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of Sociology, PhD student, Kyiv

THE CONCEPT OF TRUST AS A BASE OF SOCIAL ORDER

Social and political changes, caused by modernization of contemporary societies, have intensified scientific interest in the trust as a principle of construction of social order, including social relations.

The issue of trust is a main key in modern societies due to its powerful integrative, solidarizing and stabilizing potentials.

A number of prominent social scientists search and investigate the nature of trust in the new context. Among them are Bernard Barber, Anthony Giddens, Niklas Luhmann, Edwin Seligman, Shmuel Eisenstadt, Francis Fukuyama, Piotr Sztompka, Barbara Misztal etc.

Today, the concept of trust is widely used in business, economics and law etc.

Why is the concept of trust becoming increasingly popular in so many areas of the social sciences?

The recent increase in the visibility of the issue of trust can be attributed to the emergence of a widespread consciousness that existing bases for social cooperation, solidarity and consensus have been eroded and that there is a need to search for new alternative [8, p.8].

With decreasing resources and the ongoing process of globalization –and faced with the collapse of communism-modern industrial nations are being forced to redefine and articulate new collective values and aspirations [8, p.4].

With the collapse of communism, the debate about what kind of cultural characteristics are needed to sustain economic growth has been enriched and has gained in importance. The disintegration of the Soviet system, which proved that the weakness of undemocratic states lies in their lack of social trust, has brought forward an additional question about the role of political arrangements in securing economic development. Can an economic system based on distrust and disinformation sustain long-term economic growth?

The sociological literature conceptualizes trust as either the property of individuals, the property of social relationships or the property of the social system explained with attention to behavior based on actions and orientations at the individual level. The first approach puts emphasis on feelings, emotions and individual values. Trust is seen as a function of individual personality variables [1].

In the second approach, trust is seen more as a collective attribute, and is thus, applicable to the institutional fabric of society.

- Fordism, Nachmias

The third approach sees trust as a valued public good, sustained by actions of members of a given society

- Tocqueville's classic description of the civic community as marked by a social fabric of trust and cooperation

- Putnam's (1993) trust 'makes democracy work', trust as a social capital

- Luhmann (1979) and Barber (1983)-view trust as a dimension of the social structure which 'cannot be fully understood and studied exclusively on either the psychological level or on the institutional level, because it thoroughly permeates both [8]

In classical sociology, the concept of trust was initially considered as the basis for solving the Hobbesian problem of social order. At the same time, trust, as a characteristic of interpersonal communication and the precondition for the formation of small groups, was supplemented by the notion of social trust both within the group and between them.

Although the problem of order in the nineteenth century was not debated with the same urgency as it was in the seventeenth century, the transition from the 'traditional' to the modern 'society' made the question of social order very topical.

In the mid- and late nineteenth century, new answers to the question about the connection between order and human nature began to emerge. These theories of social order, as Poggi notes, can be divided into two strands. The first type assumes that social order is imposed from above (as in Marx's perspective); the second argues that social order is negotiated from below (as in the broad normative approach and utilitarian theories) [8].

An American sociologist Talcott Parsons worked a lot on the concept of trust. In his arguments, the concept of trust is associated with the solution of the 'problem of social order.' Parsons solves the fundamental problem of social order, demonstrating the fact that actors assimilate not only motives of action, but common values that depend on social unity. Such integration processes in which the system of action includes solidarity are very important. In this case, 'collective orientation follows to the main question of trust: 'Are you one of us '? This question is solved depending on your guides. 'According to Parsons, trust is an important condition for maintaining public stability [13].

Niklas Luhmann in his book 'Trust and Power' (1979) noted that trust becomes an indispensable condition for social development due to the growing people's uncertainty in the future [7]. The greatest incentives for Luhmann to examine trust were the facts that 1) the concept of trust has never been a topic of mainstream theoretical sociology, 2) social psychology has placed too great an emphasis on the role of consciousness and has made no difference between familiarity, trust and confidence, and 3) empirical research has perceived trust too generally.

Anthony Giddens determines various functions to different types of trust. Trust to abstract systems is the most important function in the society of the 'late modern', providing reliability of everyday relationships. Personalized trust is understood by him as cooperation, mutual responsibility and confidence in the social integration. In other words, through the trust mechanism minimizes the threat of 'loss of personal meaning'[4].

An American philosopher Francis Fukuyama believes that trust is based on ethical values shared by representatives of a particular group or society. In such communities there is no need to create a mechanism for wide contractual and legal regulation of relations [3]. They have a moral consensus as the basis of mutual trust. Trust as a relationship is formed in the process of assimilating values and norms, which common for the group.

Conclusions

Trust is a complex phenomenon and at the same time one of the most important factors that determines the character of not only interpersonal, but also all social relationships. Trust is a mechanism that ensures the integration and stability of society. Of course, the problem of trust, its consolidation is relevant to any society. The study issues of the concept of trust helps to understand the mechanisms of society's life.

References

1. Barber, Bernard. Logic and Limits of Trust. – New Brunswick, N. J. : Rutgers University Press, 1983, – p. 190
2. Durkheim, Emile. The Division of Labor in Society. Translated by W.D. Halls. New York: The Free Press, 1984. – p.411
3. Fukuyama, Francis Trust: the social virtues and the creation of prosperity - Free Press, 1995 – p. 457
4. Giddens, Anthony The consequences of modernity / A. Giddens. – Stanford : stanford univ. press, 1990. – p.186
5. Hardin, Russell Trust and Trustworthiness. – NY : Russel Sage Foundation, 2002. – p.256
6. Koselleck, Reinhart "Begriffsgeschichte and Social History", in Futures Past: On the Semantics of Historical Time, Columbia UP, – p. 344
7. Luhmann, Niklas Trust and power / Luhmann. – n. Y. : J. Wiley, 1979. – p. 228
8. Misztal, Barbara. Trust in Modern Societies: The Search for the Bases of Social Order – p. 304
9. Segre, Sandro A Durkheimian Network Theory // Journal of Classical Sociology. – 2004. – Vol. 4. – № 2. – P. 226–227.
10. Simmel, Georg on Individuality and Social Forms (Heritage of Sociology Series) 1972, – p. 412.

11. Skinner, Quentin "Language and Social Change", in *Meaning and Context. Quentin Skinner and his Critics*, ed. James Tully, Polity Press, 1988, – pp. 119–132.
12. Tönnies, Ferdinand 1988 (original 1887). *Gemeinschaft und Gesellschaft (Community and Society)*. Michigan State University Press – p. 298
13. Uslaner, Eric *The Moral Foundations of Trust*. – NY : Cambridge University Press, 2002. – p. 298
14. Weber, Max *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* – Merchant Books; Abridged edition edition (October 12, 2013) – p. 132
15. Weber, Max "Objectivity in Social Science", in *Essays in the Methodology of the Social Sciences*, The Free Press, 1949, – pp. 89-105.
16. Online etymology dictionary. Online: <https://www.etymonline.com/>

Мельніков А. С.

Національний університет «Одеська юридична академія», доктор соціологічних наук, Одеса

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК ПРАКТИКА ВІДТВОРЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ

Проблематика соціальних спільнот залишається ключовою щодо осмислення глибинних засад суспільного життя з часів виникнення соціології як самостійної науки. Сталі теоретичні інтерпретації феномену спільноти набувають нових значень та потребують перегляду в умовах сучасних соціальних змін. З огляду на актуалізацію екзистенціалістської парадигми соціології увагу привертає відповідна концептуалізація соціальних спільнот як автентичних осередків інтерсуб'єктивних практик.

Класичні та сучасні дослідження соціальних спільнот (Е. Дюркгайм, Ф. Тьонніс, Ч. Кулі, Р. Лінд, Р. Парк, В. Ворнер, Р. Нісбет, Б. Андерсон, З. Бауман) сприяли поступовому закріпленню їх загальнотеоретичного визначення як певної сукупності таких соціальних відносин, що характеризуються не лише територіальною або культурною єдністю, але й підкріплені системою прямих міжособистісних комунікацій, які формують емоційній базис інтерактивних порядків, а також генерують почуття солідарності та взаємної відповідальності. Значною мірою таке визначення було обумовлене поширеним розрізненням категорій спільноти та суспільства (*Gemeinschaft* та *Gesellschaft* за Ф.Тьоннісом), яке, разом з відображенням складного процесу переходу від традиційного до індустріального суспільства, протиставляло афективні та неформальні чинники соціального життя його прагматично-раціональним і формальним складовим. Як і у перспективі інших типологій (механічна та органічна солідарність у Е. Дюркгайма, первинні та вторинні групи у Ч. Х. Кулі тощо),

поняття спільноти підкреслювало аспекти залученості, відкритості та персоніфікованості соціальних практик.

У контексті екзистенціальної соціології дихотомія спільноти та суспільства стала засадничою щодо диференціації автентичних і неавтентичних форм суспільної свідомості, які ототожнювалися, відповідно, із модусами «буття» і «володіння» (Г. Марсель, Е. Фромм) або системою відносин «я-ти» та «я-воно» (М. Бубер). Зокрема стверджувалося, що спільноти відтворюються через практики «екзистенціальної комунікації» (К. Ясперс), тоді як на рівні суспільства домінують неавтентичні, деперсоналізовані та об'єктивовані відносини, що продукують соціетальні стани відчуженості (*das Man* у М. Гайдеггера, «самотній натовп» у Д. Рісмана або «одновимірна людина» у Г. Маркузе). За Ясперсом, екзистенціальна комунікація відрізняється від інших типів комунікації тим, що у ній індивіди не лише виконують певні соціальні ролі, але й розкривають та самоактуалізують себе як носія цієї ролі. Таким чином, кожен учасник взаємодії сприймається як унікальний та вільний суб'єкт, здатний транслювати глибинні смисли та екстеріоризувати світоглядні, смисложиттєві орієнтації. Попри те, що рольові експектації об'єктивують, встановлюють певні рамки поведінки та затверджують вимоги функціональної взаємозамінності суб'єктів, ролі можуть бути автентичними за умови підпорядкування соціального Я екзистенціальному елементу особистісної структури. У класичній теорії аналогічною концептуалізацією є модель особистості (*self*) Дж. Міда, який виокремлював індивідуальні (*I*) та соціальні (*Me*) виміри суб'єктивної свідомості.

Проблема екзистенціальної комунікації набуває значущості у контексті масового суспільства, консюмеристської культури, процесів технологізації та поширення утилітарних і авторитарних тенденцій. На фоні глобалізації, соціальної акселерації, різкого збільшення потоків інформації, протиріч цивілізаційного співіснування та міжкультурних конфліктів екзистенціальна комунікація постає базовою практикою відтворення спільнот та формування на їх засадах суспільства *reliance* (М. Болль де Баль), яке передбачає посилення конститутивних функцій *Gemeinschaft*, що зазнали змін у нових соціальних умовах.

У світлі протиріч неформальних і формальних рівнів соціальної реальності екзистенціальна комунікація сприяє усуненню відмінностей публічної та приватної сфер, або приводить їх до відповідності, за якої автентичні установки визначають штучні, механічно задані вимоги суспільного порядку. Ці формалізовані, абстрактні вимоги, зафіксовані у системі соціальних інститутів і статусно-рольових позицій, не завжди є адекватними складним реальним ситуаціям, а також конкретному інтерсуб'єктивному досвіду, що містить, окрім раціонального чинника, відчуттєві та емоційні аспекти адаптації соціальних норм.

У процесі відтворення соціальних спільнот практика екзистенціальної комунікації виконує функцію автентифікації, що поєднує проактивність, рефлексивність, деавтоматизацію (модус презентизму), елімінацію нерелевантних або фіктивних елементів соціальної реальності, а також інституціоналізацію транспарентності як критерію достовірності інтерактивних порядків. Таким чином, даний тип комунікації формує не лише локальні сегменти спільного життя, але й постає фундаментальним чинником соціальних змін та сприяє поступовому впровадженню спільноти, як типу соціальних зв'язків, у соціетальні структури суспільства.

Дейнека А. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, фахівець першої категорії факультету соціології, Київ

ПОНЯТТЯ ПРОГРАМИ ДІЇ В АНТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФІКСАЦІЇ РОЗПОДІЛУ АГЕНТНОСТІ МІЖ АКТОРАМИ

В семіотиці Альгідраса Жюльєна Греймаса, котрий справив серйозний вплив на становлення акторно-мережевої теорії, однією із визначальних рис нарративних висловлювань є їхня внутрішня динаміка, котра забезпечується тим, що актори, про яких ідеться в тексті, проходять випробування та слідуєть за певною сюжетною логікою, котра має назву «нарративної програми». Як правило, ця програма розгортається у три етапи, кожен з яких пов'язаний зі своїм випробуванням: 1) спершу герой нарративу (суб'єкт) в ході початкових звершень отримує спроможність або знання того, як розв'язати проблему в стосунках із об'єктом; 2) згодом, в ході вирішального випробування, герой розв'язує її та отримує значимий об'єкт (або позбавляється його); 3) герой проходить фінальне випробування, внаслідок якого отримує визнання як той, хто розв'язав цю проблему [Beetz 2013, p. 10].

В онтології АНТ актори також набувають або втрачають значимості за підсумками проходження випробувань, котрі іще називають *випробовуванням сил* [Латур 2015, с. 221]. Це поняття вказує на динамічний характер взаємодії між акторами, підкреслюючи мінливість її учасників, здатність змінювати траєкторії руху, функції та наміри одне одного. Крім того, воно робить акцент на суперечності інтенцій акторів, котрі завжди можуть продукувати непередбачувані наслідки одне для одного. Це значить, що в конкретній дослідницькій ситуації ми не можемо заздалегідь стверджувати, які актори є впливовими, а які ні. Подібний перелік повинен з'явитися у результаті дослідження, а не на етапі його планування. По-друге, актори, котрі набувають сили, вступаючи в союзи та транслюючи інтереси інших акторів, можуть цю силу втратити, тобто процес випробовування сил передбачає рух в обидвох двох напрямках.

Таким чином, потужність і впливовість акторів визначається не їхньою належністю до «мікро-» або «макрорівня» суспільства, де другі заздалегідь вважаються більш значимими, ніж перші, а їхнім реальним вкладом у конкретну соціальну ситуацію та здатністю діяти від імені багатьох інших акторів, витлумачуючи їхні інтереси в своїх власних термінах.

Випробовування сил є процесом розгортання й реалізації *програм дії*. Поняття «програма дії» є соціологічним еквівалентом згаданого вище семіотичного поняття наративної програми. Воно є одним із ключових в акторно-мережевій теорії, адже вказує на спрямованість поведінки того чи іншого актанта. Латур визначає програму дії як «послідовність цілей, кроків та намірів, котрі певний агент може викласти у вигляді історії» [Latour 1999, p. 178]. Якщо співвідносити це поняття з класичними теоріями агентності, то його можна сприймати як еквівалент смислового супроводу дії (наприклад, «мотив для того, щоб» Щюца або поняття «цілі» у Парсонса). Латур і Акріш пояснюють відмінність між семіотичним та соціологічним розумінням програми дії у такий спосіб: «Це поняття є узагальненням поняття наративної програми, яким користуються для опису текстів, але має ключову відмінність – будь-яка складова дії може бути зміщена в неочікуваному напрямку. Якщо Маргарита говорить Фаусту “Йди в пекло!”, я переміщуюсь в інше місце, але всередині того самого наративного світу, не покидаючи його. Але якщо я кажу читачеві “перейдіть на сторінку 768”, я покидаю наратив, так би мовити, буквально, оскільки тепер я очікую, що справжній тілесний читач виконає цю дію» [Akrich 1992, p. 260].

Тож під програмою дії в акторно-мережевій теорії розуміють послідовність кроків по досягненню певної цілі, котра змінюється і зміщується мірою її реалізації. Ці зміни й зміщення відбуваються внаслідок того, що інші актори реалізують свої програми («антипрограми»), вступають в союзи, чинять опір або укладають угоди і компроміси.

Звернімося для прикладу до одного із текстів Брюно Латура, присвяченого незвичайному технічному об'єкту – берлінському ключу з двома лезами [Latour 1991]. Йдеться про реальний ключ, який потрапив Латуру в руки під час перебування в Берліні на початку 1990-х років. Він мав незвичайну форму – на відміну від класичного ключа, який складається з леза, котре вставляється в замкову щілину, і ручки, котра дозволяє його обертати, цей ключ складався з двох симетричних лез, з'єднаних спільною планкою. Для людини, яка вперше стикається з подібним об'єктом, вкрай складно зрозуміти його призначення, в той час як жителі Берліна широко використовували подібні прилади у повсякденному житті. Цей ключ відкривав і закривав замок на дверях у під'їзди та внутрішні двори багатоквартирних будинків. Замок на цих дверях також мав незвичайну форму – замість одного, він мав два отвори

для леза ключа, які були розташовані на відстані 270 градусів одне від одного по осі обертання. Щоби потрапити додому в пізній час жителям цих будинків доводилося відкрити замок шляхом обертання на 270 градусів, протиснути ключ через отвір скрізь замок на інший бік дверей, зайти всередину і зачинити двері, потім взяти його за зовнішнє лезо і закрити замок зворотним поворотом ключа. Лише після цього вони здобували можливість дістати ключ із щілини – інакше він лишався міцно зафіксованим в замку, адже дістати його було можна лише із закритих дверей. Крім того, протягом дня консьерж налаштував замок у такий спосіб, що ключ не обертася у щілині взагалі, так, щоби двері постійно залишались відкритими [Ibid, p. 16].

Латур задається питанням: «Якщо ми називаємо “сценарій” приладу його “програмою дії”, то якою ж є програма дії такого ключа?». За твердженням автора, його програму дії можна узагальнити в такому спонукальному наративі: «Будь ласка, закривайте за собою двері вночі, але ніколи не робіть цього вдень» [Ibid, p. 17]. Але якщо це прохання просто роздрукувати на папері та помістити на дверях, то його буде занадто просто не помітити або залишити без уваги. Тому з’явилися цей ключ і замок – вони примушують мешканців будинку виконувати цю програму значно ефективніше, ніж прості прохання. Їхня матеріальна конструкція (симетричні леза, канавки, подвійні щілини та ін.) змушують користувача, який хоче увійти всередину і отримати свій ключ назад, виконувати доволі складу послідовність дій. Оскільки двері закривають на ніч для того, щоб гарантувати безпеку, спокій і порядок, виявляється, що ключ і замок відіграють вирішальну роль в досягненні цієї мети. Соціальні відносини та моральні зобов’язання між сусідами опосередковуються технічним об’єктом, який змушує їх дотримуватися правил за рахунок своєї структури і матеріальних властивостей. Але цей об’єкт є не просто технічним засобом, він є також запорукою благополуччя мешканців, учасником соціальних відносин. Він убезпечує мешканців від розгортання антипрограм, спрямованих на те, щоб «анулювати, зруйнувати, підірвати, обійти програму дії. Злодій, що хоче вдертися через двері, представники протилежної статі, усі вони переслідують свої антипрограми, звісно, з точки зору консьержа» [Ibid, p. 18]. Цей об’єкт є не просто втіленням дисциплінарних практик, він бере в них участь і формує ці практики, саме тому, за твердженням автора, «із простого знаряддя сталевий ключ набуває статусу посередника, соціального актора, агента, активної істоти» [Ibid, p. 19].

Цей приклад є ілюстрацією того, як організовані елементарні асоціації гетерогенних акторів, котрі в АНТ також іменують «колективами» або «зібраннями». Різні актанти – люди, технічні прилади й інші матеріальні об’єкти формують стійкі комбінації, що забезпечують реалізацію певної програми дії, протидіють розгортанню антипрограм і тим самим підтримують соціальний порядок.

Список використаних джерел

1. Латур Б. Пастер: война и мир микробов, с приложением «Несводимого» / Бруно Латур. – СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2015.
2. Beetz J. Latour with Greimas - Actor-Network Theory and Semiotics [Електронний ресурс] / Johannes Beetz. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: [https://www.academia.edu/11233971/Latour with Greimas - Actor-Network Theory and Semiotics](https://www.academia.edu/11233971/Latour_with_Greimas_-_Actor-Network_Theory_and_Semiotics).
3. Akrich M. A Summary of a Convenient Vocabulary for the Semiotics of Human and Nonhuman Assemblies / M. Akrich, B. Latour // Shaping Technology / Building Society: Studies in Sociotechnical Change / M. Akrich, B. Latour. – Cambridge: Massachusetts Institute of Technology, 1992. – P. 259 – 264.
4. Latour B. Pandora's Hope: Essays on the Reality of Science Studies / Bruno Latour. – Cambridge: Harvard University Press, 1999. – 336 p.
5. Latour B. The Berlin Key or How to Do things With Words / Matter, Materiality and Modern Culture // Bruno Latour. – London: Routledge, 1991. P. 10 – 21.

Фітісова А. В.

Дослідниця міграцій в аналітичному центрі CEDOS, випускниця факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, аналітик, Київ

ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНІ ВИБОРИ ЯК ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА СОЦІАЛЬНА ПРАКТИКА

Екстериторіальне голосування – соціальна практика, яку у дослідженнях міграції прийнято розглядати в транснаціональній оптиці. Оптика транснаціоналізму приходить у дослідження міграції в останній чверті 20 століття як альтернатива методологічному націоналізму [1, 2]. Методологічний націоналізм – концептуальна рамка, що задавала тренд розглядати мігрантів або як *іммігрантів* у дослідженнях, що проводилися з точки зору країни призначення, або як *емігрантів* – з точки зору країни походження. Дослідники, що дотримуються транснаціональних поглядів на міграційні процеси, наголошують, що мігранти – це *одночасно і іммігранти, і емігранти*. Ця зміна фокусу дозволила ввести у соціальні дослідження уявлення про те, що спільноти мігрантів мають транснаціональні соціальні, економічні та культурні зв'язки, а також обов'язки (в тому числі громадянські, у разі що вони мають більше, ніж одне громадянство) у декількох країнах. Це створює тло для регулярних поїздок та інших кроскордонних взаємодій, серед яких і голосування у країні походження.

Ми визначаємо екстериторіальне голосування як голосування за межами території країни, в якій відбуваються вибори. Ключовим критерієм для участі в екстериторіальному голосуванні в сучасних державах виступає громадянство. На відміну від більшості прав та обов'язків, які надаються іноземцю зі статусом резидента, право обирати політичних представників залишається основним, що прикріплено саме до громадянства.

У другій половині 20 століття, практику екстериторіального голосування поступово переймають все більше країн світу. Однак, як зазначає Р. Баубок, попри поширення цього глобального тренду, подібна практика не вважається нормою, є предметом складних обговорень і не є доступною в багатьох розвинених країнах. Право голосувати за межами країни не закріплено в якості універсальної вимоги міжнародного права. У повоєнний період поширення практики забезпечення закордонного голосування було пов'язано з наданням можливості військовому контингенту за кордоном обирати собі представників (Канада, Нова Зеландія, Сполучене Королівство, США), наприкінці 20 століття у посттоталітарних країнах екстериторіальне виборче право забезпечувалося з метою надання політичним емігрантам право формувати демократичне майбутнє своєї країни [3:2400]. Проте загалом, починаючи з другої половини 20 століття, поширення закордонного голосування було пов'язано з пошквалювання міграційних рухів. Уведення екстериторіального виборчого права підкріплювалося риторикою щодо всезагального виборчого права, залучення діаспори до розвитку країни, апеляцією до етнонаціональних уявлень про *demos*, а також інтересами окремих національних політичних еліт, зацікавлених у підтримці закордонного електорату.

Попри відсутність універсальних міжнародних стандартів та неоднозначне ставлення до цієї практики в різних країнах, поширення цього тренду є невідворотнім процесом, оскільки процес надання виборчих прав асиметричний процесу позбавлення цих прав. Р. Баубок зазначає, що надання права експатріантам голосувати за межами території країни не можна порівнювати з історичними прикладами включення до числа виборців бідних, рабів чи жінок, що завжди розглядалося в термінах фундаментальної несправедливості. Однак, будь-які спроби забрати право голосування в експатріантів, що було надано їм до цього, неодмінно будуть порушувати стабільність очікувань та розцінюватися в термінах несправедливості [3:2402].

Питання щодо доцільності введення екстериторіального голосування для експатріантів певною мірою аналогічне питанню щодо критеріїв включення та виключення з громадянства. Обидва питання відсилають до проблеми визначення *demos* – політичної спільноти, яка має право брати участь у демократичному процесі, обираючи собі представників, які прийматимуть рішення, що визначають долю країни та їх самих. Хто

повинен мати привілеї у залученні до демократичних процесів – ті, хто постійно проживають на території країни або ті, хто є громадянами, незалежно від країни проживання? Це питання частково відсилає до ідеальнотипového розрізнення громадянської та етнічної націй Р. Брубейкера [4:311]. Хоча критерієм для участі у загальнонаціональному голосуванні майже всюди виступає громадянство, в багатьох країнах відсутність статусу резидента у тих громадян, які проживають за межами країни, призводить до відсутності права голосувати одразу або через декілька років проживання за межами країни (Нова Зеландія, Канада, Австралія, Сполучене Королівство, Німеччина, Данія та інші). Поряд з цим, поширюється тренд щодо використання наявного статусу резидента в якості критерія для надання виборчих прав на місцевому рівні, незалежно від країни громадянства.

Список використаних джерел

1. Bailey, A. Turning Transnational: Notes on the Theorisation of International Migration / A. Bailey // International Journal of Population Geography, Vol.7 (2001), p. 413–428.
2. Schiller N. Explanatory frameworks in transnational migration studies: the missing multi-scalar global perspective / N. Schiller // Ethnic and Racial Studies, Vol. 38, №13 (2015), p. 2275-2282.
3. Bauböck R. Stakeholder citizenship and transnational political participation: a normative evaluation of external voting / R. Bauböck // Fordham L. Review, Vol. 75 (2007), p. 2393-2447.
4. Брубейкер Р. Громадянська та етнічна нації у Франції та Німеччині / Р. Брубейкер // Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернесте Гелнера. Антологія. – Київ: Смолоскип, 2010, с. 311-316.

Мороз Є. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кандидат соціологічних наук, асистентка кафедри теорії та історії соціології, Київ

МОЖЛИВОСТІ ВТІЛЕННЯ МОДЕЛІ «МІСТА ДЛЯ ЛЮДЕЙ» ЯНА ГЕЙЛА У ПРОЦЕСІ ПРОЕКТУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ МІСТ УКРАЇНИ

Гуманістичний тренд сучасного суспільствознавчого теоретизування, що особливо помітним є серед доробок вчених розвинених демократичних суспільств, тяжіє до акцентів центральності місця окремої гармонійної особистості у просторі міста, посилення її задоволеності життям, виявлення факторів підвищення рівня щастя та ін.. Так, відповідно до означених запитів трансформації потребує сам міський

простір, перебування в якому пов'язане як зі значними привілейованими диспозиціями, так і суттєвими викликами, класичними та новітніми.

Розвиток та проектування простору міст у 21 столітті виступає одним із вагомих завдань соціальних технологій, що особливого ефекту набуває у співпраці фахівців у міждисциплінарному спектрі їх взаємодій. Так, проект відомого соціального архітектора Яна Гейла «місто для людей» є концепцією, що поєднує здобутки архітектури та психології. Вочевидь, особливого значення набуває оптика сприйняття даного проекту крізь призму соціологічної точки зору, що дозволяє врахувати важливі аспекти гендерного та соціолінгвістичного аналізу, ціннісно-нормативного підходу та ін... Відтак, саме позиція соціолога містить у собі критичний елемент аналізу, що дозволяє перевірити гіпотезу щодо міри універсальності даної моделі та можливостей її реалізації на прикладі мегаполісу Києва, що є зразком уособлення в одному просторі 1) як радянських, так і європейських; 2) як аутентичних, національних та історичних, так і модерних глобалізаційних плюралістичних елементів соціальної розбудови.

В базових положеннях концепції «місто для людей» Яна Гейла увагу акцентовано на значенні психологічного впливу окремих елементів екстер'єру міста на комфорт та безпеку перебування у ньому людей. Вважається, що саме перебування людей у громадському просторі вулиць містить у собі досить значущий спектр ефектів, наприклад, допоможе запобіганню злочинних дій, стимулюватиме становлення соціальних зв'язків, збалансує прояви соціальної нерівності, сприятиме посиленню відчуття щастя та ін.. Тож, залишається створити соціальні технології задля «запрошення» міських жителів на прогулянки і стимулювати їх насолоду при перебуванні там. Задля цього перебудови потребують мікрооб'єкти міського простору – архітектурні споруди рівня «горизонтального погляду»; зручні та естетично привабливі вуличні лави, що надають «психологічний захист»; зелені насадження; кав'ярні та місця споглядання на вулицях; різноманітні соціальні елементи, що сприяють позитивному формуванню «образу міста» та ін. [1]. Подібна реалізація означеного проекту наразі є досить ефективною у тих українських містах, де акцент розвитку здійснено на розвитку туристичного та дозвіллевого спрямувань. Так, у таких містах як Львів та Ужгород можна ледь не увесь рік спостерігати натовпи людей, які гуляють вулицями, або ж є відвідувачами колоритних закладів міста. Зразковими за деякими з означених позицій концепції «міста для людей» є розбудова парку імені Тараса Шевченка та парку «Наталка» у місті Києві.

Окрім пішоходів статус основного суб'єкту міського простору повинні набувати і велосипедисти – задля впровадження такого способу життя цілком ефективним є розвиток соціальних технологій, в основі яких різноманітні способи позитивної дискримінації даних соціальних груп (наприклад, особливі правила дорожнього руху та роботи світлофорів у

місті Копенгаген, де перевагу мають саме велосипедисти). Так, позитивний потенціал впровадження велосипедної культури (економічний, фізіологічний, екологічний) не викликає сумнівів. Справді, досвід країн, де велосипедна культура сягнула високого рівня розвитку (Японія, Данія, Швейцарія, Нідерланди) є цілком позитивний. Ймовірно, не випадковим є значна кореляція якості життя та кількості велосипедистів серед населення. Так, значущі екологічні проблеми забруднення повітря засобом мінімізації використання автотранспорту зазначеним способом намагається подолати уряд Китаю. Впровадження велокультури як одного з методів боротьби з зайвою вагою та відчуженістю громадян наявне в США [2].

«Запрошення» велосипедистів на вулиці українських міст відбувається нерівномірно (найбільш ефективно – у столиці); відносно нещодавно та має певні перешкоди практичної реалізації. Перш за все, це питання недостатньої розгалуженості велодоріжок та ефективного їх логістичного поєднання. Щоправда, варто зазначити про наявні зусилля міської влади Києва до подібної галузі соціального розвитку саме останніми роками. Це і включення проекту поширення велосипедної культури до законопроектів, і розбудова велопарковок, і визнання велосипедиста вагомим суб'єктом міського співжиття, що має наочний прояв у новітніх проектах (пішохідно-велосипедний міст між Аркою дружби народів та Володимирською Гіркою у Києві). Друга проблема – крадіжки велосипедів, що є наслідком як економічного стану забезпечення населення, так і відсутності обліку велосипедів в Україні. Корисним у подоланні даної проблеми може стати досвід Японії, де кожен велосипед має свій реєстраційний номер з позначенням власника, що час від часу перевіряє поліція. Третій аспект, на який варто звернути увагу – низький статус велосипедиста в уявленні українців, що відражає їх від даного типу пересування. Подолання даної проблеми може стимулювати поведінка молоді нового покоління, що, на думку деяких науковців, характеризується якісно інакшим набором ціннісних орієнтацій, серед яких – орієнтація на еко-спосіб життя, відсутність снобізму, демонстраційного споживання та ін.. На останок, варто зазначити про потребу формування в Україні велосипедної культури з правами, обов'язками, чітко прописаним статусом та, як наслідок, сформованим образом велосипедиста як повноцінного учасника руху у міському просторі як на рівні законодавства, такі і на рівні загального інформування різних категорій населення.

Таким чином, варто зазначити про наявність деяких конструктивних тенденцій розбудови українських міст, що ефективно реалізують дозвілєвий та туристичний потенціал за успішним досвідом розвинених міст світу. Врешті решт, проекти подібної розбудови є класичними за своєю суттю – сприяння освітленню вулиць, їх естетизація, відмови від надшвидкого руху міського трафіку та ін.. Однак, варто констатувати, що дані зусилля суб'єктів міської розбудови наразі мають досить

фрагментарний характер та є поширеними більшою мірою у столиці та лише окремих містах України.

Список використаних джерел

1. Гейл Ян Города для людей / Ян Гейл; Изд. На русском языке – концерн «КРОСТ», пер.с англ. – М.: Альпина Паблшер, 2012. – 276 с.
2. Кордон В. Самые велосипедные страны мира / Вероника Кордон. - Електроний ресурс. Режим доступу до ресурсу: <https://www.unian.net/longrids/bicycle/>

Корж К. М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, асистент кафедри теорії та історії соціології, Київ

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ «МОБІЛІЗАЦІЇ ЗАКОНУ» В ГРУПАХ (ЗА Д. БЛЕКОМ)

В сучасних соціогуманітарних науках проблема соціальних відхилень і девіантної поведінки продовжує полемізуватися в контексті різних, в тому числі – міждисциплінарних, підходів. Соціологія, на нашу думку, володіє належним науковим потенціалом для вирішення багатьох теоретико-методологічних проблем, пов'язаних із феноменом девіантності. Проте останнім часом релятивізм, пов'язаний зі сприйняттям «норм» та «відхилень» в соціологічному дискурсі, стимулює розвиток суміжних - легалістських, нормативістських, філософських, соціально-психологічних теорій, які зазвичай мають описовий або пояснювальний характер.

Серед власне соціологічних досліджень девіантності варто відмітити концепцію «поведінки закону» американського соціолога Дональда Блека. В своїй роботі «Police Control of Juveniles» (1970) Блек опонує класичним легалістам, які стверджують, що девіантна поведінка - це будь-які дії, що порушують соціальні норми, які формально прописані в законах або ж неформальні звичаї та устої. На думку Блека «...девіантна поведінка це такий тип індивідуальний чи групової поведінки для якого існує імовірність негативних санкцій після того як воно буде виявлено» [2: 83]. На виявлення впливають такі змінні, як публічність чи не публічність поведінки, сприйняття чи несприйняття найближчим оточенням наявність технічних засобів спостереження тощо.

Блек також вводить додаткові теоретичні уточнення. По-перше, що стосується офіційного (з боку державних інституцій) і неформального – внутрішньо-групового виявлення і санкціонування поведінки. Тут він заперечує традиційне для американської соціології того часу уявлення, що соціальний контроль поведінки завжди є реалізацією офіційної державної системи. Друга відмінність розділяє сам акт девіантної поведінки і актора (суб'єкта). Зв'язок між певною людиною і девіантною

дією завжди є результатом певного структурованого процесу. Можна сказати, що Блек в даному випадку розглядає девіантну поведінку як фінальну крапку процесу що складається із низки стадій, яка закінчується формальним актом фіксації факту порушення і соціальна група в даному процесі посідає важливе місце

Виходячи з даного протиріччя (суперечності) Блек (на основі вагомих емпіричних аргументів) приходять до висновку щодо наявності двох сфер, що організують певні тимчасові ексклави всередині одна одної. Перша сфера – різноманітні спільноти, всередині яких підтримується стабільність внутрішнього середовища – системи неформальних норм та правил, що регулюються за рахунок неформального соціального контролю. Друга сфера – держава, яка спроможна здійснювати офіційний соціальний контроль як у власних інтересах (заборона абортів або «сухий закон»), так і на запит певних соціальних спільнот чи членів суспільства, які делегують державі санкційний апарат.

Всередині першої сфери (спільнот) підтримується стабільність внутрішнього середовища – системи неформальних норм та правил. Регулюються вони також через механізми неформального соціального контролю (наприклад, бесід один на один зі старійшинами або авторитетними членами спільноти), деякі типи поведінки всередині них взагалі не розпізнаються як девіантні. Закон «мобілізується» на перетині цих сфер. Закон Блек означає наступним чином: «Мені подобається розуміти закон просто як здійснення офіційного соціального контролю державою (за допомогою спеціальних контролюючих і репресивних апаратів. Використовуючи такі поняття як закон я можу легко аналізувати будь-який відомий тип суспільства, охоплюючи всі можливі дії політичного тіла, спрямовані на визначення соціального порядку або його захист.» (3: 1096).

Для Блека, як і для Фердинанда Тьонніса, «спільнота» виникає «через кров, місце, дух у вигляді родини, сусідства та дружби», т.т. є тим, що в сучасній соціології відноситься до неформальних груп. Натомість в «суспільстві» переважають офіційні інститути. Блек також вбачає в соціумі сукупність органічних «спільнот» і формальних апаратів, а соціальний порядок, насамкінець, як складну констеляцію неформального та офіційного соціального контролю.

Список використаних джерел

1. Black D. (1973) The Mobilization of Law. The Journal of Legal Studies. 2 (1): 125-149.
https://www.academia.edu/16160863/The_Mobilization_of_Law
2. Reiss Jr., Black D. (1970) Police Control of Juveniles. American Sociological Review, 35 (1): 63-77.
3. Black D. (1971) The Social Organization of Arrest. The Stanford Law Review, 23 (6): 1086-1111.

Сусська О. О.

Національний університет «Києво-Могилянська академія», кандидат філологічних наук, доцентка кафедри зв'язків із громадськістю, Київ

МОЖЛИВОСТІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙ СПІЛЬНОТ – СУБ'ЄКТІВ МЕДІАКОМУНІКАТИВНОГО ПРОСТОРУ

Сучасні проблеми теоретичного осмислення процесів, що відбуваються в глобалізованому мас-медійному просторі базуються переважно на різних підходах до вивчення внутрішніх та зовнішніх проявів, діяльності суб'єктів, як самої мас-медійної сфери (журналістів, працівників традиційних та нових медіа), так і масових аудиторій, що трансформуються нині та набувають ознак суб'єктності.

В сучасних наукових джерелах артикуляція «обмежених ефектів» та уявлення про «всемогутні» масмедіа, домінуючі у минулому столітті, не зникли безслідно. Насамперед, вони поширюються на сучасну аудіовізуальну медіакомунікацію і втілюються у моделях глобального масштабу; приписують розвиненим засобам масової комунікації визначну роль у формуванні нового етапу культури та нових культурних парадигм комунікації, удосконаленні інформаційних процесів і взаємодії між людьми.

Протягом другої половини минулого століття, увага дослідників зупинялась переважно на «ефектах» односпрямованої інформаційної взаємодії (адже владні інститути переважно цікавились саме цими наслідками, або просто були їх прямими замовниками). Поширення Інтернету та сама природа інтернет-технологій внесли значні зміни в ситуацію і в теренах культури, і в економіко-соціальних галузях виробництва; народжується, як влучно називає її М. Кастельс, нова культура: «Інтернет-культура» – це культура творців Інтернету, «під терміном «культура» я розумію набір цінностей і переконань, які визначають поведінку людини. Повторювані моделі поведінки породжують звичаєві норми, дотримання яких контролюється інституціями та неформальними соціальними організаціями. Культура відрізняється від ідеології, психології та проявів окремої індивідуальності» [3: 34].

Різниця методологічних підходів в царині мас-медійних теорій вбачається у пріоритетності виявлення або тенденцій змін в медіасередовищі, або в інтерпретації цих змін. Залежно від того, яку позицію буде займати дослідник, такому підходу у визначенні методології він й надаватиме перевагу.

Дослідницькі практики вивчення медіасередовища і метадискурсу мас-медій концентруються навколо полів медіацентризму та клієнтоцентризму (або суб'єктоцентризму) [5; 7; 11]. Ставиться також питання і про існування єдиної мас-медійної теорії, яка на думку Д. Мак-Квейла саме «розмаїття

«нових медій» та їх безперервна мінливість стають на заваді формуванню теорії про їхні впливи. Технологічні форми примножуються, але часто вони лише тимчасові» [11: 129]. Саме Мак-Квейл виділяє чотири головні, на його думку, категорії «нових медій», що різняться за видом використання, контентом і контекстом. Найперше – це медії міжособистісної комунікації (мобільні телефони, електронна пошта з переважно приватним контентом). Друге – це інтерактивні медіа, зокрема, прилади віртуальної реальності та комп'ютерні ігри. Третє – це медіа для пошуку інформації – актуальні технології довідкового характеру та пошуків необхідного контенту, насамперед, Інтернет та інші мережі. Четверте – це медіа колективної участі, що використовуються для встановлення активних дружніх та професійних зв'язків [11: 129].

Чи можливе сьогодні напрацювання єдиної теорії пояснення, транслювання, транспортування і отримання (засвоєння) інформації, це скоріше риторичне питання навряд матиме відповідь. Так само, як і неможлива єдина теорія, що поєднає в собі всі особливості передавання та засвоєння інформації. Тим більше, що частина цієї інформації вже переробляється, сортується і формується роботами.

Проте, поки ще не роботизоване журналістське середовище, соціологи масових комунікацій мають змогу досліджувати не тільки контент або реакції аудиторії та рейтинги окремих каналів та передач, але й самих створювачів медійного контенту. Так, у другій половині 2017 року було проведено он-лайн опитування серед членів Національної спілки журналістів України (за вибіркою 3000 електронних адрес членів НСЖУ), опитування проводилось за допомогою цифрової платформи Anketa.in.ua, наданою маркетингово-соціологічною компанією "IngDivision".

Серед гіпотез дослідження було уявлення, що в журналістському середовищі домінує орієнтація на традиційні медіа та відповідні комунікаційні моделі. До того ж, було передбачене ставлення частини журналістів до медіа, як до таких, що поступаються своїм значенням комп'ютерному світу і вже не мають такого впливу на масову аудиторію, як це було наприкінці ХХ ст. В процесі вивчення медіасередовища із середини також було виявлено, що поділ вихідних позицій журналістів (зокрема, членів НСЖУ) базується на ставленні переважно до самого місця мас-медій в світі та ставлення до них.

У професійній уяві (як показало дослідження), масова аудиторія існує, хоч вона і скоротилася «в порівнянні з тим, який вплив телебачення мало ще п'ять років тому». Проте, в спектрі оцінок від 6 до 10 балів все ж знаходяться 14,3% журналістів, які думають саме так. Побічників такої позиції, які вважають, що масова аудиторія продовжує існувати, досить багато. Цей стереотип сприйняття журналістами «контингенту» реципієнтів інформаційного простору можна назвати дуже стійким. Отже не дивно, що від 1 до 5 балів оцінили це судження як практично неймовірне в сумі оцінок 85,7% опитаних журналістів (з них найбільша кількість 34,3% вважають це абсолютно неймовірним).

Існує кореляція між думками журналістів щодо того, що масової аудиторії вже не існує та запитанням, «Чи відбулись якісні зміни нової аудиторії?». Як бачимо, серед всіх, хто сказав «так» на це запитання, та одночасно відмічав тою чи іншою мірою, що масової аудиторії вже не існує – лише 20-40% вважають, що зміни *нової аудиторії мас-медій дійсно відбуваються* (середня яскраво помаранчева полоса). Проте серед тих, хто сказав «ні» щодо якісних змін нової аудиторії мас-медій, думки про існування або не існування масової аудиторії розподілились точно порівну (50% вважають, що такої аудиторії вже немає, й стільки ж вважають протилежне).

Гіпотетично журналістські уявлення про публічність можна розширити, розуміючи публічність як існуюче всередині системи суспільства середовище, в яку занурені всі його приватні системи (аналогічним чином можна розуміти і «медіаринок» як внутрисистемне середовище, в яке занурені всі економічні організації та їх взаємодії, а «громадська думка» як навколишнє середовище, в яку занурені всі політичні організації та їхні взаємодії).

Сьогоднішні українські мас-медіа скоріше репрезентують (відображають) сферу публічного. По той бік меж будь-якої системи суспільства, в тому числі і системи мас-медіа, існує реакція «громадськості», тобто інших систем чи інших людей, причому звідси не виникає жодних зобов'язань ставитися до цього якимось категоричним чином. Репрезентація цієї сфери за допомогою мас-медіа гарантує певне тематичне знання у вигляді так чи інакше конкретизованих об'єктів і постійну невизначеність в питанні про те, хто і як на це реагує. Знання про поведінку та уподобання аудиторії так само потрібні журналістам й набувають нового значення в суспільстві, очевидно, й за умов поширення нових мережевих можливостей.

У феномені публічності, зокрема, в конкретному випадку метадискурсу мас-медій, зміни значень ніколи «не дістаються з одного-єдиного й чистого джерела», (за висновком Р. Сеннета), «без цього суспільство являє собою величезний океан феноменів: все існує, але ніщо не володіє причиною існування. Проблема полягає в тому, щоб не бути ані механічним, ані безглуздим» [6: 140]. Феноменологічний підхід у вивченні поширення публічності та формування медіа-іміджів межує із соціокультурним. Наявна проблема тут – в присутності символізації та практичної відсутності конотацій «причин існування», що позначається особливо в дискурсі політичних ток-шоу та виступів більшості політичних діячів сучасності. Притаманна цьому типу політичного дискурсу «фейковість» дуже далека від образності та естетичного осмислення подій та явищ соціальної реальності.

Якщо частина медіакомунікативної спільноти залишається вірними традиційним медіа, то значна частина користувачів інтернет-мереж можуть

вважатись «подвійними» або комплексними користувачами, адже вони не полишають і контингент аудиторій так званого «медіаландшафту».

В свою чергу, Ж. Бодрійяр доводить, що сучасні засоби масової комунікації – це «циркулярна схема, в якій на сцені розігрують те, чого бажають у залі, антитеатр комунікації, котрий, як відомо, завжди є лише повторним використанням... Величезна енергія, виявлена для того, щоб утримати у витягнутій руці цей симулякр, щоб уникнути раптової десимуляції, яка поставила б нас перед очевидною реальністю докорінної втрати смислу» [1: 119]. Очевидно, за умов бодрійярової «гіперреальності» й тих серйозних викликів, яким сьогодні протистоїть індивід (особливо під час загострення криз та перед ризиками суспільних трансформацій), на перший план виходить збереження ціннісного потенціалу суб'єктності, як в інтерперсональному просторі спілкування, так і в дискурсі масмедій. Тут виникають природні та штучні колізії, які можуть створювати перепони для «суб'єктивації реальності».

На цьому тлі стає все більш вагомим удосконалення та актуалізації системи методологічних засад наукового осмислення процесів, що відбуваються нині в медіакомунікативному просторі. Відбуваються дифузні переплетення та зрушення в царині методологічного осмислення трансформацій медіапростору. Так, холізм або методологія, що приписує домінування цілого над частинами (наприклад, соціальної структури над дією) – протистоїть методологічному індивідуалізму; кількісні і якісні способи аналізу використовуються у паралельно і спрямовуються на спільний результат – все це є джерелом подальших теоретичних пошуків і фокусом соціологічного дискурсу [12].

Вченими-соціологами, які досліджують сучасне соціокультурне середовище України артикулюється вже не стільки як проблема, а як висновок, що значимість критеріїв, які становлять духовний фундамент людини девальвується, «практика суспільного виживання в нинішніх соціальних, економічних, політичних, побутових реаліях у такого роду критеріях особливої потреби не відчуває»[9: 136-137]. Навіть культурні і моральні цінності перестають входити до першого десятку найбільш вагомих соціокультурних проблем. На запитання «Чого Ви очікуєте першою чергою, коли звертаєтесь до творів мистецтва(художньої літератури, кіно, музики, театру, живопису, тощо)?» тільки 11 % респондентів відповіли, що прагнуть «запозичити зразки моральної гідної поведінки» [9: 137].

Залученість до певних політичних практик також часто пов'язується із впливом масмедіа, зокрема, телебачення. Практика останніх виборів демонструє активність спільнот на рівні «аутопойєзису» (Н. Луман) системи, тобто виживання VS неживання. «Вчені можуть бути абсолютно впевнені, що вони краще знають реальність, ніж вона зображується в мас-медіа, приречених на те, щоб займатися «популярністю». ...Це здійснюється завдяки суспільним настроям,

оскільки суспільство приймає наукові описи за автентичне пізнання реальності»[4: 17].

Камера кодує інформацію, надає реальності привнесених (іноді штучних) смислів, забарвлює або приховує факти; може викривити істину, або поєднати її з ідеологією, або «роз'єднати» їх, адже, згідно Н. Больцу, медіаглядачам новин «сьогодні просто немає часу порівнювати звіт про подію із самою подією, хоч би в чому остання полягала» [2: 38].

Як **висновок**, можна зауважити, що тенденції набуття нових компетентностей щодо орієнтацій в інформаційному просторі створюють і нові типи медіаудиторій, які вже, власне, масовими аудиторіями не є. Швидкість зміни технологій набагато випереджає час адаптації індивіда до тих суттєвих перемін, які відбуваються під впливом «нових медіа», комп'ютерного доступу до банків даних, інформації з різних галузей освіти, науки, виробництва тощо.

Трансформації спільнот – суб'єктів медіакомунікативного простору, таким чином, будуть залежати певною мірою від інтенсивності освоєння індивідами-членами медійних аудиторій засад персоніфікованої комунікації як в мережах, так і в контактах з «новими медіа», і з опануванням своїх можливостей щодо створення власного інформаційного поля.

Список використаних джерел

1. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / Ж. Бодріяр; пер. з фр. – К. : Видво С. Павличко «Основи», 2004. – 96 с.
2. Больц Н. Азбука медіа / Н. Больц; пер. с нем. Л. Ионина и А. Черных. – М. : Издательство «Европа», 2011. – 136 с.
3. Кастельс М. Інтернет-Галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства / М. Кастельс; пер. з англ. – К. : Ваклер, 2007. – 304с.
4. Луман Н. Реальность массмедиа / Н. Луман; пер. с нем. А. Ю. Антоновского. – Москва: Праксис, 2005. – 156 с.
5. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації / Д. Мак-Квейл; пер. з англ. – Львів : Літопис, 2010. – 538 с.
6. Сеннет Р. Падение публичного человека / Р. Сеннет. Пер. с англ. – М. : Логос, 2002. – 424 с.
7. Сусська О. О. Формування громадянського суспільства і сучасні соціомедіальні практики / О. О. Сусська // Соціальні виміри суспільства. Збірник наукових праць / Інститут соціології НАН України. Вип. 6 (17). – К., 2014. – С. 327-341.
8. Сусська О. О. Мотиваційна парадигма інформаційного вибору за умов персоніфікації медіа-комунікативного простору / О. О. Сусська // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2016. – № 2. – С. 141-151.
9. Шелухін В. 10 фактів про читання й книги в Україні / В. Шелухін. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://litakcent.com/2014/05/30/10-faktiv-pro-chytannja-j-knyhy-v-ukrajini/>

10. Kellner D. New Media and New Literacies: Reconstruction Education for the New Millenium // The Handbook of New Media / ed. by L. Lievrouw and S. Livingstone. – Sage Publication, Ltd. Thousand Oaks; New Delhi. 2002.
11. Kittler F. Towards an Ontology of Media / F. Kittler // Theory, Culture & Society. – 2009. – № 26. – P. 23-31.
12. Susska O. Modern Approaches to the Evolution of Communication Processes in the Context of Transformation of Medisystems / Olha Susska // European Political and Law Discourse. Volume 4. – Issue 2. – 2017, pp. 195-201.

Вілкова О. Ю.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кандидат соціологічних наук, доцентка кафедри галузевої соціології, Київ

ПРАКТИКИ МАСКУЛІННОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІУМІ

Маскулінність - це набір бажаних психологічних і поведінкових властивостей і якостей, очікуваних від чоловіків і жінок в конкретному соціально-історичній контексті [4: 283].

Рейвін Коннелл визначає маскулінність як позицію в гендерних відносинах, практики, які використовуються чоловіками і жінками для заняття і утримання цієї позиції, і ефекти, які надають такі практики на тілесний досвід, особистість і культуру [3].

Останні десятиліття соціологічних досліджень кінця ХХ - початку ХХІ ст. можна охарактеризувати як зміни нормативних моделей та поведінкових патернів маскулінності. Досліджуючі ці зміни, соціологи знаходять три групи причин: зміна соціального становища жінок (жінки все більше залучаються до сфери оплачуваної зайнятості); поступове включення експресивних компонентів в чоловічу роль (чоловіки все більше залучаються до побуту, виховання дітей); розвитком чоловічих рухів та рухів геїв.

Дослідник маскулінності Ігор Кон зазначає, що маскулінність - це перформанс, за допомогою якого чоловіки постійно обманюють не тільки жінок, скільки самих себе і один одного [6:97]. Чоловік весь час повинен доводити іншим чоловікам, що він «справжній», що він «відповідає» і належить до групи «справжніх чоловіків».

Заглиблюючись у питання проявів маскулінності у різних соціальних групах, виявилось, що у різних індивідів по-різному може проявлятися маскулінність. Вперше до цього прийшла Р. Коннелл, вона стверджувала, що «не існує єдиного способу маскулінності, який проявляється скрізь. Тому соціологи повинні говорити не про маскулінність, як загальне явище а про «маскулінності», адже різні культури та різні періоди історії конструюють гендер по-різному» [3].

Найпоширенішою (за кількістю фіксованих проявів), зокрема і в українському соціумі, моделлю, вважається гегемонна маскулінність - конфігурація гендерних практик, приписуваних чоловікам, які володіють найвищим соціальним престижем; соціальний механізм, за допомогою якого певні категорії чоловіків займають позиції влади і благополуччя [2:573–575]. Даний конструкт виступає механізмом функціонування патріархату, який гарантує легітимність підлеглого становища жінок у суспільстві. Гегемонна маскулінність означає символічне панування чоловіка над жінкою, тобто престиж певних паттернів «чоловічої поведінки».

Антагоністом гегемонній маскулінності стала маргіналізована маскулінність. Така маскулінність формується в тих соціальних верствах, які займають нижчі позиції на соціальних сходах. Або стосовно тих чоловіків чиї поведінкові моделі та життєві стратегії не відповідають уявленням про гегемонну маскулінність. Крім того в кожному чоловічому співтоваристві існують ще деякі типи статусів. Компромісна маскулінність (*complicit masculinity*) - це модель поведінки тих чоловіків, які не докладають зусиль, щоб зайняти гегемонну позицію через нестачу сил та будь-якого бажання. Через даний тип маскулінності вони займають підпорядковану, допоміжну роль, але при цьому користуються перевагами в цій ієрархічній системі. Підпорядкована, залежна маскулінність характеризує чоловіків, що стоять внизу гендерної ієрархії (наприклад, геїв). Тому ті моделі маскулінності, які формуються, наприклад, в гей-спільнотах відносять в соціологічній літературі до субординованого типу маскулінності [5:150].

Також, окремим видом соціологи визначають протестну маскулінність, характерну для деяких соціально та етнічно маргіналізованих чоловіків, носії даного типу маскулінності подають себе як борців за відродження істинно чоловічого начала.

За думкою соціологів наразі феномен маскулінності переживає свої не найкращі часи. Про «кризу маскулінності» вчені почали багато говорити ще з останньої третини ХХ століття. Її сутнісне наповнення полягає в тому, що традиційна «маскулінна ідеологія» та «гегемона маскулінність» перестають відповідати змінам соціально-економічних умов і створюють соціально-психологічні труднощі як для жінок, так і для самих чоловіків.

Зазначені типи маскулінності та їхні прояви в поведінкових практиках притаманні і українському суспільству. Схвалювальною та домінуючою залишається гегемонна маскулінність про що свідчать результати соціологічних досліджень стосовно уявлень громадян України, щодо рис «ідеального» образу чоловіків та жінок. [1; 6]

Як новітні, такі, що не є домінуючими але мають місце в українському соціумі, можемо визначити наступні практики маскулінності: «батько в декреті», «залучене батьківство», «емоційно розкутий чоловік», «чоловік

не на «чоловічій» роботі», «маніпулятивна маскуліність», «інфантильна маскуліність», «гібридна маскуліність» тощо.

Список використаних джерел

1. «Male stereotypes and the 'Man Box'». Режим доступу: <https://mensline.org.au/wellbeing-blog/male-stereotypes-man-box/>
2. Carrigan, Connell, Lee 1985 — Carrigan T., Connell R., Lee J. Toward a new sociology of masculinity // Theory and Society. 1985. 569 с.
3. Connell R. Masculinities. 2nd ed. Berkeley: Univ. of California Press, 2005.
4. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / С. Бем // пер. с англ. – М.: РОССПЭН, 2004. – 336с.
5. Киммел М. Гендерное общество / М. Киммел // пер. с англ. М., 2006.
6. Кон И. Мужчина в меняющемся мире – М.: Время, 2009 – 496 с.
7. Національне комплексне дослідження: «Сучасне розуміння маскуліності: ставлення чоловіків до гендерних стереотипів і насильства щодо жінок». Режим доступу: <http://bit.ly/2GU9mJk>.

Мироновська Т. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, студентка магістратури факультету соціології, Київ

РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ФОРМУВАННІ СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНОГО СПОЖИВАННЯ МОЛОДІ

В сучасному житті соціальні технології є глобальними, вони задають розпорядок на міжнародному рівні поступово змінюючи глобальне суспільство. В повсякденному житті все більше і більше соціальних сфер технологізуються, прикладом є технології успіху, технології освіти, технології управління, технології креативного мислення, технології екологічного споживання тощо.

Дослідники описуючі інноваційні соціальні технології зазначають терміни «технології новітніх змін», технології соціального прогнозування, технології інформаційного впливу.

Існує велика кількість визначень поняття соціальна технологія, проте в даній науковій роботі основним визначенням соціальних технологій буде використовуватися розуміння висловлене Ю.Сурміним та М.Туленковим в книзі «Теорія соціальних технологій», згідно якого соціальна технологія "це певний спосіб здійснення людської діяльності по досягненню загально значущих цілей" [1 : 11] . Сутність даного методу полягає в раціональній розподільчій діяльності на процедури і операції з подальшою координацією і синхронізацією. Це розчленовування виконується попередньо, свідомо і планомірно на основі і з використанням наукових знань, передового досвіду, а також з урахуванням специфіки тієї області,

в котрій здійснюється людська діяльність. Соціальна технологія виступає в двох формах: як програма, що містить процедури і операції (утримання яких - способи і засоби діяльності), і як сама діяльність, побудована відповідно до цієї програми. Специфіка програми полягає в тому, що вона значним чином зумовлює спрямованість і зміст технологізуємої діяльності [1: 12].

Соціальні технології служать для покращення життя соціуму незалежно від того масштабу де вони використовуються. Важливим елементом наукової діяльності є розробка соціальних технологій, які б виконували важливі трансформаційні функції і виступали б елементом реформування, виконували б діагностичну функцію [1: 17]. Молодь є тією соціальною групою на яку соціальні технології мають високий вплив. Програма ООН за навколишнього середовища зауважує, що молоді люди є критичною групою, що спрямована на переорієнтацію споживчої моделі з використанням принципів соціально – відповідального споживання [2].

Міжнародні інституції зазначили ЮНЕСКО та ЮНЕП визначили молодь як інструмент досягнення глобальної моделі стійкого споживання. Вони стверджують:

- Молодь у віці до 20 років становить 40 відсотків від усього світу населення
- Молоді люди складають окрему категорію споживачів і тому потребують специфічний підхід.
- Молодь прямо чи опосередковано впливає на значну частину сім'ї споживання
- Молоді люди більш відкриті до змін.
- Моделі споживання молодих людей, які сьогодні набувають, вплинуть на них споживчі схеми у дорослому житті та їхніх дітей.

Однак, чи будуть молоді люди приймати основні зміни у стилі життя, поки що не буде вирішено Фін і Скойен виділяють три соціально-психологічні чинники, які вказують на це молоді люди мають великий потенціал для зміни моделей споживання. По-перше, молоді люди мають високий рівень стурбованості стосовно навколишнього середовища. По - друге, вони зможуть зробити "модним" стійке споживанням. Тому що є частиною групи настільки важливою для молоді, дефініція законодавців у галузі моди та зміна агенцій для забезпечення життєвих шляхів може розширити апеляцію до іншої молоді. Також тривалий період "молоді" дозволяє протягом тривалого періоду часу вивчати ряд моделей способу життя, в тому числі стійкі варіанти. По-третє, молоді люди дуже грамотні в нових засобах масової інформації, які можливо, до певної міри компенсують інфляцію їх занурення в споживчу культуру [3: 55].

Вони щодня торкається широкого кола засобів масової інформації, що відіграє важливу роль заохочення та зміцнення споживчих цінностей. Однак, замість того, щоб бути пасивним отримувачі медіа-культури,

молодь демонструє високий рівень грамотності в ЗМІ і регулярно реконструює медіа повідомлення [4: 15].

Список використаних джерел

1. Сурмин Ю. П. Теория социальных технологий / Ю. П. Сурмин, Н. В. Туленков. – Киев: МАУП, 2004. – 608 с.
2. UNEP. Global Environment Outlook. / UNEP. // London. – 2000.
3. Fien J. Youth Can Lead the Way to Sustainable Consumption / J. Fien, C. Neil, M. Bentley. // Journal of Education for Sustainable Development. – 2008. – №2. – С. 51–60.
4. Hopkins S. Generation Pulp: Entertainment and the Postmodern Generation / Hopkins. // Youth Studies Australia. – 1995. – №14. – С. 14–17.

Соснюк Є. О.

Інститут соціології Національної академії наук України, аспірант, Київ

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ПОНЯТТЯ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Розкриття особливостей політичної ідентичності громадян України в умовах суспільного транзиту є одним з пріоритетних завдань, які постають перед соціологами. Увага науковців до вивчення різних аспектів політичної ідентичності прикута з середини ХХ ст. За цей період пройшло три «хвилі» концептуалізації поняття політична ідентичність. В межах цього процесу постійно уточнювалось змістовне наповнення поняття політична ідентичність, конкретизувались уявлення про структуру політичної ідентичності. Розмаїття інтерпретацій викликає потребу в уточненні поняття політичної ідентичності. Мета нашого дослідження полягає у проведенні теоретико-методологічного аналізу основних підходів до вивчення політичної ідентичності.

Варто відзначити, що незважаючи на чисельні спроби надати змістовну інтерпретацію поняттю політична ідентичність, поки що немає підстав вважати це завдання виконаним. Особливості визначення та розуміння сутності політичної ідентичності значною мірою пов'язані з логікою розвитку науки. На актуальний момент науковцями вважається, що поглиблене вивчення ідентичності має ґрунтуватися на низці методологічних і теоретичних положень постнекласичної наукової парадигми [1].

Передумови для появи концептуальних поглядів на політичну ідентичність створювались представниками різних наук: філософії (насамперед, у працях Д. Локка, Д. Юма, Т. Пейна та Т. Ріда); антропології та етнографії (концепції та дослідження Е. Тейлора, Л. Морґана, Л. Леві-Брюля та К. Леві-Строса, О. А. Потєбні); психології (в працях

представників психоаналітичного напрямку З. Фрейда, Е. Еріксона); соціології (концепція «свідомості роду» Ф. Гіддінгса, концепції представників символічного інтеракціонізму Дж. Г. Міда, Ч. Кулі та Г. Блумера, що заклали основу для розуміння множинної природи ідентичності, яка формується в процесі соціальної взаємодії).

Зазначимо, що концептуалізація поглядів на політичну ідентичність здійснювалась в три етапи («три хвили»). Перший етап («хвиля») – мічиганський проект («Американський виборець») – політична ідентичність розглядається як партійна ідентичність; британські концепції вирішення суспільних проблем (Д. Батлера, Д. Стоукса) – політична ідентичність інтерпретується як елемент політичної свідомості «середнього рівня» – проміжна ланка між політичними цінностями та вподобаннями.

Другий етап («хвиля») – європейські концепції (програма «Євробарометр», Дж. Уелш) – політична ідентичність розглядається як продукт процесів глобалізації; концепції опосередкованого впливу соціальної ідентичності (Р. Картер, Дж. Хелмс, Ф. Шлезінгер) – політична ідентичність розуміється як результат впливу етнічної, гендерної та конфесійної ідентичності; концепція проектування майбутнього (М. Кастельс) – політична ідентичність як результат впливу процесів глобалізації/глокалізації і становлення інформаційного суспільства.

Третій етап («хвиля») – концепції мультикультуралізму – політична ідентичність трактується як наддержавне/європейське ментальне утворення, що визначає цивілізаційний вибір (Т. Райсс, М. Емерсон, В. Лот, І. Нойманн, Б. Страт, Ф. Черутті); концепція загальногромадянської ідентичності (Г. Бест) – політична ідентичність як продукт взаємодії трьох груп: політичної еліти, економічної еліти та пересічних громадян.

Однак, як зазначають вітчизняні соціологи (О. Вишняк, А. Ручка, Ю. Шведа, М. Шульга), жодна з цих концепцій не може бути використана в чистому вигляді для аналізу політичної ідентичності громадян України, бо вони не в повній мірі враховують специфіку українського суспільства [2;3].

За результатами теоретичного аналізу політичну ідентичність можна визначити як відчуття приналежності (фактичної чи уявної) до певної політичної групи (партії, громадського руху, електоральної групи), яка має власні інтереси, прагнення та очікування; ототожнення себе з певною політичною позицією (ідеологією, групою цінностей). Перспективи подальшого дослідження полягають у розробці концепції, яка б дозволяла визначити особливості становлення та типологію політичних ідентичностей громадян України в умовах суспільного транзиту.

Список використаних джерел

1. Инглхарт Р. Культура и демократия / Р. Инглхарт // Политология: хрестоматия / сост. Б. А. Исаев, А. С. Тургаев, А. Е. Хренов. – СПб. : Питер, 2006. – С. 301–312.
2. Боровський О. О. Ідеологічні маркери політичної ідентифікації українських громадян / О. О. Боровський // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць. – К. : Логос, 2012. – Вип.17. – С.78–83.
3. Ручка А. Політико–ідеологічна самоідентифікація населення сучасної України / А. Ручка // Українське суспільство 1992–2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2012. – С. 29–40.

Постельжук Я. В.

Рівненський державний гуманітарний університет, аспірантка кафедри політичних наук, Рівне

ХЕЛСІЗМ ЯК ОБ'ЄКТ СУЧАСНИХ СОЦІО-ВАЛЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Валеологічні дослідження інтегрують теоретичні та емпіричні підходи до вивчення культури здоров'я на соціальному й індивідуальному рівнях, а також здорового способу життя як сукупності практик по збереженню і укріпленню здоров'я людини. Важливим напрямом валеологічного аналізу виступають різноманітні фактори, які в сучасному суспільстві впливають на стан здоров'я населення (генетичних, екологічних, медичних, соціокультурних тощо). В такому аспекті, валеологічні дослідження перетинаються з проблемним полем соціології здоров'я, соціології медицини, соціології спорту і фізичної активності, інвайронментальної соціології, соціології дозвілля.

Згідно з висновками Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), стан здоров'я практично кожної людини лише на 10 % визначається рівнем розвитку медицини як науки і станом медичної допомоги. І лише на 20 % спадковими факторами, станом навколишнього середовища (20 %) і на 50 % – соціальними умовами способом життя [3]. Тому збереження здоров'я й системна профілактика неінфекційних захворювань, займають вагоме місце в наукових дослідженнях і виступають актуальним напрямом сучасної державної політики в сфері охорони здоров'я.

Одним із ментально-функціональних інструментів для оздоровлення людини є «хелсізм». Сам термін (з англ. – healthism) утворений від англійського слова «health» – самопочуття, що означає різні ідеологічні течії, побудовані на темі здоров'я та медицини [6]. Тому, його слід розуміти, як практичну ідеологію, що заснована на сучасній медицині та активній пропаганді здоров'я. Становлення «хелсізму» відбулося у 80-х

рр. другої половині XIX ст., а його апологетом був відомий економіст Р. Кроуфорд [8].

Відомою роботою на тему «хелсизму» є праця Р. Кроуфорда – «Healthism and the Medicalization of Everyday Life» [8]. У ній причини становлення нової ідеології є наслідком реакції населення на трансформаційні процеси в системі охорони здоров'я, зрештою недостатньою ефективністю медицини в США. Взагалі Р. Кроуфорд розглядає «хелсизм» виключно крізь призму медикалізації, оскільки він змістив акценти проблеми здоров'я й відповідальності за життя на конкретну людину [8, р. 366–367].

Даючи власне визначення етимології цього поняття, Р. Кроуфорд наголошував на тому, що «хелсизм» – це, насамперед, «радикальна пропаганда здорового способу життя та його моралізація в публічному дискурсі, урядових і освітніх програмах, які спрямованні на гарантування збереження зразкової фізичної форми населення країни» [7, р. 410].

Цінність здоров'я значно зросла в сучасному суспільстві, оскільки обумовлюється підвищенням рівня життя та культури населення, а також зростанням ризиків для здоров'я людини. В такому ракурсі, «хелсизм» розглядається як культ здорового способу життя з публічним дискурсом навколо його світоглядних та практичних засад.

Водночас такі інституціональні актори як медицина, фармакологія, фітнес-спорт, індустрія здоров'я, дозвілля, зацікавлені в абсолютизації культу здоров'я. Вони свідомо перебільшують значення багатьох ризиків для здоров'я людини в сучасних умовах, зрештою нав'язують важливість обов'язкового застосування різних практик з метою оздоровлення тощо. Критика таких проявів «хелсизму» торкається й аналізу медикалізації, як процесу зростання її ролі в житті суспільства та людей. Так, на думку Д. Доброродного та Ю. Черняк, під медикалізацією слід трактувати «процес, в якому стан або поведінку людини слід вважати вже медичною проблемою й потребу включення до неї кваліфікованих лікарів, лікарських засобів, сучасної стаціонарної терапії» тощо [1, с. 82].

Слід також зазначити, що сильною стороною «хелсизму» є активна пропаганда здоров'я (як з боку урядових структур, так і з боку державних установ), його збереження, профілактика, системна діагностика тощо [2]. Водночас чимало доктринальних принципів «хелсизму» інколи порушують загальноприйняті права людини та громадянина. З позиції критиків «хелсизму» він розглядається як насильницьке нав'язування зразків поведінки, відповідних принципам оздоровлення [5]. В такому аспекті «здоровими» можуть вважатись ті форми поведінки, які відповідають певній ідеології, вигідній владі, бізнесу чи їх лобістським групам [4].

В цілому, концепції та практики хелсизму поряд з медикалізацією, потребують комплексного соціологічного та політологічного аналізу. Його мета – посилення інформаційно-аналітичних основ і підвищення ефективності сучасної політики у сфері охорони здоров'я. Це

обумовлюється зростанням цінностей здоров'я та здорового, активного довголіття як основи благополуччя людей та сталого розвитку суспільства.

Отже, «хелсізм» є предметом академічного дискурсу серед багатьох дослідників валеологічного напрямку, оскільки вчені прагнуть зрозуміти його сутність і причини виникнення. Адепти ідеології «хелсізму» вважають його становлення якісним показником змін у сфері цінностей культури здоров'я та його збереження. Однак, критики й опоненти «хелсізму» сприймають його переважно як суспільний рух, що опирається на норми дискримінації та сегментує цінності «євгеніки». Попри це симпатки «хелсізму» продовжують розвитвати його ідейно-функціональні потенціали, а саме явище стало об'єктом багатьох академічних праць соціо-валеологічного спрямування. Вивчення теорії і практики «хелсізму» стає все більш актуальним напрямом розвитку української науки про здоров'я.

Список використаних джерел

1. Доброродний Д. Г., Черняк Ю. Г. Медикализация как социокультурный феномен и предмет междисциплинарного исследования // Междисциплинарные исследования. 2011. С. 82–86.
2. «Новое понимание здоровья» в публичном дискурсе и социальной жизни. URL: https://studwood.ru/1576736/meditsina/novoe_ponimanie_zdorovya_publichnom_diskurse_sotsialnoy_zhizni. (дата звернення: 01.04.2019).
3. Предмет і основні положення валеології. URL: <https://studopedia.org/5-6840.html> c.2студопедія. (дата звернення: 03.05.2019).
4. Хелсизм и его идеология. URL: <http://www.radnews.ru/%d1%85%d0%b5%d0%bb%d1%81%d0%b8%d0%b7%d0%bc-%d0%b8-%d0%b5%d0%b3%d0%be>. (дата звернення: 01.04.2019).
5. Хелсизм, как высшая стадия тоталитаризма?. URL: <https://i-contester.livejournal.com/64668.html>. (дата звернення: 01.04.2019).
6. Что такое Хелсизм?. URL: <http://smysl.info/publikacii/chto-takoe-khelsizm-chast-1>. (дата звернення: 01.04.2019).
7. Crawford R. Health as a Meaningful Social Practice // Health. 2006. 10 (4): P. 401–420.
8. Crawford R. Healthism and the Medicalization of Everyday Life // International Journal of Health Services. 1980. 10 (3). P. 365–388.

Коваль К. Ю.

Рівненський державний гуманітарний університет, методистка кафедри політичних наук, Рівне

ІНВАЙРОНМЕНТАЛІЗМ ЯК ЕЛЕМЕНТ СУЧАСНОГО ГУМАНІСТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ: СУТНІСТЬ ТА ПОТЕНЦІАЛ ДЛЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Основною закономірністю розвитку сучасного світу є цілісність, єдність і взаємозалежність, тому світові глобальні зміни у всіх сферах життя людини поставили нові вимоги перед пізнанням світу. Гуманізм став єдиною універсальною ідеєю, яка об'єднала цінності усіх культур світового розвитку і визначила взаємозв'язок відношення людини зі сферами її існування.

Гуманізм еволюціонував з початку I тисячоліття до н. е. і в наш час, однак, в умовах глобалізації та демократизації, розвитку наукових новітніх технологій виникла потреба у новому сучасному гуманістичному світогляді. Розвитку ідей нового гуманізму XX-XXI століть і нового гуманістичного світобачення сприяли аналітичні доповіді Римського Клубу, який був створений у 1968 році італійським бізнесменом Ауреліо Печчеї.

А. Печчеї визначив три аспекти нового гуманізму: почуття глобальності, любов до справедливості та нетерпимість до насильства. В основі нового гуманізму покладено ідею самозбереження людства. Так, у 1991 році у доповіді Римського Клубу «Перша глобальна революція» були чітко визначені світові проблеми: незбалансованість економічного зростання, забруднення навколишнього середовища, глобальне потепління та енергетична криза; зростання активності людини, і як наслідок зростання попиту на сировину й енергоресурси, дефіцит продовольства і збереження світових запасів [4, с. 20]. Один із шляхів виходу з кризи автори вбачають у переході до сталого розвитку, який «дозволить створити суспільство, засноване на достроковому прогнозуванні наслідків його діяльності, що буде уникати несумісних, невиправданих цілей і підтримувати соціальну справедливість» [1, с. 84].

Основною складовою нового гуманістичного світогляду став інвайронменталізм (англ. Environment – навколишнє середовище, природа). Це перш за все загальнотеоретична і світоглядна орієнтація, в центрі якої взаємодія соціуму з навколишнім середовищем його існування [3]. Саме світові економічні кризи XXI ст., негативні для природи планети наслідки науково-технічного прогресу, який призвів до значного зменшення природних ресурсів, забруднення довкілля відходами виробництва та споживання. Все це погіршило умови життя на планеті. Це змусило замислитися про відмову від принципу антропоцентризму, згідно з яким «Людина є мірою всіх речей», на користь збалансованого еко-антропо-центризму (або біо-антропо-центризму). У зв'язку з цим потрібно

відмовитись від культу та практик зверх споживання, переглянути структуру та оптимізувати масове споживання, відповідно до цього скоротити шкідливе виробництво та забруднення природного середовища, відмовитись від спалювання вуглеводів та перейти до альтернативної «зеленої енергетики». Це означає зміну «старих» традиційних цінностей на «нові», в основі яких лежить гармонізація матеріальних і духовних потреб, формування як відповідальності за розвиток суспільства і збереження природи для майбутніх поколінь, так і здатності людини відчувати себе частиною довкілля. За таких умов є потреба у формуванні нового типу екологічної свідомості, яка включає такі цінності та принципи:

- найвища цінність взаємодії особистості з навколишнім світом полягає у гармонійному розвитку людини та природи;
- людина розглядається як один з членів природної спільноти;
- відмова від ієрархічної будови світу;
- розум людини не дає їй привілеїв, а навпаки накладає на неї додаткові зобов'язання щодо навколишнього світу;
- соціум не протистоїть світові природи, а є елементом єдиної системи;
- мета взаємодії з навколишнім світом є максимальне задоволення як потреб кожної окремої людини, так і всієї природної спільноти;
- коеволюційний процес розвитку людини та природи [2, с. 85]

Пріоритетом даного світобачення є збереження довкілля, як основна ціль, тому що масштаб людського впливу на природу досягнув величезних розмірів, і створив ситуацію, коли глобальне, локальне і особисте не має чітких кордонів. Цим розумінням інвайронменталізм формує платформу для формування глобального екологічного мислення та глобальної інтеграції навколо стратегічної мети - гармонізації розвитку суспільства та природи на планеті Земля.

Необхідно зауважити, що ООН в 2015 році визначило довгострокові пріоритети глобального розвитку в Програмі «17 Цілей сталого розвитку до 2030 року», серед яких 5 цілей пов'язані із збереженням природи. Це - Ціль 11 - «Забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст і населених пунктів»; Ціль 12 «Забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва»; Ціль 13 «Вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та її наслідками»; Ціль 14 - «Збереження та стале використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку»; Ціль 15 - «Захист і відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення та повернення назад процесу деградації земель і зупинення втрати біорізноманіття».

Ідеї інвайронменталізму мають не лише світоглядний, а й прикладний характер. Вони мають стати провідними мотивуючими факторами будь-якої людської діяльності від локального до глобального рівнів. І для їх реалізації необхідне засвоєння нових принципів не лише на суспільному рівні та держави, а й на рівні кожної особистості. Новому гуманістичному світобаченню має сприяти виховання, освіта і соціальна політика.

Список використаних джерел:

1. Кинч А., Шнайдер Б. Первая глобальная революция. Доклад Римского клуба / А. Кинч, Б. Шнайдер. – М. : Прогресс, 1991. – 340 с.
2. Львовичкіна А. М. Основи екологічної психології / Львовичкіна А. М. – К. : МАУП, 2004. –136 с.
3. Науменко О. А. Ценносные ориентации инвайронментализма // CREDO NEW теоретический журнал [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://credonew.ru/content/view/892/62/>
4. Сабаш Ю.С. Глобальні проблеми сучасності та «Римський клуб»// Вісник Житомирського університету. Випуск 57, 2011 р. С.17-22.

СЕКЦІЯ 2. СОЦІАЛЬНІ СПІЛЬНОТИ: МЕЖІ ТА МЕРЕЖІ ПРИНАЛЕЖНОСТІ, ВІРУВАНЬ, ВЗАЄМНОСТІ

Куценко О. Д.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, доктор соціологічних наук, професор, завідувачка кафедри соціальних структур та соціальних відносин, Київ

МЕЖІ ТА МЕРЕЖІ ПРИНАЛЕЖНОСТІ, ВІРУВАНЬ, ВЗАЄМНОСТІ: РОЗШИРЕННЯ ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ

Новини в сучасних медіа наповнені повідомленнями про створення, діяльність та ініціативи різноманітних спільнот, громад, товариств, спілок, їх вплив на організацію життєвого простору. Дискурс спільноти, окреслюючи увагу до множинних соціальних угруповань неієрархічного та активістського типу, помітно затінює більш звичні для суспільств і соціологічної науки ХХ століття дискурси класів і статусів, які передбачають нерівності та ієрархії. Обидва дискурси та відповідні практики – ієрархічні та горизонтальні, які сучасний британський історик і публіцист Н. Фергюсон образно позначив метафорами «вежі та площі», - знаходяться у вічному протистоянні і проявляються як «великі сили суспільної історії» [1]. Між тим, незважаючи на масштабні підвалини соціологічної уваги до виміру «спільнот» в структуруванні соціального життя (починаючи з класичних розробок Ф. Тьонніса, Е. Дюркгайма), даний вимір залишається погано вписаним до структурних аналітичних конструктів сучасної соціології. Мета доповіді – вписати концептуальні виміри «активних спільнот» (за аналогією терміну А. Етціоні - [2; 3]) в теорію соціальної структури, розбудовану на евристичних позиціях сучасного теоретичного синтезу (Е. Гідденс, М. Арчер, П. Бурдьо, П. Штомпка, Т. Бьорнс, Е. Лакло, Л. Тевено та інші). Дані позиції окреслюються тезами про: - процесуальний характер і дуальність структури (логічний взаємозв'язок з культурою та практиками \ агентністю); - механізми подвійного структурування соціальної реальності (з боку соціальних відносин і уявлень людей про ці відносини); - значення режимів повсякденних практик і боротьби за контроль та привладнення життєвого простору (його ресурсів, правил та інтерпретацій). А соціальні структури розглядаються, за висловом Е.Лакло, як спроба обмежити «безкінечну гру відмінностей», «приручити безкінечність, заключити її до кінцевості порядку» [4: 55].

Ієрархічні виміри структури укорінені в соціальних нерівностях та відносинах (не-)справедливості. Вони достатньо повноцінно описуються та пояснюються соціологічними теоріями стратифікації, статусів і класів. В той же час, аналіз горизонтальних вимірів структури, які проявляються в множинних формах солідарності та мережевих практиках обміну, розпорошений в численних і не дуже зв'язаних між собою теоріях спільнот різного виду, громадянського суспільства, мережевого аналізу, соціального капіталу і соціальної активності, які потребують переосмислення в контекстах соціоструктурного аналізу та сучасного теоретичного синтезу. Розрізнення цих вимірів є аналітичним, відносним до дослідницьких задач, а панорамне бачення структури і більш глибоке розуміння механізмів та ефектів структурації соціальних взаємодій передбачає застосування більш складних багаторівневих моделей, здатних враховувати множинні перехрещення ієрархічних та горизонтальних структурних вимірів.

За результатами теоретичного аналізу ми виокремлюємо базові концептуальні положення сучасних теорій спільнот, які розширюють пізнавальні горизонти соціоструктурного аналізу, посилюючи увагу до горизонтальних вимірів структури. Останні є фрагментованими ієрархіями та, в той же час, самі утворюють «поля солідарності» в соціальних ієрархії. Яку евристику має введення до соціоструктурного аналізу виміру спільнот?

По-перше, це означає вихід соціоструктурного аналізу за «межі раціональності» (боротьбу за капітали, конкуренцію тощо). Це - акцент на емоційних та ціннісних факторах, які згуртовують індивідів, виявляють їх людський і соціальний капітали (в термінології Дж. Колмена), спрямовують їх активність, формують впливовість, призводять до сталості в практиках взаємодії в конкретних ситуаціях і, таким чином, конструюють структурні ефекти. Такі контекстуальні практики – від відносно простих (як-то спільноти любителів читання, туризму, блоги-мережі лайфхакерів) до багатоскладових (як-то практики сусідства, територіальних громад, масові фестивалі) – продукують і втілюють те, що може бути позначено терміном “*sense of community*” [5], структурним ефектом чого і стають спільноти. В такому розумінні П. Джеймс з колегами розкривають смисл поняття спільноти як групи або мережі осіб, які об'єктивно зв'язані між собою відносно сталими соціальними відносинами поза межами генеалогічних зав'язків і які взаємно визначають такі відносини як важливі для їх соціальної ідентичності та соціальних практик [6:14; 7]. Теорія Д.В.МакМіллана і Д.М.Чевіса чотирьох компонентів смислу «спільноти» - почуття приналежності, впливовості, інтеграції в реалізації потреб, наявність емоційних зв'язків [8] – покладена в основу популярного в дослідницьких практиках індексу (“*sense of community index*” - *SCI*).

По-друге, вимір «спільноти» посилює аналітичну увагу до проявів респонсивності та соціальної активності об'єднаних спільним (почуттями,

віруваннями, цінностями, ризиками, практиками) суб'єктів взаємодій. А.Етціоні узагальнює ці прояви ідеєю та терміном "*spirit of community*", покладених в основу Маніфесту комунітарної політики [2; 3]. Структури в такій оптиці долають межі статичності, постають виключно як процесуальні, як такі, що знаходяться у постійному пошуку балансу між потребами і нормами, індивідуальністю і колективністю, власним інтересом, самовираженням і соціальною відповідальністю та залученістю до спільних справ. В респонсивності і соціальній активності виявляється впливовість спільнот здійснювати зміни в соціальному середовищі та їх місце в структурованому просторі соціальних взаємодій.

По-третє, вимір «спільноти» посилює в теорії соціальної структури увагу до значення комунікації, комунікативних практик і режимів, фактору ЗМІ, зокрема – соціальних медіа у формуванні та прояві активних спільнот, їх респонсивності та активізму. Зокрема, розробки Дж. Поллока в межах "*community structure approach*" пропонують емпірично перевірені моделі взаємного суттєвого зв'язку між структурою спільноти, громадською думкою і контентом місцевих медіа [9; 10]. Вимір залученості до певних медіа-каналів та видів медійного контенту, таким чином, постає важливим інструментом ідентифікації активних спільнот як структурних компонентів соціального простору.

Список використаних джерел

1. Фергюсон, Ніл. Площі та вежі. Соціальні зв'язки від масонів до фейсбуку / пер. з англ. Катерина Діса. — К.: Наш Формат, 2018. — 376 с.
2. Etzioni, Amitai. *The Spirit of Community: Rights, Responsibilities and the Communitarian Agenda*. — N. Y.: Crown Publishers, Inc., 1993.
3. Etzioni, Amitai. *The New Golden Rule: Community and Morality in a Democratic Society*. — N. Y.: Basic Books, 1997.
4. Лаклау Э. Невозможность общества // Журнал «Логос», 4-5 (39), 2003. - С. 54-57.
5. Chipuer, H. M., & Pretty, G.M.H. A review of the Sense of Community Index: Current uses, factor structure, reliability, and further development // *Journal of Community Psychology*, 27(6), 2006. – P. 643–58.
6. James, Paul; Nadarajah, Yaso; Haive, Karen; Stead, Victoria. *Sustainable Communities, Sustainable Development: Other Paths for Papua New Guinea*. - Honolulu: University of Hawaii Press, 2012.
7. James, Paul. *Globalism, Nationalism, Tribalism: Bringing Theory Back*. // Volume 2 of *Towards a Theory of Abstract Community*. - London: Sage Publications, 2006.
8. McMillan, D.W., & Chavis, D.M. (1986). Sense of community: A definition and theory // *Journal of Community Psychology*, 14(1), 1986. – P. 6-23.
9. Pollock, John C. *Media and social inequality: Innovations in community structure research*. - Routledge, New York, 2013.

10. Pollock, J.C. Community Structure Model \ Wolfgang Donsbach (Ed.). International Encyclopedia of Communication. - Publisher: Malden, MA: Blackwell Pub., 2008.

Злобіна О. Г.

Інститут соціології Національної академії наук України, доктор соціологічних наук, професор, завідувачка відділу соціальної психології, Київ

СОЦІАЛЬНА НАПРУЖЕНІСТЬ В ПРОСТОРІ СУБ'ЄКТВНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ

Проблематика соціальної напруженості є доволі актуальною для кризового соціуму, проте традиційні теоретичні підходи до її аналізу, що пов'язують напруженість із станом депривації, який, з одного боку, є виявом структурної напруженості соціальної системи, а з іншого, виливається в індивідуальне незадоволення, яке знаходить вихід у протестній активності, не відбивають у повній мірі те, що суб'єктивно переживається населенням як напруженість атрибутивного характеру, що є невід'ємною складовою повсякдення.

Відповідно і визначення соціальної напруженості як реакції спільноти на будь-яку негативну подію зовнішнього середовища, яка може бути спричинена чинниками найрізноманітнішої природи (економічними, політичними, національними, природними тощо) [1: 23], може бути застосовано скоріше для конкретних ситуативних спалахів напруженості, але не до рутинного стану кризового суспільства. Для опису такої напруженості нами введено поняття «*фонові напруженості*», яке фіксує тривале відтворення у масовій свідомості оцінки соціальної ситуації як напруженої в координатах спокійна – напружена – критична. Характерною ознакою такого виду напруженості є специфічне поєднання системної напруженості, яка виявляється у постійній дестабілізації соціальної ситуації в різних сферах, і суб'єктивної напруженості, яка рутинізує цей стан суспільної кризи через його визначення як «безлад», «хаос» тощо. Динаміка оцінки населенням соціально-політичної ситуації за останні роки (за даними Інституту соціології НАНУ та даними Центру Разумкова і Фонду Демократичні ініціативи) підтверджує, що «фонова напруженість» є характерною для українського суспільства (рис.1). Як бачимо, ситуацію з року в рік стабільно оцінюють як напружену більше половини опитаних. Виключення становив лише 2014 рік, коли панувала оцінка ситуації як критичної, що фактично і відбивало реальний суспільний конфлікт. Наразі динаміка свідчить про поступовий вихід з критичної ситуації та повернення до стану «фонові напруженості».

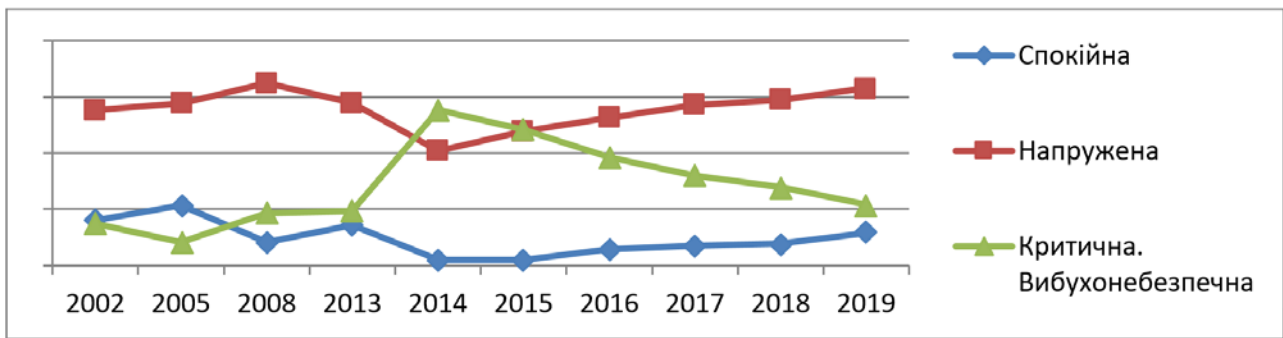

Рис. 1. Динаміка оцінки населенням соціально-політичної ситуації в країні

Для отримання узагальненої оцінки соціальної напруженості в моніторингу Інституту соціології було поставлено запитання «Як би Ви охарактеризували рівень напруженості в суспільстві сьогодні?». Респонденти мали оцінити ситуацію за десятибальною шкалою (від 1 – «ситуація спокійна», рівень напруженості дуже низький, до 10 – «ситуація критична, вибухонебезпечна», рівень напруженості вкрай високий). У 2017 році за десятибальною шкалою середній бал напруженості становив 6,79 бала, у 2018 році (за даними Центру Разумкова та Фонду Демократичні ініціативи) середній бал підвищився і становив 7,13 бала. Останній замір у березні 2019 року дав майже ту саму картину – 7,25 бала. Таким чином, можна констатувати, що не лише соціальна-політична ситуація а й стан суспільства загалом, сприймається населенням як високо напружений.

Для подальшої концептуалізації феномену фонові напруженості було проведено низку напівстандартизованих інтерв'ю, метою яких було визначити суб'єктивні координати, в яких відбувається оцінка напруженості респондентами. Інтерв'ю починалися з прохання респонденту оцінити стан напруженості в країні за 10-бальною шкалою і було спрямоване на виокремлення тих смислів які для респондентів були опорними в оцінці. Всього було проведено 39 інтерв'ю у березні 2018 року (опитано 26 жінок і 13 чоловіків у віці від 18 до 86 років) та 52 інтерв'ю у березні 2019 року (опитано 27 жінок і 25 чоловіків у віці від 18 до 73 років). Умовою для відбору респондентів була відсутність спеціальної підготовки чи досвіду роботи у царині суспільних наук. Опитування відбувалося за тим самим гайдом за виключенням додаткового питання, яке задавалося респондентам у 2019 році. Їх просили оцінити ситуацію якою вона була на їхню думку рік тому.

Попередній аналіз результатів дає підстави зробити наступні висновки.

Сприйняття напруженості як фонового стану рефлексується самими респондентами.

Виборча кампанія є суттєвим чинником, який впливає на оцінку соціальної напруженості. У 2018 році респонденти переважно прогнозували збільшення напруженості у наступний рік. У 2019 році

оцінювали ситуацію, яка була рік тому, в середньому на бал нижче порівняно з оцінкою поточної ситуації. Загальним трендом було зростання рівня напруженості. Якщо у 2018 році оцінку в діапазоні 8-10 балів дали лише 7 респондентів, то у 2019 році таких було вже 18.

Ключові ознаки напруженості є різноплановими і концентруються навколо трьох ключових тем: депривації, нестабільності, розколів і антагонізмів.

Водночас ключові ознаки спокійної ситуації є досить однозначними і, незважаючи на високий чи низький рівень напруженості, який фіксують у суспільстві респонденти, фіксуються в інтерв'ю майже одноставно. Головним для зниження напруженості, респонденти вважають стабільність і прогнозованість соціальної ситуації. В суб'єктивному вимір ця характеристика найчастіше позначається як «упевненість у завтрашньому дні».

Список використаних джерел

1. Воронина Н. Д. Социальная напряженность: концептуальная схема / Воронина Наталья Дмитриевна // Социологические методы в современной исследовательской практике: Сборник статей, посвященный памяти первого декана факультета социологии НИУ ВШЭ А. О. Крыштановского / отв. ред. и вступит. ст. О. А. Оберемко. — М.: НИУ ВШЭ, 2011. — С. 22-28. [Электронный ресурс] . — Режим доступа:
<https://publications.hse.ru/mirror/pubs/share/folder/ii0lwdk1cs/direct/67789607>

Соболева Н. І.

Інститут соціології Національної академії наук України, доктор соціологічних наук, провідна наукова співробітниця, Київ

СОЦІАЛЬНА НАПРУЖЕНІСТЬ В НЕСТАБІЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Розглядаючи суспільство в дусі теорії соціального конструювання, виходимо з того, що воно являє собою зафіксовані за рахунок дії механізму структурації (Гіденс) у вигляді інституціональних утворень форми взаємодії соціальних акторів. Оскільки останні апріорі диференційовані унаслідок поділу праці, доступу до влади і ресурсів, майнового становища, рівня і якості споживання тощо, то, вступаючи у взаємодію і намагаючись реалізувати насамперед власні інтереси (співпадіння інтересів є окремим випадком), її учасники неминуче стикаються з суперечностями, які у певний момент здатні створити напруженість у відносинах, а зрештою, коли накопичення суперечностей досягає критичної межі, призвести до конфлікту між ними (за відомим

принципом: «немає постійних союзників і супротивників, а є постійні інтереси»).

Джерелом виникнення напруженості можуть виступати не тільки суперечність інтересів, а й низка інших чинників. З цього випливає концептуальне бачення того, що **соціальна напруженість** – якісний стан відношень між соціальними акторами, що перебувають у взаємодії, який зумовлений повною або частковою несумісністю їх намірів, уявлень, очікувань, цінностей, інтересів і потенціально здатний спричинити конфлікт на поведінковому рівні.

Оскільки полем формування соціальної напруженості виступає вся система суспільних відносин, при тому у нерозривному динамічному взаємозв'язку, слід наголосити на мультифакторній і мультиморфній природі соціальної напруженості, а відтак вимагає теоретичного осмислення співіснування різних видів соціальної напруженості. Іншим принциповим моментом є стохастичний характер явища соціальної напруженості – причинно-наслідковий зв'язок спрацьовує у вигляді тенденції, але аж ніяк не жорсткої детермінації. З цих позицій надзвичайно важливою є роль соціальної ситуації у виникненні напруженості: ситуативна конфігурація чинників напруженості слугує безпосередньою причиною її виникнення.

Потребує ґрунтовного теоретичного аналізу роль інновацій як каталізаторів напруженості, оскільки будь-які зміни викликають спротив традиційного, усталеного укладу, а відтак актуалізується напруженість по осі «радикальне - консервативне». Не меншою мірою заслуговує на увагу вивчення проблеми балансу векторів напруженості: конструктивного і деструктивного в діапазоні усього спектру - від взаємно поглинаючого до взаємно посилюючого (кумулятивного)

Говорячи про соціальну напруженість, маємо на увазі, що мова йде про соціальне явище, яке відображає глибинний стан соціальних відносин, а не просто фіксації певного протистояння тих чи інших соціальних суб'єктів в період кризового розвитку суспільства. Особливість нинішнього кризового стану українського суспільства полягає в тому, що жодна інституціональна система не може взяти на себе роль гаранта керованості і стійкості всієї соціальної системи, що свідчить про назрівання кризи державності, що виявляється, зокрема, у спонтанних (ситуативних) загостреннях соціальної напруженості у різних сферах суспільного життя.

При цьому стан (рівень) соціальної напруженості можна охарактеризувати за допомогою аналізу як явних, так і латентних його ознак. Для того, щоб їх виміряти, необхідна розробка певної методики.

У літературі запропоновано кілька варіантів методик вимірювання показників рівня соціальної напруженості для окремих колективних суб'єктів, регіонів, великих соціальних спільнот. В даний час також використовується кілька десятків методик, що дозволяють досить точно

оцінити рівень внутрішньої конфліктності, незадоволеність в малих соціальних групах, колективах.

При цьому використовуються три види показників, які можна екстраполювати як типові в роботі по вимірюванню соціальної напруженості:

- незадоволеність індивідів і соціальних груп своїм становищем у суспільстві, різними аспектами суспільного життя, що виражається у відкритих висловлюваннях проти рішень адміністрації;
- готовність індивідів і соціальних груп до активних дій;
- акції протесту.

Методи вимірювання є типовими: анкетування, дані статистики, експертне опитування. Підхід до шкал вимірювання соціальної напруженості може бути й інший, але головне - це те, що більшість методик спрямовані на виявлення рівня соціальної напруженості через явні її ознаки. Можливо, це одна з причин певного здивування ряду дослідників, які отримують при високому рівні розвитку кризових ознак розвитку суспільства показники низької соціальної напруженості. Картина буде інший, якщо ці показники поєднати з визначенням латентного рівня соціальної напруженості. При цьому необхідно врахувати існування суперечливості в соціальних процесах, які ускладнюють висвітлення латентного рівня соціальної напруженості, насамперед - ситуативне різке (стрибокподібне) збільшення явних ознак соціальної напруженості і розвитку її у бік прямої конфронтації певних соціальних.

Вважаємо перспективним і продуктивним з погляду прогнозування і діагностики соціальної напруженості виявлення латентних ознак соціальної напруженості, до яких концептуально можна віднести такі:

а) **негативні очікування населення**, зокрема - щодо консервації або погіршення свого нинішнього важкого становища, перспектив подальшого існування української держави і суспільства

б) **поширеність страхів** щодо різних загроз (реальних чи уявних), як то клопотаність певної частини дорослого населення України неможливістю для їх дітей отримати серйозну освіту; наростання у певної частини населення страху злиднів; невдоволення частини населення регіональною диференціацією рівня і якості життя; міграційні настрої, хворобливе сприйняття частиною населення зміни соціального статусу і т. п.

в) **ступінь недовіри** до провідних соціальних акторів та їх діяльності, зокрема, - основних владних і громадських інститутів.

Зрозуміло, що безпосередньо виявити ці ознаки в умовах нашої суспільної ситуації досить складно. Всі такого роду ознаки можуть мати різні рівні розвиненості і лише в своїй сукупності визначають дійсний рівень соціальної напруженості в соціальному співтоваристві. Вважаємо, однак, що вивчення латентного рівня соціальної напруженості має відігравати визначальну роль при аналізі загального стану соціальної напруженості,

оскільки з погляду прогностичного потенціалу щодо потенційного масштабу і сили (величини) назріваючого конфлікту даний аналіз видається продуктивнішим від прогнозування, яке будується на вивченні самих лише явних ознаках.

Шатохін А. М.

Уманський національний університет садівництва, доктор соціологічних наук, професор, Умань

СЕЛЯНСТВО ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН

«Великий незнайомець». Таким титулом увінчував селянство видатний його дослідник Теодор Шанін. Унікальне соціальне явище, що не знає аналогів. Єдиний соціальний клас, який знаходиться «поза часом», переживши усіх своїх сучасників різних епох. Соціальна спільнота, загибель якої передрікали неодноразово. Проте у переламні періоди історії саме селянство виступало рятівником не лише нації, оберегом її культури і мови, а й цивілізації загалом.

Що ж це за такий соціальний феномен «селянство»? В чому секрет його життєздатності? Зробимо спробу відшукати відповіді на ці запитання.

Почнемо з визначення. Енциклопедичні словники визначають селянство як найдавніший і найчисельніший клас, економічним змістом трудової діяльності якого є виробництво сільськогосподарської продукції, спосіб життя і побут пов'язаний з селом, сільськогосподарською працею. Теодор Шанін (Teodor Shanin) відзначає, що селяни (peasants) – це дрібні сільськогосподарські виробники, котрі за допомогою простих знарядь і праці членів своїх сімей мають продукцію головним чином для власного споживання і для виконання зобов'язань перед володарями політичної та економічної влади [1: 338].

Переважна більшість визначень селянства наголошують на двох базових чинниках: проживання в сільській (позаміській) місцевості та зайнятість переважно в сфері аграрного (сільськогосподарського) виробництва. Проте сам термін «село» ще остаточно не з'ясовано. Ми розглядаємо село як специфічну, внутрішню диференційовану підсистему соціально-поселенської структури суспільства, що історично склалася внаслідок суспільного розподілу праці. Сьогодні під терміном «село» розуміється як певний тип поселення, так і позаміська місцевість [2:8-9].

Практично усі концепції селянина походять з антропологічної, економічної та соціологічної позицій, або поєднання усіх трьох. У радянській історичній науці домінували економічні дефініції селянства. Економічні концепції говорять не стільки про селянство, як про селянське господарство. Згідно марксизму, селянин проявляє амбівалентність, поєднує в собі риси і підприємця, і робітника. За капіталізму він має шанси

перетворитися в дрібну буржуазію, тобто зникнути як клас. Проте й сьогодні, при розвинутому капіталізмі, селянство не поспішає зникати.

Особливу роль в аграрному секторі відіграє земля, її природні можливості для ефективного сільгоспвиробництва. В Україні формується ринок земель сільськогосподарського призначення. Для українських селян була і залишається болючою проблема володіння землею, становлення реального власника на селі.

В соціологічній концепції історичних типів суспільств селянство розглядалося як антипод модерного суспільства. Саме ж селянство однозначно асоціюється з традиційним, аграрним суспільством (Gemeinschaft) і протистоїть Gessellschaft, або сучасному суспільству. Разом з тим, амбівалентність проявляється й у тому, що селянство не пов'язується однозначно з певними типами суспільства.

На думку Роберта Редфілда (Robert Redfield), селянство – це категорія не лише соціально-економічна, але в широкому змісті – антропологічна, оскільки такий спосіб організації людського життя має схожі риси у всіх частинах земної кулі. Регіональні особливості є модифікацією основних загальних рис, які в сукупності виділяють селянство в особливий «соціальний феномен», як сільський вимір цивілізацій [3].

Селянська культура включає в себе такі споконвічні цінності селян, як земля-годувальниця, «Богом дана», пошана до землеробської праці («хвала рукам, що пахнуть хлібом»), віра у свою унікальну роль у суспільстві («буде хліб – буде й пісня!»), вороже ставлення до багатіїв («пацюків», «павуків») і нероб, ледарів, готовність прийти на допомогу тим, хто її потребує. При цьому є ще видатні властивості селянства: особливе ставлення до природи як складової сільського життєвого середовища, та збереження мови і народних традицій, тобто збереження нації. Село – невелика за чисельністю територіальна спільність, через те відносини між селянами будувалися на родинній і сусідській основі, мали цілісний, персональний характер, значною мірою визначалися статтю і віком.

Селянство і сьогодні залишається джерелом поповнення інших соціальних груп. Аналізуючи селянство як соціальну групу можна визначити такі характеристики: сімейне господарство, господарювання на землі, сільська традиційна культура [4:349].

Список використаних джерел

1. Большой толковый социологический словарь. Collins / Дэвид Джери, Джулия Джери. – М.: ВЕЧЕ-АСТ, 2001. – 542 с.
2. Шатохін А. М. Соціологія села. / А. М. Шатохін. – К.: Науковий світ, 2000 – 271 с.
3. Redfield. R. *Peasant Society and Culture: An Anthropological Approach to Civilization*. Chicago, 1956.

4. Заярнюк А. «Селянство» як категорія соціально-історичного аналізу (на прикладі Східної Галичини ХІХ ст.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. - 15/2006-2007. - С. 543-553.

Цимбалюк Н. М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, доктор соціологічних наук, професорка кафедри соціальних структур та соціальних відносин, Київ

МИСТЕЦЬКІ ПРАКТИКИ КОНСТРУЮВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ

Однією з характерних особливостей сучасного суспільства є процеси утворення чисельних соціальних співтовариств, що об'єднують окремих індивідів. Такі спільноти формуються в ході соціальної практики і потребують наукових пояснень та визначень з боку соціологічної теорії. Природа виникнення цих формувань, соціальні потреби, на задоволення яких вони спрямовані, чинники та фактори, що стимулюють або гальмують їх розвиток, становлять значний інтерес для науковців. Їх дослідження сприятиме розкриттю принципів та закономірностей, за якими відбуваються зміни соціальної структури сучасного суспільства в усіх її формах та проявах.

Зважаючи на популярність соціально-культурного підходу в сучасній соціології, визнанням значного впливу культури на соціальні зміни, що відбуваються в суспільстві, на особливу увагу заслуговує дослідження ролі мистецьких практик як складової культури у процесах конструювання соціальних спільнот.

У відповідності з теоріями класичної соціології соціальні групи та соціальні спільноті виступають важливою складовою соціальної структури суспільства, а їх розпад, утворення, внутрішні зміни є суттєвим фактором змін у конфігурації суспільства, його соціальному спрямуванні та визначенні векторів розвитку. Формування класичних наукових понять «соціальна група» та «соціальна спільнота» закладалося в рамках філософської, економічної, соціологічної наук (Т. Гоббс, Ч. Кулі, Е. Шілз, М. Шоу, Ян Щепанський) та дещо відрізняється від сучасних уявлень про ці соціальні явища. Соціальну групу вважають проміжною ланкою між особистістю і суспільством, в межах якої відпрацьовується система соціальних норм і відносин. Група визначається як сукупність людей, які мають схожі природні і соціальні ознаки, соціально-культурні характеристики; які об'єднані системою усталених відносин, підтриманих соціальними інститутами. До факторів, що сприяють утворенню соціальної групи, відносять наявність мети, внутрішньої організації, ієрархії, норм та зразків діяльності, форм соціального контролю.

«Соціальні спільності» або «соціальні спільноти» представляють собою різновиди соціальної групи. В класичному розумінні їх розглядають як «неформальну соціальну групу», стихійно утворене об'єднання людей, яким можуть бути притаманні різні природні та соціальні ознаки. Основою групування індивідів у спільної стають загальні цінності, дозвілєві інтереси, потреби у самореалізації і практики. В процесі взаємодії в групі складаються не регламентовані добровільні відносини. Представники такого об'єднання погоджуються із зручними для кожної особи добровільними правилами. Утворення нових соціальних спільностей задовольняє активістські потреби розвитку суспільства. Процес їх формування (конструювання) можна розглядати як механізми задоволення соціально-культурних та комунікативних потреб як окремих осіб, так і малих та великих соціальних груп .

Протягом всього розвитку сучасних суспільств спостерігаються систематичні прагнення управлінських структур перевести такі соціальні утворення на формальний рівень, надати їм ознак організованих форм, обмежити шляхом фіксації в уставах та інших документах норм і правил діяльності. Ці процеси несуть у собі як позитивні, так і негативні, гальмуючі прояви. Формалізація додає спільностям (об'єднанням) суспільної ваги, забезпечує інституційну підтримку, розширює коло та можливості соціальних комунікацій. У той же час вона суттєво обмежує свободу творчих проявів та напрямів діяльності, регламентує форми комунікацій.

За цих умов спільноти набувають пластичності й можуть проявлятися в різних формах і видах - від реальних (наприклад: художники-муралісти); символічних (як-то щасливі люди), реально-символічних (як-то представники клубів історичної реконструкції) до віртуальних (наприклад, коментатори блогів або учасники флешмобів). Зазвичай, як зазначає А. А. Ручка, соціально-культурні об'єднання функціонують в площині вільного часу [1].

Значним поштовхом до актуалізації проблеми пізнання природи нових соціальних спільностей стала інформатизація та гаджеталізація суспільства, утворення явища віртуальної реальності як другої соціальної реальності та доступу до неї значних мас людей, широке використання можливостей, які вона надає. Цей процес сприяє утворенню численних нових соціальних спільностей, стрімкому поширенню добровільних неформальних об'єднань людей, які набули нових соціальних якостей. В ситуації віртуальної реальності можуть створюватися сприятливі передумови для конструювання безмежного соціального поля для утворення нових соціальних спільнот. Останні можуть формуватися в межах віртуальної реальності інтернет-простору, наприклад: ігрові платформи, команди інтернет-гравців, тематичні групи у вайбері, фейсбуці, постійні відвідувачі конкретних інтернет-порталів тощо.

Соціально-культурна спільність, на відміну від соціальної групи, є первинним утворенням, і може мати у своєму складі декілька

формальних, вторинних груп. Так, спільність поборників здорового способу життя може складатися (за інтересом до фізичного вдосконалення організму) з декількох реальних, фіксованих у соціальній системі груп: любительського спорту, східних єдиноборств, оздоровчої фізкультури тощо. Отже, основними типами соціально-культурних груп виступають реальні та фіксовані у соціальній системі, а соціальних спільностей – природні, номінальні та нефіксовані у соціальній системі об'єднання. Одними із найбільш популярних, чисельних соціально-культурних спільностей виступають культурно-мистецькі спільності. Це - хобі-групи мистецького спрямування (любители театру, кіно, хореографії, сучасних мистецтв, тощо).

Намагаючись упорядкувати новостворені (реальні та віртуальні) культурно-мистецькі спільності, створити класифікацію, що відповідає різноманітним соціальним ознакам сучасного суспільства, за основу варто брати такі характеристики, як стійкість, тривалість існування; емоційність, імпульсивність; особливості контактів (особистісні-безособистісні, контактні \ віртуальні, дисперсні; характер управління (організовані та звичаєві); особливості складу (атомістичні та асоціативні). Такі спільності стають проміжною ланкою між неформальними та формальними утвореннями, функціонують на межі неформальних об'єднань та інституціональних структур.

Важливим соціальним призначенням мистецького об'єднання, як організованої форми соціальних взаємодій, є посилення творчої, культурної енергії окремих осіб (професійних митців або аматорів) за рахунок включення до спільної діяльності. Важливу роль відіграють творча взаємопідтримка індивідів, соціальний захист учасників (відстоювання прав на мистецьке самовираження); творчий патронаж (сприяння презентації творчості осіб, об'єднаних в дану спільноту). Бажання особи приєднатися до культурно-мистецької спільності може мати наступні мотиви: солідаризація навколо актуальної проблеми (просування сучасних видів мистецтв в українському арт-просторі); культурна самоідентифікація особи на базі певних мистецьких практик (оволодіння сучасними вокальними техніками); розвиток пізнавального потенціалу особи, інформаційний обмін тощо.

Відбувається значне розширення суб'єктів формування культурно-мистецьких спільностей. Модераторами їх створення стають не лише суспільство в цілому (в разі виникнення актуальних потреб), не лише окремі соціальні групи (в разі, необхідності реалізувати потреби у творчому самовиразі), а і когорта фахівців-професіоналів (художники, модельєри, кінорежисери, представники сучасного міського мистецтва).

В умовах глобалізації культури та поширення інформаційних технологій представники культури і мистецтва створюють окрему культурно-мистецьку реальність, що знаходить прихильників та послідовників, які утворюють соціальну спільність, що починає «жити»

власним неконтрольованим життям. Так, кінорежисери створюють свій культурно-мистецький простір, свою соціальну спільноту, що «населяє», освоює, живе, функціонує в цьому середовищі (наприклад: «Аватар» – постір фентазі: «Зіркові війни» – міжгалактичні відносини та суперечки).

Поштовхом до створення культурно-мистецьких спільностей можуть виступати також визначні мистецькі події, серед яких - художні виставки. Зокрема, такими подіями в Києві стали Міжнародна виставка сучасного мистецтва «За межею неозначеності» (2015 рік); виставка макрофотографій «Закохані в життя», що відбулася на території метрополітену (2018 рік); твори художників-муралістів на будинках Києва тощо. Виставки сприяли утворенню національних культурно-мистецьких об'єднань професійних митців, сприяли підвищенню культурно-мистецьких знань киян.

Культура сучасного суспільства (масова, популярна, модерна, постмодерна тощо) в тандемі з інформаційними технологіями, створюють нові культурні реальності, у просторі яких існують необмежені ресурси та можливості для задоволення соціально-культурних потреб членів суспільства, їх бажань стати відомими, багатими, помітними і поміченими. В результаті підвищення соціальної ролі культури і мистецтва в житті суспільства спостерігається тенденція до кількісного збільшення нових соціальних спільнот, які конструюються на основі культурно-мистецьких інтересів і практик. Такі соціальні утворення сприяють творчому самовираженню та самоідентифікації, успішному пошуку особистістю гідного місця в суспільстві, створюють умови для подолання обмежень матеріальних та інституційних ресурсів.

Список використаних джерел

1. Соціокультурні ідентичності та практики / Під ред. А. Ручки. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002. –315 с.

Чудовська І. А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, доктор соціологічних наук, доцентка кафедри галузевої соціології, Київ

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК СТАРТ І ОБМЕЖЕННЯ В РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНІХ РЕФОРМ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Досить невинувачливим, напевно, є те, що, вперше термін "соціальний капітал" з'явився у контексті освітніх процесів: його використав американський дослідник Л. Дж. Ханіфан у 1920 році у дискусії з приводу громадських центрів у сільських школах для визначення "субстанцій, важливих у повсякденному житті людей" [3:35]. Дане поняття так і не набуло інтегрованої узгодженої дефініції, хоча широко застосовувалося у дослідженнях освіти. Класифікуючи підходи щодо визначення поняття

«соціальний капітал», доцільно застосувати критерій мікро-, мезо- та макрорівня його застосування. Феномен соціального капіталу на мікрорівні буде розглядатися як сукупність реальних і потенційно наявних ресурсів, пов'язаних з членством у певних соціальних мережах. До даного підходу можна віднести роботи С. П. Боргатті, К. Джонса і М. Г. Еверет. На мікрорівні поняття «соціальний капітал» розглядали П. Бурдьо, У. Бейкер, П. ДіМаджіо, Б. Веллман та Н. Лін. До прихильників макрорівневого підходу відносять Р. Патнема, М. Пелдема, М. Шіффа, Ф. Фукуяму, Дж. Ханіфана і Дж. Якобса. На мезорівні основним носієм соціального капіталу вважають спільноти індивідуальних акторів. Так, П. Бурдьо під соціальним капіталом розумів сукупність норм, правил, зв'язків, які формуються при взаємодії індивідів і засновані на довірі [1]. Про довіру веде мову і Ф. Фукуяма, розглядаючи соціальний капітал, на макро- та мезо-рівнях: «соціальний капітал – інституціональна неофіційна норма, що сприяє співробітництву між двома або більше особами» [5:131]. На основі такого визначення він побудував гіпотетичну модель суспільної взаємодії окремих людей і соціальних груп різноманітного масштабу та обсягу. В цих визначеннях довіра виступає і як атрибут, і як компонент соціального капіталу. Е.Гіденс підкреслює, що довіра – це не просто віра у кого-небудь або у що-небудь, а зв'язок віри і впевненості, який базується на знаннях: «Довіра може визначатися як впевненість у надійності людини або системи відносно визначеного ряду явищ або подій, де ця впевненість виражає віру в благо, бажаність або любов іншої людини чи в правильність абстрактних принципів (“технічне знання”）」 [4:19]. Н. Луман розглядає довіру як відповідний соціальний механізм, що управляє невизначеністю соціальних відносин і покликаний знизити ризик. «Довіра – це вирішення особливих проблем ризику» [4:20]. У такому контексті будь-яка реформа потенційно має шанс на реалізацію при наявності елемента довіри і навпаки її відсутність виступає гальмівним механізмом для цього. Освітні реформи не є виключенням.

У своїй класичній роботі «Демократія і освіта» Дьюї пише, що життя перебуває у розвитку, тому освіта повинна швидко реагувати на трансформаційні зміни, які відбуваються у навколишньому середовищі, перебувати у постійній реорганізації, реконструкції та трансформації. «У іншому випадку члени суспільства будуть придушені змінами, із якими вони зіткнуться, не розуміючи змісту та значень зв'язків» [2]. Реформування освіти стає неможливим без врахування стану довірчих відносин між людьми та їх ставлення до соціальних інституцій. А реформування освіти це, перш за все, зміна соціальних відносин у сфері освіти, направлених на віднову довіри між всіма агентами освітнього процесу.

Список використаних джерел

1. Бурдые П. Формы капитала / П. Бурдые // Западная экономическая социология: хрестоматия современной классики. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. – С. 519-536.
2. Дьюи Дж. Демократия и образование / Пер. С англ.- М. Педагогика – Пресс, 2000 - 384с.
3. Мачеринскене И. Социальный капитал организации: методология исследования / И. Мачеринскене, Р. Минкуте-Генриксон, Ж. Симанавичене // Социологические исследования. – 2006. – №3. – С. 29-39.
4. Экономика и социология доверия / Ю. В. Веселов, Е. В. Капустина, В. Н. Минина [и др.] ; под. ред. Ю. В. Веселова. – СПб. : Социол. о-во им. М. М. Ковалевского, 2004. – 192 с.
5. Фукуяма Ф. Социальный капитал / Ф. Фукуяма // Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу / под ред.: Л. Харрисона, С. Хантингтона. – М., 2002. – С. 129-149.

Паращевін М. А.

Інститут соціології Національної академії наук України, кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник, Київ

МІСЦЕ РЕЛІГІЙНИХ СПІЛЬНОТ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

В ХХІ столітті очевидна секуляризація модерних суспільств (тобто зменшення значущості релігійних чинників соціальних та суспільних процесів) значною мірою нівелювалася, або й змінилася на протилежну тенденцію до повернення релігії в суспільне поле (десекуляризації). Україна стала одним з найбільш яскравих прикладів останньої, продемонструвавши масштабне відновлення особистої релігійності та церковних структур. Відповідно на релігію знову почали зважати як на чинник, здатний впливати не лише на особисте життя релігійних осіб, але й на процеси, які зачіпають великі групи населення, або й соціальні інститути. Подібний вплив (реальний чи потенційний) релігійного чинника можна розглядати з різних сторін. Можна намагатися врахувати роль різноманітних формальних релігійних організацій (церков, сект, деномінацій, об'єднань), чи роль у формуванні особистості та у повсякденній поведінці останньої релігійних переконань (змісту релігійних вчень). Але також потрібно зважати і на той рівень релігійного впливу, який пов'язаний з формуванням особливого типу спільнот – релігійних спільнот, та зі значенням релігії у функціонуванні різноманітних світських спільнот. Очевидно, що релігія може бути, і нерідко є, потужним чинником утворення спільнот, які базуються саме на релігійному базисі. Але так

само очевидно, що внаслідок секуляризації в модерних суспільствах релігія як мінімум суттєво поступилася іншим підставам для утворення спільнот. Десекуляризація, реалізуючись різними шляхами, може проявлятися зокрема й через посилення спільнототворного потенціалу релігії, але чи матиме місце подібний прояв залежить від багатьох чинників, пов'язаних як безпосередньо з релігією так і з світськими чинниками, і тому сила релігійного «тяжіння» в різних суспільствах буде різною.

Якщо зважати на самі релігії, то велике значення має зміст та характер релігійних вчень. Адже, як відзначав ще М. Вебер, релігійні вчення можна поділити на спрямовані на «цей» та на «інший» світ, і сприяти створенню таких спільнот, які чинять тиск на світське суспільство, будуть лише ті вчення, які спрямовані на перетворення цього світу, а не на втечу від нього (останні також ведуть до утворення спільнот, але ці спільноти ізоляції, відходу від світу). Переважаюче в Україні християнство є релігією спрямованою на цей світ, тож потенціал утворення пов'язаних з ним спільнот зберігається.

Також релігійні вчення різняться мірою своєї войовничості і, відповідно, більш войовничі вчення продукуватимуть більш активні спільноти. Це ми можемо бачити на прикладі ісламу, який, взагалі діючи саме через мережеві спільноти, є з точки зору суспільної активності найбільш помітною релігією сучасності. Так само більш войовничі фундаменталістські християнські спільноти значно активніше і жорсткіше намагаються підлаштовувати сучасний світ під своє бачення, ніж це роблять спільноти, пов'язані з традиційним католицизмом та православ'ям. В Україні домінують саме останні, і це ймовірно впливає на достатньо обмежену активність релігійних спільнот.

Нарешті, одним з визначальних чинників виступає міра «реальної» релігійності широких мас чи великих груп конкретного суспільства. Адже сама релігійність може бути різною. Вона може бути: 1) практично формальною, з простою констатацією віри в певний релігійний суб'єкт, чи чисто механічним виконанням певних ритуалів, що не передбачає узгодження своїх цінностей та переконань зі змістом релігійного вчення; 2) такою, коли етичні вимоги релігії обмеженим чином включаються у мотивацію позарелігійної діяльності; 3) такою, яка переважно або й цілком підкоряє світську діяльність релігійним вимогам. Зрозуміло, що прагнути впливати на світське суспільство головним чином будуть спільноти, утворювані віруючими, яким притаманний хоча б другий зазначений тип релігійності. Секуляризація, поряд з поширенням атеїстичних поглядів та релігійної байдужості, мала наслідком зростання поширеності першого типу релігійності за рахунок зменшення охоплення віруючих другим та третім типом. І триваюча десекуляризація, принаймні поки що, не призвела до помітного зрушення в цьому напрямі (зокрема й в Україні).

Тож світські інтереси навіть для віруючих стають значно більш вагомими мотиваторами консолідації, ніж інтереси релігійні.

Тобто, зважаючи на високу міру секуляризованості модерних суспільств, в проблематиці значущості активності релігійних спільнот крім власне релігійного контексту велике значення має контекст соціальний. Значення останнього є настільки помітним, що варто говорити не стільки про місце релігійних спільнот в суспільстві як таких, скільки про місце релігійних мотивів у загальній мотивації діяльності звичайних світських спільнот. Безпосередньо релігійні спільноти, тобто спільноти, утворенні виключно або насамперед на підставі спільної віри, у високосекуляризованих суспільствах (до яких належить й Україна), є скоріше виключенням.

Калашнікова А. О.

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, кандидат соціологічних наук, старша викладачка соціологічного факультету, Харків

СУВЕНІРИ: КОМУНІКАТИВНА ПРАКТИКА І РЕСУРСНИЙ ПОРТРЕТ СПІЛЬНОТИ

Навіть недовга подорож зазвичай стає або, принаймні, мислиться певним дистанціюванням від власного повсякденного існування та звичних зв'язків, спільноти, до якої належиш, через що після повернення їх доводиться підтверджувати або відновлювати. Одним із способів такого підтвердження є дарообмін сувенірами. За визначенням Т. Ю. Бистрової, сувенір – це «річ, що має підвищений степінь духовної близькості до людини та пов'язана з її особистою історією і системою цінностей» [1: 21]. Сувеніри дарують знайомим, друзям і рідним, щоб символічно наблизити їх до факту подорожі у визначне місце. Це спроба представити доказ того, що члени спільноти також були в цій подорожі, хоча б завдяки своїй присутності у думках суб'єкта. Якщо дарування сувеніра можна розглядати як своєрідне вибачення за розлуку і незапрошення з собою в подорож, то прийняття його у подарунок має забезпечити розділення досвіду в сенсі sharing – *співпереживання, співучасті*. Таким чином, сувенір можна розглядати як спосіб умилостивити, припинити можливе невдоволення, продемонструвати свою відданість звичному соціальному оточенню, незважаючи на можливі нові зв'язки і прихильності, що виникли під час перебування поза ним.

Сукупність сувенірів групи співмешканців утворює колекцію, настільки ж важливу для підтримки єдності історії спільноти, особливо малої, наскільки, наприклад, фотоальбом. Сувенірний ряд так само говорить про різноманітні досвіди, але, на відміну від фотографій, які потрібно показувати і коментувати, що вимагає активної комунікації, сувеніри менш

персоналізовані, але через це й менш нав'язливі. Виставлені на видному місці сувеніри (наприклад, традиційна колекція магнітів на холодильник з назвами тих місць, де вони були куплені), швидко і комплексно, уникаючи особистих подробиць, розповідають про небуденний досвід, здобутий у сукупності усіма співмешканцями та їх близькими. «Зовнішній досвід інтерналізується; чудовисько забирають додому» – говорить про купівлю сувеніра на згадку С. Стюарт [3: 135].

Сувенір – маркер поінформованості, знак наявності досвіду, гідного запам'ятовування, а також ресурсів, необхідних для отримання такого досвіду. При цьому «Знаки самі стають речами, реїфікуючись в різноманітній сувенірній продукції – саме слово «сувенір» означає «згадка», і сувенір від початку був покликаний нагадувати про якесь місце, мистецький твір, враження. Сучасні сувеніри розривають зв'язок із своїм «першоджерелом», стаючи самостійними предметами, які можна використовувати без будь-яких конотацій. [...] сувенір виходить за рамки своєї початкової функції нагадування і починає жити окремим життям, як предмет, що повністю втратив зв'язок із означуваним, стаючи річчю, котра частково втратила свій початковий знаковий характер, але не втратила остаточно зв'язку з ним, оскільки він надає речі «ексклюзивності», належності до «високої культури» і, відповідно, підвищує статус її власника» [2: 339]. Подорожі на відомі курорти, участь в помітних спортивних і культурних подіях або, принаймні, близьке знайомство з людьми, які в цих подіях брали участь, засвідчуються сувенірами, які, відповідно, можна розглядати і як спосіб автопортретування спільнотою своїх ресурсів.

Даровані сувеніри дозволяють виносити квазіекспертні судження про місце, де сама людина не була, але про які їй, напевно, розповідали (хоча подібні оцінки рідко бувають об'єктивними). Так, приватний, одиничний випадок подорожі близької людини розглядається як підстава для винесення судження про місце для когось ще менш поінформованого: найбільш зручний транспорт, готель, в якому варто чи не варто зупинятися, і так далі. Така інформація, на противагу меседжам у ЗМК, сприймається як гідна довіри саме через її циркуляцію у досить тісних соціальних зв'язках спільноти, передусім визначеної місцем проживання.

Отже, факт присутності індивіда в конкретному місці дає право на якоюсь мірою присвоєння цього місця іншими членами спільноти. Сувенір засвідчує це право подібно до печатки, об'єктивуючи досвід тимчасового розширення спільноти у фізичному та, відповідно, ріст її значимості у соціальному просторі. Таким чином, сувеніри-подарунки маніфестують розширену просторово-часову присутність членів спільноти, одночасно слугуючи для них засобом комунікування досвіду перебування «зовні» та відтворення зв'язків «всередині» спільноти.

Список використаних джерел

1. Быстрова Т. Ю., Хисматуллин А. К. Сувенир – это серьезно: социальнокоммуникативный анализ сувенира / Т. Ю. Быстрова, А. К. Хисматуллин – Екатеринбург: Издательство «Рекламная студия «га4.ru», 2009. – 96 с.
2. Шапинская Е. Н. Массовая культура: теории и практики / Е. Н. Шапинская– М.: Согласие, 2017. – 386 с.
3. Stewart S. On longing: Narratives of the miniature, the gigantic, the souvenir, the collection / Susan Stewart – Duke University Press, 1993. – 232 p.

Щиголь І. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, старша лаборантка факультету соціології, Київ

ЖУРНАЛ "ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ" ЯК ДЖЕРЕЛО ІСТОРИКО-СОЦІОЛОГІЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИН

«Художня література» в контекстах соціогуманітарних досліджень, виступаючи як в якості джерела для них («корпус текстів» і т.ін.), так і їх предметом (як соціальний інститут тощо), є дедалі значущою частиною загального соціологічного та суміжного знання про багатопланові соціокультурні реалії. Вона також є одним із перспективних джерел/ресурсів для історико-соціальної реконструкції (процесів, відносин, практик тощо), виступаючи своєрідним «дзеркалом» суспільно-політичних процесів та соціально-культурних відносин. Втім, «дзеркалом» певним чином «викривленим» (свідомо чи несвідомо), що має враховуватися концептуально.

Значуща історико-соціальна контекстність літератури, як «дзеркала» суспільства, перетворює її на принципове джерело реконструкції соціальної реальності. Соціологічно аналізуючи літературно-художні твори, слід враховувати обидва історико-соціальні контексти: як той, в якому він створювався автором, так і той, котрий відображений у творі.

Відповідне «віддзеркалення» в тих чи інших формах та вимірах (характерні сюжети, значущі персонажі, побутові обставини і т.ін.) історико-соціальних реалій у художній літературі дозволяє розглядати корпус відповідних художньо-літературних текстів певного періоду в якості доволі значущого джерела його (періоду) соціологічної реконструкції соціальної (соціально-культурної, соціально-економічної, соціально-політичної, соціально-психологічної і т.п.) специфіки суспільних відносин, їх норм (девіантності) та практик.

Традиційно аналіз художніх текстів як джерел інформації є прерогативою літературознавства та суміжних гуманітарних дисциплін – передусім, психології та педагогіки. Серед соціогуманітарних наук

художньою творчістю послуговуються переважно окремі історичні дисципліни. Інші суспільні науки – політологія, соціологія – приділяють мало уваги цьому джерелу суспільного контексту історичної доби, оскільки художньо-літературні твори є поєднанням суб'єктивно-об'єктивної реальності, а отже не можуть слугувати беззаперечними свідченнями подій.

В 1920-1930-ті роки вміщуються, зокрема, такі значущі події (ключові в термінах теми) як державні політики «коренізації»/«українізації», боротьби з неписьменністю і тощо. Цей період, в свою чергу, вважається епохою розквіту української національної літературно-культурної самобутності (в її широкому спектрі – від «неокласиків» до «розстріляного відродження»). На той час українське письменництво вже сформувалося як відносно цілісна соціально-професійна група. Відповідно, наявним є достатньо значущий корпус літературно-художніх текстів/творів, який може бути використаним в якості основного джерела дослідження.

Джерелом емпіричних даних для виявлення прямих та прихованих смислових соціальних образів в художній літературі 1920-1930-х років є громадсько-політичний і літературно-науковий місячник «Червоний шлях» (1923 – 1936). На відміну від інших тогочасних літературних альманахів, періодичних видань цей журнал найцікавіший передусім тим, що на його шпальтах знаходилося місце для художніх творів митців різних літературних напрямів та угруповань.

При цьому на особливу увагу заслуговують перш за все літературні нароби відносно маловідомих для сучасного читача українських літераторів тих часів (на кшталт В. Вразливого та ін). Адже подібна «другорядність» оберталася відносною ослабленістю ідеологічного навантаження та цензурованості відповідних текстів. (Останні чинники найсильніше позначалися передусім на «верхівці» художньо-літературної ієрархії – яскраво показовими є, зокрема, проблемні творчі шляхи та літературні доробки академіка (з 1929 р.) П. Тичини або академіка (з 1943 р.) М. Рильського). Це уможливило хоча б мінімальне збереження тих історико-побутових реалій (зокрема, контекстну/контекстуальну наявність/присутність реальних, а не ідеальних героїв та ситуацій), що можуть претендувати принаймні на мінімально належну об'єктивність.

Таким чином, громадсько-політичний і літературно-науковий місячник «Червоний шлях» є репрезентом тогочасного літературного середовища, а, отже, може виступати достатньо змістовним джерелом для аналізу. Для історико-соціологічного аналізу найцікавішими і найінформативнішими є прозові оригінальні тексти, котрі містять соціально значущий контекст того часу (тобто, твори на історичну тематику, психологічного та суто філософського змісту не несуть в собі необхідної нам інформації або вона міститься в завуальованій формі, що може призвести до вкрай різноманітних тлумачень, а, отже, до розбіжності висновків).

Соціологічне прочитання художньої літератури є перспективним напрямком в історичній соціології, оскільки відповідний корпус художньо-літературних текстів є значущим джерелом для реконструкції соціальних реалій певного історичного проміжку. Сама художня література є не тільки відтворенням об'єктивної реальності та результатом суб'єктивного (пере)осмислення цієї реальності автором. Вона також є соціально значущим феноменом/явищем/інститутом, що не тільки безпосередньо впливає на соціальну реальність (наприклад, літературні герої стають референтними для соціальних груп), але навіть певним чином її опосередковано (транс)формує.

Петренко-Лисак А. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кандидат соціологічних наук, доцентка кафедри галузевої соціології, Київ

ЧЕРГА ЯК ФЕНОМЕН САМООРГАНІЗОВАНИХ СПІЛЬНОТ

Черги були і є помітною, і дозволимо собі зазначити, значимою прикметою суспільного життя різних періодів життя того чи іншого суспільства. Науковий інтерес викликають черги як соціальне явище, не менш цікавим є і феномен черги. Черга – це цілісний соціокультурний комплекс, що має множинну аспектів та ракурсів дослідницької уваги: від просторового аналізу практик їхнього конструювання до психологічних закономірностей її соціальних акторів. Черга має соціально-економічний, політичний, психологічний та морально-етичний фокуси. В соціально-економічному фокусі черга є елементом системи розподілу, тому, як явище в сфері споживацької активності, черга пов'язана з прагненням соціальних акторів отримати блага, котрі дозволяють конкурувати в повсякденному споживацькому середовищі та є своєрідним механізмом впорядкування доступу до цих благ (товарів, послуг), окремо можна додати, що черга є механізмом, який визначає соціальні диференціації в сфері споживання. А от у фокусі психології черга є не просто скупченням людей, але є організацією взаємодій в конкурентній ситуації.

Близькість до інституційності в конструкції черги робить її спільнотою, організація якої відбувається без явно виражених зовнішніх впливів або взагалі без них, на основі внутрішньої динаміки тимчасової групи акторів. По суті вона є самоорганізованою спільнотою; і тому спільнотою, що вона являє собою певну групу осіб, які зорієнтовані на вирішення цілком конкретної спільної для всіх них проблематики, ці актори самостійно організовані у певну подобу інституції завдяки спрямованим на таку організованість внутрішнім взаємодіям або неформальним інститутам.

«Черги – регулярні колективні зборища, з усіма особливостями, в тому числі, і культурними, що притаманні такого роду зборищам. Завдяки регулярному відтворенню цих зібрань людей в умовах «єдності місця, часу

і, звісно ж, дії!” вони оформились у стійкі конфігурації думок, взаємних почуттів і поведінки. Стійкість цієї конфігурації – свідчення кристалізації набору правил, або узагальненого культурного патерну [2].

Черга має соціальні принципи влаштування, в аналізі яких науковці пострадянського простору схильні вбачати її як явище в контексті формування суспільства і моралі, тоді як європейський та північно-американський дослідницький ракурс звернений до сфери послуг. Н.Пряжніков, розглядаючи чергу як частину загальної соціальної системи, виокремив такі показники її проявів, як порядок, організація, форма «особливого типу» спілкування, ознаки соціальної спільноти та способу отримання нової інформації, досвіду, що сприяють розвитку або, навпаки, деградації людини [3]. Перші два показники пов'язані з організаційним аспектом, тоді як решта звернені до комунікативно-інформаційної сутності черги, звертаючи увагу на її можливості бути впливовим фактором формування соціальної свідомості людей.

Символізуючи групу, черга є субститутом свого або чужого соціального кола чисельністю від декількох осіб до значного загалу. Черга є очевидним прикладом ситуації, що виступає фактором єднання акторів рамками єдиної структури та однотипного цілепокладання. Організаційно черга є (суб)структурою з власним розподілом ролей, перерозподілом благ на додачу до загального суспільного розподілу. Черга «запускає» не тільки репресивний, але й компенсаторний (терапевтичний) механізм соціальної взаємодії, порушуючи однозначність соціальних ролей: це простір зіткнення різних соціальних лідерів, і черга здатна про(ви)являти своїх власних лідерів. Як зазначає К. Богданов, «черга гуртує та єднає, дає можливість приймати участь в суспільному житті, міркувати з суттєвих наболілих питань, висловлювати власну думку та навіть бути почутим іншими людьми. Разом з тим черга здатна конструювати всередині себе ієрархічні групи, організовані за ознакою соціального статусу або відношення до тієї чи іншої професійної спільноти, формуючи в своїх рядах “еліту”, “середняків” або “невдах”» [1].

Черга є специфічним соціальним явищем, що провокує спонтанну комунікацію між незнайомими людьми. Говорячи про спілкування, яке формує простір черги, важливо зазначити, що зазвичай це спілкування одnodумців, які в даній конкретній ситуації прагнуть однієї цілі. Саме в таких умовах максимально чітко проявляються самоорганізація та згуртованість. Для багатьох людей, особливо для тих, у кого соціальна активність з різних причин низька, черга стає можливістю прояву емоцій, власної гідності чи громадянської позиції. Не можна також не зазначити таку властивість черги, як передача досвіду. Регулярність участі в них призводить до того, що черга, по суті, інституціоналізувалася, сповнилася стійкими правилами та нормами, в тому числі і правилами порушення та уникнення правил. Процесуально та організаційно в кожній черзі є експозиція і зав'язка, кульмінація і розв'язка. І цей сценарій розгортається

самоорганізовано. Отже, черга не є просто миттєвим, епізодичним непорозумінням, вона є складовою соціальної системи (субституцією), зокрема, в аспекті процесів, практик і навичок соціальної самоорганізації в формі тимчасових спільнот.

Список використаних джерел

1. Богданов К. Советская очередь: социология и фольклор // Повседневность и мифология: Исследования по семиотике фольклорной действительности / К. Богданов; [Ин-т рус. лит. (Пушкин. дом) РАН, Отд. фольклора]. – СПб.: Искусство-СПБ, 2001. – 437 с. – Режим доступу: <https://www.booksite.ru/localtxt/pov/sed/nev/nost/12.htm>
2. Мандель Б.Р. Очередь: психологический портрет на культурно-историческом фоне эпохи... (опыт примитивной методики банального исследования) / Б.Р. Мандель // Соционика, ментология и психология личности. – №1. – 2011. – С.62-73. Режим доступу: <https://elibrary.ru/item.asp?id=26480029&>
3. Пряжников Н.С. Очередь как смыслообразующее начало / Н.С. Пряжников // Социальный психолог. – №2. – 2009. – С. 49-67. Режим доступу: <https://elibrary.ru/item.asp?id=27560337>

Тертичний Т. О.

Група «Спільний проект», незалежний дослідник, Київ

ЯК МОДЕЛЮВАТИ ВІДПОВІДАЛЬНИЙ КЛАС: З ДОСВІДУ ДРАМАТИЧНОЇ СОЦІОЛОГІЇ

Суспільну потребу, актуальність і навіть специфічний стиль та формат публікації можна обґрунтувати закликком першого віце-президента НАН України В. Горбуліна: «...якщо бути чесними перед собою, можна дійти парадоксального висновку: ми перестали мріяти по-справжньому сміливо. Перестали ставити амбіційні завдання, з чіткою метою і планами їх досягнень. І це дуже добре відчувається як простими українцями, так і експертним середовищем. Звідси й запит на будь-які спроби створити такий прообраз, дати хоч якийсь зрозумілий і футуристично прийнятний орієнтир...» [1]. Цілком «зрозумілий і футуристично прийнятний орієнтир» майнув 2014-го: «На Майдані не було конкуренції, але були створені всі потрібні служби: не за наказом уряду, а через почуття обов'язку перед своїми співгромадянами та країною... Таким чином, наші люди вже почали діяти згідно з тою новою парадигмою, за якою повинен жити світ. Ми не мусимо у всьому доганяти світ — чи то Європу, чи то США... То дуже мало потрібно, щоби українське економічне диво почалося. Думаю, що початок може бути за два роки, але потрібні тотальні трансформації.» [2] – так сказав у 2015 році відомий футуролог і філантроп, автор книги

“Дороговкази у майбутнє” Б. Гаврилишин. На жаль, реалізацію парадигми, «за якою повинен жити світ», блокувала феодално-олігархічна система.

Наступного, 2016 року цю екзистенційну проблему визнав публічно той же директор Національного інституту стратегічних досліджень В.Горбулін: «Нинішня Україна пожинає гіркі плоди попереднього двадцятилітнього розвитку, що призвів до формування олігархічної суспільної системи, яка паразитувала на радянському спадку, імітувала ринкові й демократичні процедури та інститути, поляризувала українське суспільство, гальмувала розвиток середнього класу, деформувала політичну культуру, створила залежну й безініціативну зовнішню політику, підірвала потенціал збройних сил. Вона виявилася неспроможною витримати потужний зовнішній удар, завданий російською агресією. Докорінна перебудова цієї системи є першою передумовою остаточної перемоги над агресором та відновлення територіальної цілісності й державного суверенітету» [3]. Знову же таки, на жаль, і «докорінної перебудови» системи не відбулося. Яскравою ознакою перемоги Системи став небачений феномен «віртуального президента» на чолі реальної держави: внаслідок масового застосування новітніх психомедіа-технологій на фоні втрати довіри до влади.

Причини провалу сподівань очевидні: не визначений і не задіяний ключовий соціальний суб'єкт модернізації, внаслідок чого кардинальні зміни марно намагаються провести всередині Системи.

Реформатори мовчазно виходять з наявності державного механізму як організаційного суб'єкту і середнього класу – як соціального суб'єкту оздоровлення країни. Проте сподіватися на державний апарат можуть лише ті, хто не хоче бачити що, Система контролює всі ключові інституції держави. Тобто, державний механізм за визначенням не здатен «перебудувати» Систему; навпаки – він має її захищати, і робить це досить ефективно. Саме тому оновлення інституцій, що почалося на вимогу другого Майдану, відбувається повільно, що дає час «перемолоти» нових людей: купити, залякати або витиснути на манівці. Створення спеціальних антикорупційних інституцій також проблему не вирішило: бо вони сформовані представниками Системи, і вмонтовані до тої Системи, яку мали би «перебудувати». Досить подивитися на те, що зробили і чого НЕ зробили за чотири роки САП, НАЗК і НАБУ.

Єдиним ПОЗАсистемним фактором тиску виступають донори, кредитори і західні союзники. Але вони не хочуть замінювати Систему, і намагаються зробити апріорі неможливе: примусити її саму себе замінити. Помилковість несистемної політики починають визнавати навіть вчорашні її прихильники і учасники. Досить авторитетні експерти нарешті публічно вказали: «...серед деяких міжнародних агентств і урядів країн-донорів, включно з їх посольствами у Києві, панує доволі поверхове уявлення про корупцію в Україні» [4]. Радники сподіваються, що Захід змінить свою політику, і тоді все налагодиться. Але самі ж автори в тій же публікації

справедливо відзначили, що перевага олігархів відображається в законах, спрямованих на захист інтересів політичної еліти в цілому або ж її частин. Політичні партії виконують роль короткотермінових виборчих проектів, а не генераторів нових ідей. Крім того, державні інститути не представляють інтересів громадян, які, своєю чергою, їм не довіряють [4].

Не справджуються і сподівання на середній клас, оскільки він в Україні занадто специфічний: його осердя складає конгломерат корумпованих чиновників і підприємців. До того ж, за рівнем доходів цей клас (14%) обіймає позицію вищого класу. За результатами дослідження УЦЕПД імені Олександра Разумкова більші доходи має лише домінуючий клас, який складає лише 1% населення. Нижче середнього – периферія середнього («недоклас») – 35%, а ще нижче 31% нижчого класу [5].

Ця соціальна структура не може стати суб'єктом оздоровлення країни за визначенням: бо власні класові інтереси захищає лише в рамках історично тупикової феодално-олігархічної системи. Такого висновку, зокрема, прийшла міждисциплінарна група незалежних дослідників «Спільний Проект». Вже від її створення у 2012 році учасники бачили, що соціальним суб'єктом модернізації стає новітня волелюбна суспільна структура, яку народила Помаранчева революція.

Концепт «відповідальний клас» змодельований в процесі творення науково-дослідницького проекту (за Імре Лакатошем), який отримав назву «Позитивний сценарій» [6]. Дослідження велось в площині публічної соціології: зануренням до мереж громадянського суспільства, і до нього же спрямоване. Так, «Спільний Проект» прагнув повної відкритості, аби залучити до спільної творчості учасників двох категорій. По-перше, експертну групу з фахівців близько десятка дисциплін, більшість яких мали освіту, далеку від філософії і соціології. Друга категорія – громадські активісти, які не претендували на теоретичні пошуки, але мали від початку бути присутніми: щоби нести нові уявлення більш широкому колу громадян. А в майбутньому – брати особисту участь в реалізації Проекту. Учасники проекту виходили з того, що волелюбний клас щойно народився, перебуває на стадії формування, і саме зараз важливо відіграти «інженерну» функцію його формування — відповідно до переходу від стану «класу в собі» до стану «класу для себе». Популяризація та дискутування концепту були спрямовані на виявлення класоутворюючих чинників об'єкту дослідження.

Методологія та деякі результати. Безпрецедентність завдання потребувала методології ad hoc – для цього випадку. Фактично дослідники виходили з відомого принципу мінімального універсуму (ПМУ), але (відповідно до власних можливостей) сформулювали спрощений варіант: принцип мінімальної достатності. Так, передбачалося виявлення мінімуму ключових реперів історичного процесу, і винесення за дужки усього іншого. Заборонили заглиблюватися до (звичної і привабливої) конкретизації, аби не розірвати пунктирний контур, який забезпечив

цілісність концепту. Умова завершеності потребувала піднести логічний ланцюжок до стратегічної мети, і (зворотним шляхом) дійти до конкретної відповіді на тактичне: що робити сьогодні.

Наявність «волелюбних» структур в українському суспільстві була аксіомою, бо отримана власними відчуттями дослідників і досвідом аналізу суспільного процесу. З'ясуванню підлягали конкретні питання: склад, стійкість структур, форми, інтелектуальний потенціал, ступінь самоусвідомлення. Пошук почався із середнього класу, оскільки методологію виявлення волелюбності соціальних структур заклали дослідження саме цієї спільноти. В дослідженнях Мелвіна Л.Кона свого часу було доведено, що умови праці істотно і певним чином впливають на психічну діяльність дорослої людини. Зокрема, у "білокомірцевих" найманих працівників, працедавців та менеджерів, на відміну від робітників, було зафіксоване сприяння гнучкості мислення і незалежності орієнтацій. Ці риси визначають розвиток особистості, який може забезпечити (і багатьом людям творчих професій вже приносить) відчуття внутрішньої свободи.

Проте, дослідницькі результати надали соціальний портрет, який слабо корелює з робочою гіпотезою. Більшість українських підприємців, корумпованих чиновників, працівників іноземних фірм, представництв та фондів (верхній шар середнього класу) виявилися продуктом «вебер'янської» фази цивілізації з її ідеалом чесної конкуренції. Український «середньо-верхній» клас ментально залишається в минулому столітті. Це спостереження відповідає гіпотезі про відставання верхнього шару українського суспільства як від сучасних світових аналогів, так і від «нижчої», волелюбної спільноти. Іронія перехідного періоду полягає в тому, що носії застарілої ментальності взяли керувати модернізацією (!) країни і досі переконані, що змінять олігархічну систему та приведуть Україну до кращого майбутнього. Зрозуміло, що зазначена класова «неспроможність» зовсім не виключає участі «середняків» і креаклів (за традиційними методиками) у волелюбній структурі. Бо: відповідальний клас виявлено за іншими, новітніми ознаками ідентифікації. Зокрема, Спільний Проект зафіксував самодостатність і внутрішнє прагнення свободи у представників деяких традиційних соціальних прошарків: залишків середнього з 1990-х, підприємців, креативного класу, фрилансерів і осіб творчих професій.

Першим чинником формування нового класу стали протести: проти олігархічної Системи на Майданах і проти російської агресії на Донбасі. Прагнення обох Майданів залишилися незадоволеними, шляхи реалізації своїх сподівань найбільш активно шукають колишні протестувальники, добровольці і волонтери. Волелюбний клас має спільний інтерес оновити країну: волонтерам та добровольцям модернізація принесе, як мінімум, соціальні ліфти, свободу творчості та підприємництва, якісні Збройні сили, без яких дарма сподіватися на перемогу у війні. Вільна праця, зростання

економіки і справедливий розподіл національного надбання принесуть вигоду мінімум 80% українцям. Добровольці та волонтери вміють творити структури самозахисту, знаходити кошти методами краудфандингу. Саме з їхнього середовища поступово складається координоване мереживо оновлення України. Коли клас напрацює програмні засади і координаційні структури, налагодить просвітницьку та організаційну роботу в масштабах країни, він сягне потрібного *рівня консолідації*.

Підсумки. Основні цінності відповідального класу складають волелюбство, гідність, чесність, взаємодопомога, готовність до самопожертви. Об'єднавчі інтереси спрямовані на реальну незалежність України, впровадження правової соціальної держави модернової моделі. Соціально-психологічну доміную осердя становить боротьба за права і свободи. Критеріями ідентифікації пропонуються соціальна відповідальність, патріотизм, волелюбство, «європейські» цінності та історична перспективність. Осердя волелюбного класу в Україні складається з учасників Майданів, волонтерів, колишніх бійців добровольчих батальйонів і добровольців Збройних сил України. Склад за родом діяльності різноманітний і динамічний. Зокрема, значна частина вчорашніх (2014-15 р.р.) бійців добробатів перейшли до складу Національної гвардії, ЗСУ, стали волонтерами, якась частина повернулася до своїх цивільних справ: малий і середній бізнес, творчі заняття, менеджери. Серед волонтерів більшість становлять самозайняті, підприємці, медики, пенсіонери (значною мірою — військові). Пошук і моделювання відповідального класу виконані в межах «Спільного Проекту» за принципом "не стільки адаптації суб'єкта до середовища, скільки адаптації суб'єктом середовища до себе". Дослідження пропонує також форми і методи більш широкої, масової об'єднавчої діяльності громадян і різних громадських спільнот.

Список використаних джерел

1. Горбулін В. Вулканічний синдром // Дзеркало тижня. - 15 червня 2018р.
2. Гаврилишин Б. За два роки в Україні почнеться економічне диво / Ініціативи 1 грудня. - 4 лютого 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://1-12.org.ua/2015/02/04/3379>>
3. Горбулін В. Чи є життя після Мінська? // Дзеркало тижня. - 12 лютого 2016 р.
4. Дубровський В., Лаф Дж. Україна має зосередитися радше на запобіганні корупції, а не покаранні. Великий антикорупційний аналіз // VoxUkraine. – 5 березня 2019. – Режим доступу: <<https://voxukraine.org/uk/ukrayina-maye-zosereditisya-na-zapobiganni-koruptsiyi-a-ne-pokaranni-velikij-antikoruptionsij-analiz/>>
5. Середній клас в Україні: уявлення і реалії / УЦЕПД імені Олександра Разумкова, 2016. - С.11. – Режим доступу: <http://razumkov.org.ua/uploads/article/2016_Seredn_klas.pdf>

6. ПОЗИТИВНИЙ СЦЕНАРІЙ / Спільний Проект. – Київ, 2017. -
[Електронний ресурс] – Режим доступу:
<<https://drive.google.com/file/d/0B038RRCgq3HPd2EwNmdNdXBkak0/view?usp=sharing>>

Склярова І. А.

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка, аспірантка
кафедри соціальних структур та соціальних відносин, Київ*

ДОВІРА ДО ОРГАНІЗАЦІЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК САМОЗАХИСТ ГРОМАДИ ВІД “ПРОВАЛІВ” ДЕРЖАВИ

*“Якщо щось пропадає в одному місці,
то воно з’являється в іншому”
Перший закон М. Ломоносова*

Кожна перша система неідеальна - цей принцип програмування також може бути застосований до будь-якої соціальної системи, в тому числі держави. Як будь-яка система, держава в певні моменти часу та в різних сферах впливу продукує “провали”, що в свою чергу впливає на рівень довіри її громадян. Тобто, частота та наслідки “провалів” знижують рівень довіри громадян до держави як політичної структури загалом, а також до окремих її підструктур чи представників (наприклад, президент, міністри тощо). Однак система залишається діючою при низькому рівні протестних настроїв. Це підтверджується при порівнянні рівня довіри громадян до владних структур та рівня протестної поведінки в українському суспільстві [1; 2].

Виникає закономірне питання: яким чином підтримується цей баланс, при якому держава зберігає свою відносну цілісність? На нашу думку, на збереження соціального “спокою” впливає те, що довіра, як одна зі складових соціального капіталу, переходить в інші джерела. У випадку українського суспільства - це органи громадянського суспільства.

Цей механізм наразі не є достатньо обґрунтовано представленим в науковій літературі. Проте певне теоретичне обґрунтування теорії довіри в соціології знаходимо в роботах М.Вебера, Е.Дюркгейма, Р.Мертон, Т.Парсонса, чії думки актуалізувались і отримали розвиток в роботах сучасних дослідників Дж.Колмена, Н.Лумана, Ф.Фукуями, П.Штомпки та ін. Питання довіри в українському соціумі глибоко досліджені в роботах Є.Головахи, Н.Костенко, С.Макеєва, Т.Стеценко тощо, які розглядають довіру не просто як феномен соціальних відносин, а й як форму нематеріального капіталу [3; 4].

Довіра як капітал циркулює на різних рівнях соціальної взаємодії та є одним із цементів формування та закріплення соціальних зв'язків. Ми вважаємо, що перенесення капіталу довіри від державних органів до органів громадянського суспільства під час проблемних періодів в сфері державного управління є певною мірою захисним механізмом громади від “провалів” держави. За Т.Стеценко, довіра як соціальний ресурс виконує три основні функції: утворення та підтримка соціальних зв'язків, обмін благами та забезпечення допомоги та підтримки [4: с. 574]. Довіра, як ресурс перенаправляється від громади до децентралізованих, недержавних, більш неформальних осередків, серед яких можуть бути громадські об'єднання, благодійні фонди, волонтерські групи, ОСББ тощо. Вони є організованими, структурованими групами впливу на вирішення певних проблемних питань громади та окремих її представників, але при цьому вони є відносно відкритими та доступними для комунікації структурами.

Намагаючись відтворити нормальний перебіг соціального життя, за якого суспільство функціонує оптимально, але при цьому мають місце некоректне відтворення державної влади та її реалізації, громада, як активний прошарок суспільства, “виробляє певний соціальний імунітет” [3: 49]. Інформованість, в тому числі як один із ключових факторів раціонального вибору (в даному випадку вибору стратегії поведінки громади), - це той показник довіри, який вказує на відкритість системи та дозволяє групам впливу привертати до себе увагу інших громадян. Масова дискурсивна підтримка дозволяє не просто формувати ситуативно сприятливий інформаційний фон, а й залучати активних громадян до спільного вирішення проблемних питань.

Отже, можна стверджувати, що органи громадянського суспільства в Україні відіграють важливу роль у відтворенні суспільних функцій, особливо за умов системних “провалів”. Рівень довіри громадян до державних та недержавних структур ілюструє розповсюдження ресурсу довіри на різні соціальні структури, на які розраховують громадяни в питанні власного благополуччя при умові, що держава не має можливості забезпечити їх такими.

Список використаних джерел

1. Резнік О. С. Від соціальної напруженості до протестної поведінки: мотивація участі в колективних діях // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2018. – №2. – С. 43–63.
2. Рівень довіри до суспільних інститутів та електоральні орієнтації громадян України [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. – 2019. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/uploads/socio/2019_02_press.pdf.
3. Общество без доверия / Под редакцией Е.Головахи, Н.Костенко, С.Макеева. - Киев: Институт социологии НАН Украины, 2014. - 338с.

4. Стеценко Т. О. Функції довіри та недовіри як у складі соціального капіталу // Соціальні виміри суспільства. - 2012. - Вип.5. - С.567-578.

Нехаенко О. В.

Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина, аспирантка кафедры политической социологии, Харьков

ДИСКУРСИВНЫЙ АСПЕКТ ПРОЦЕССОВ ИНТЕГРАЦИИ/ДЕЗИНТЕГРАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Большинство современных обществ характеризуется многообразием вариантов социокультурного взаимодействия; украинское общество в данном случае, не является исключением. Сегодня существуют очевидные, но практически не изученные проблемы социальной интеграции и дезинтеграции на разных уровнях общественной жизни - от межгруппового с образовательными учреждениями и до межгосударственного. Парадоксы и противоречия внутриевропейской интеграции, сложные интеграционные и дезинтеграционные процессы на постсоветском пространстве, в странах Средней и Юго-Восточной Азии требуют особого внимания и изучения существующих вариантов социального взаимодействия. Все это актуализует необходимость обращения к теоретическим аспектам процессов интеграции/дезинтеграции в современном обществе.

При этом значительное внимание необходимо уделить дискурсивному аспекту указанных процессов, поскольку изменения в этом срезе социальной реальности могут выступать «лакмусовой бумагой». Между тем, в данном направлении социальной науки остаются нерешенными многие вопросы: какие социальные процессы формируют основу социокультурной интеграции и дезинтеграции, как взаимосвязаны процессы социальной коммуникации и социокультурной интеграции, каковы условия и движущие силы интегративных и дезинтегративных процессов и так далее. Можно утверждать, что в современной социологии проблема социокультурной интеграции, несмотря на свою практическую значимость, оставляет больше вопросов, нежели ответов. Возникает необходимость определения новых подходов к исследованию социокультурных интегративно-дезинтегративных процессов в многоэтническом сообществе и детального изучения условий, факторов и стратегий социокультурной интеграции.

Мы полагаем, что вряд ли социологам стоит концентрироваться на формальных политических меж- и внутри-государственных процессах интеграции и дезинтеграции. Гораздо более значимыми и социологически интересными представляются тенденции, порожденные различными восприятием, отношением и участием в соответствующих этим политическим процессам социальных практиках. В связи с этим есть

необходимость уделить значительное внимание рассмотрению политического дискурса как элемента (дез-)интеграционных процессов, в связи с этим есть необходимость концентрироваться на таких явлениях как дискурс, поскольку он обладает определённым конструирующим потенциалом и способен влиять на массовое сознание.

Сегодня политический дискурс не только формирует в политическом сознании отношение к власти и её восприятие, но и обуславливает нормы и характер обретения власти – будь то демократические выборы или же политический переворот.

Специфика политического дискурса проявляется в первую очередь в его функциональности, а главная функция политического дискурса - это борьба за власть в том или ином виде. Назначение дискурса состоит в том, чтобы внедрить в общественно-политическое сознание необходимости политически правильных, в первую очередь правильных с точки зрения властных групп, действий и оценок. Целью политического дискурса не является описать политическую действительность, как может показаться на первый взгляд, а убедить определенные группы и побудить их действовать в определенном ключе. Влияние политического дискурса на массовое сознание проявляется через определение функций политического дискурса. Исследователи не сходятся в определении функций политического дискурса, однако выделенные исследователями функции не противоречат друг другу. Все функции политического дискурса связаны с его основной целью - достижение политической власти.

При этом наиболее познавательно ценным может быть анализ дискурса новых медиа. Политический дискурс в СМИ отражает взгляды, убеждения, ценностные ориентации определенной социальной группы, то есть транслирует определенные мифы и идеологию. Хотя на первый взгляд может показаться, что наличие множества каналов и политических передач различных форматов означает плюрализм мнений и выбора, но на самом же деле, СМИ здесь выступает не как инструмент информации или представление различных точек зрения, а как идеологический инструмент.

Дячук О. А.

Львівський національний університет імені Івана Франка, аспірантка кафедри соціології, Львів

ПОТЕНЦІАЛ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ У РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ

Інтернет-спільноти – це об'єднання людей, які, з одного боку, мають певні ознаки, притаманні традиційній соціальній спільноті, а з іншого – набувають нових характеристик, оскільки функціонують у віртуальному

просторі. Розглядаючи соціальну мережу як різновид інтернет-спільноти, дослідники зауважують, що вона відображає соціальну структуру зв'язків між людьми, основою яких можуть бути торгівля, гроші, ідеї, знання, кар'єра, стосунки тощо. Також наголошується, що часто ця структура є відображенням зв'язків, які існують у реальному житті [1].

Особливістю соціальних мереж є те, що, функціонуючи у кіберпросторі, вони проникають у всі сфери життя суспільства, трансформуючи їх і формуючи нові практики. Не є виключенням економіка і сфера електронної комерції. Як зазначає С. Коноплицький, мережеве співтовариство – це специфічна форма соціальної структури, що експериментально встановлюється емпіричними дослідженнями як атрибут інформаційної епохи [2: 167]. Розглядаючи електронну комерцію і соціальні мережі у контексті концепції М. Кастельса, можна стверджувати, що вони є невід'ємними частинами мережевого суспільства й економіки нового типу, у якій продуктивність і конкурентоспроможність агентів залежить першочергово від їх здатності генерувати, обробляти та ефективно використовувати інформацію [3: 84].

Вивчаючи потенціал соціальних мереж у сфері електронної комерції, варто виділити принаймні такі аспекти, як розвиток соціальної комерції, можливості електронного маркетингу і переваги для сфери зайнятості.

Соціальні мережі є одним із важливих майданчиків для розвитку електронної комерції, у зв'язку з чим відносяться до сфери, яка отримала назву соціальної комерції. У соціальній комерції люди займаються комерційною діяльністю або цілеспрямовано вивчають можливості комерції, співпрацюючи через онлайн-середовище [4]. Комунікація у соціальних мережах має низку переваг для учасників процесу онлайн-купівлі товарів і послуг, оскільки дає можливість залишати відгуки, створювати рейтинги, давати і отримувати поради тощо.

Важливою особливістю розвитку електронної комерції у соціальних мережах є те, що часто такі інтернет-спільноти є майданчиками для активності не тільки формальних суб'єктів економічної діяльності, але й неформальних. Мається на увазі створення різних груп, учасники яких здійснюють неформальну торгівлю товарами або надають певні послуги з використанням онлайн-засобів. Така соціальна взаємодія має свою специфіку, яка пов'язана, наприклад, з феноменом довіри до незнайомих людей при здійсненні онлайн-покупок з мінімальними гарантіями, проблемами якості, безпеки і т.п.

Соціальні мережі створюють багато можливостей для електронного маркетингу, оскільки дозволяють знаходити покупця, максимально зацікавленого у придбанні певного товару чи послуги. Користувачі соцмереж залишають про себе певні особисті дані, інформацію про зацікавлення і вподобання, здійснюють певні пошукові запити – усе це є основою для впровадження нових форм роботи з цільовою аудиторією. З цією метою застосовуються технології контекстної реклами, таргетингу,

розсилки повідомлень через месенджери та багато інших методів, які постійно еволюціонують.

Також соціальні мережі мають потенціал для розвитку сфери зайнятості, особливо ті з них, які характеризуються професійним спрямуванням (наприклад «LinkedIn»). За допомогою таких мереж можна встановлювати ділові контакти, знаходити бізнес-партнерів, фахівців для постійної роботи, виконавців на короткотермінові проекти тощо. Причому у мережі можна знайти роботу не тільки в онлайн-сфері, а й практично у будь-якій сфері людської діяльності.

Можна зробити висновок, що розвиток електронної комерції у соціальних мережах має значний потенціал, оскільки число користувачів Інтернету в Україні постійно збільшується, а також розробляються, вдосконалюються і впроваджуються різноманітні технології роботи у цій сфері. Водночас трансформуються форми взаємодії учасників цього процесу, створюючи нові практики продажів, надання послуг і споживання.

Список використаних джерел

1. Березко О. Л. WWW як соціальна мережа / О. Л. Березко, А. М. Пелещишин // 221 Proc. of the Second Intern. Conf. on Computer Science and Engineering (CSE'2007). – Lviv, 2007. – P. 29–30.
2. Коноплицкий С. Сетевые сообщества как объект социологического анализа / С. Коноплицкий // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – № 3. – С. 167–178.
3. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс ; под ред. О. И. Шкаратана. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 224 с.
4. Curty R. Social commerce: Looking back and forward / R. Curty, P. Zhang // Proceedings of the Association for Information Science and Technology. – 2011. – Vol. 48, Issue 1. – PP. 1–10.

Андрейко І. С.

Рівненський державний гуманітарний університет, аспірантка кафедри політичних наук, Рівне

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ ІНВАЛІДІВ ЯК СУБ'ЄКТ ІНКЛЮЗИВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Рівень демократії суспільства можна визначити за можливістю всіх членів суспільства, особливо інвалідів та інших груп з «слабкими» соціальними ресурсами, безпосередньо брати участь у прийнятті рішень, які стосуються їх інтересів. Особливі умови розвитку нашого суспільства свідчать про те, що забезпечення реалізації інклюзивної політики на теренах України – це завдання не лише для держави, але як для всього суспільства так і кожного громадянина. Існування мережі

громадських об'єднань, що опікуються людьми з особливими потребами, є однією з умов ефективної реалізації інклюзивної політики.

У складних умовах економічної нестабільності, ведення війни на сході нашої країни, зuboжіння населення збільшується кількість людей, які з різних причин стають інвалідами, що створює умови значних соціальних ризиків. За таких умов виникає потреба посилення активної діяльності державних і недержавних інститутів громадянського суспільства в контексті реалізації інклюзивної політики як процесу збільшення ступеня участі всіх громадян в соціумі, у тому числі людей з інвалідністю та інших мало мобільних груп населення (люди похилого віку, вагітні жінки, тощо); практичне залучення громадянського суспільства до формування та реалізації інклюзивної політики особливо в сфері надання соціальних послуг та запровадження ефективних механізмів соціального партнерства [1].

Відповідно до Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (1991) [2]. об'єднання громадян є суб'єктами забезпечення інклюзивної політики, розвитку громадянського суспільства з метою забезпечення рівних прав і можливостей осіб з інвалідністю та їх соціального захисту, виявлення, усунення перепон і бар'єрів, що перешкоджають забезпеченню прав і задоволенню потреб таких осіб. На даний момент в Україні діє значна кількість громадських організацій, в тому числі і тих, які займаються вирішенням проблем людей з інвалідністю. Наразі ці об'єднання допомагають людям з обмеженими можливостями в активній соціалізації та працевлаштування, а також стають центрами втілення соціальних проектів фінансованих внутрішніми бізнесовими структурами та міжнародними донорами. Серед найстаріших об'єднань важливо виділити Українське товариство сліпих (УТОС) та Українське товариство глухих (УТОГ), заснованих у 1933 р. з метою допомагати особам з вадами зору та слуху у професійній, трудовій і соціальній реабілітації та підвищенні їхнього загальноосвітнього та культурного рівня. До багаточисельних об'єднань відноситься і громадянська організація «Всеукраїнська організація Союз осіб з інвалідністю України» (ГО ВО СОІУ) (1990 р.), яка сприяє працевлаштуванню та самореалізації людей з обмеженими можливостями, а також розвитку малого бізнесу. Саме ця організація сприяла розробці і прийняттю закону «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» на початку розбудови незалежної держави. Активним учасником співпраці громадських організацій та держави є ВГО "Український конгрес інвалідів" (1997р.), яке використовує розумовий та фізичний потенціал людей з обмеженими функціональними можливостями для забезпечення процесу реабілітації інвалідів, інтеграції їх у суспільство та поступового забезпечення рівних можливостей для цієї категорії населення. Громадський сектор включає професійні спілки інвалідів, зокрема Спілку шахтарів-інвалідів України, основною метою

діяльності якої є соціальний захист визначеної категорії осіб. В Україні діє певна кількість Всеукраїнських громадських об'єднань ветеранів війни та учасників АТО. Діяльність цих організацій полягає в сприянні органам державної влади та громадським організаціям у здійсненні заходів щодо охорони здоров'я, соціального захист інвалідів-учасників війн з питань пенсійного забезпечення, покращення матеріально-побутових умов їх життя та добробуту.

Серед численних громадських організацій особливе місце займають об'єднання інвалідів з числа осіб, потерпілих внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, зокрема Український національний фонд допомоги інвалідам Чорнобиля (1992 р.), Міжнародна конфедерація інвалідів Чорнобиля (1995 р.), Всеукраїнське об'єднання інвалідів Чорнобиля та війни "Відродження України" (1994), Всеукраїнська громадська організація інвалідів "Допомога інвалідам Чорнобиля" (1998) тощо, які займаються захистом та соціальною реабілітацією інвалідів з числа ліквідаторів аварії на Чорнобильській АЕС та інвалідів війни.

В останні роки збільшилася кількість організацій, які захищають права дітей-інвалідів, як особливо вразливої групи людей з обмеженими можливостями. Також збільшилась кількість об'єднань, що підтримують жінок з фізичними вадами та допомагають їм розкрити та реалізувати свій потенціал у суспільно-громадському житті за нових соціально-економічних умов.

Із збільшенням кількості громадських організацій відбувається їх об'єднання та налагодження співпраці з державними органами влади на національному та регіональному рівнях. Таким чином, в 2001 році була створена Національна Асамблея людей з інвалідністю України (НАІУ), метою діяльності якої є об'єднання, узгодження дій та консолідація громадських організацій, членами яких є люди з інвалідністю. Асамблею визнано соціальним партнером держави щодо формування політики у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю та забезпечення їх прав, здійснення експертної оцінки та моніторингу національного законодавства [3].

Накопичений міжнародний і вітчизняний досвід свідчить про те, що ефективно вирішення тих чи інших проблем можливо лише в межах моделі, де органічно поєднана зацікавлена, цілеспрямована політика держави, її правові, економічні, організаційні й наукові можливості, з одного боку, та ініціатива, інтереси відповідних соціальних груп населення - з іншого. У суспільному процесі розв'язання проблем інвалідів та інших соціально слабких груп їх об'єднання здатні виконувати специфічні функції, які державні інститути або не в змозі виконати, або виконують з набагато меншим ефектом. Саме на цьому поділі та взаємному доповненні функцій і має засновуватися соціальне партнерство держави та соціальних, громадських об'єднань у розв'язанні проблем соціально слабких груп.

Список використаних джерел

1. Інклюзивна політика. Визначення поняття «Інклюзивна політика». URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/inklyuzivna-politika>. (дата звернення: 02.05.2019).
2. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03.1991 № 875-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=875-12>. (дата звернення: 02.05.2019).
3. Національна Асамблея людей з інвалідністю України. Програма «Участь ГОІ у формуванні та реалізації державної політики у сфері соціального захисту та забезпечення прав осіб з інвалідністю» URL: <https://naiu.org.ua/programa-uchast-naiu-u-formuvanni-ta-realizatsiji-derzhavnoji-politiki-u-sferi-sotsialnogo-zakhistu-invalidiv/>. (дата звернення: 12.05.2019).

Музильов О. В.

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, старший лаборант кафедри політичної соціології, Харків

СПЕЦИФІКА КОНСТРУЮВАННЯ КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ НА ПРИКЛАДІ АФРОАМЕРИКАНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

Міграційна криза в країнах ЄС здатна призвести до посилення конфронтації між корінним населенням держав і новими громадянами. Складність інтеграції «нових громадян» обумовлюється культурними, етнічними і релігійними відмінностями, адже мігранти часто живуть в «замкнених» спільнотах. Проблема ЄС поступово актуалізується і для України, де посилюються міграційні процеси. У зв'язку з цим має сенс досліджувати суспільства, в яких довгий час співіснують представники різних етнічних груп. Ми звернемося до прикладу США.

Особливе місце в структурі населення США займають афроамериканці, які були масово завезені сюди ще кілька століть тому. Зараз їх чисельність перевищує 12% від загального населення США [1]. Конструювання колективної пам'яті серед даної етнічної групи обумовлено в першу чергу тими дискримінаціями, з якими зіткнулися афроамериканці. Насамперед - це рабство. Саме воно лежить в основі конструювання ідентичності афроамериканців [1]. Така культурна травма зуміла не просто згуртувати дану групу і дати її представникам спільне підґрунтя в сьогоденні, але й створити єдиний майбутній вектор розвитку.

Щоб відчути на собі наслідки культурної травми, не обов'язково безпосередньо її переживати. Достатньо співвідносити себе з подіями, що дискримінували афроамериканців (це не тільки рабство, але й ще і сегрегація). Для конструювання колективної пам'яті серед афроамериканців ключову роль грає не тільки саме рабство, а й форми

його репрезентації. Завдяки тому, що події 150-річної давнини тісно вплетені в історію держави, а також художні твори (від "Хатини дядька Тома" до "Прислуги"), вони як і раніше залишаються актуальними і основоположними для формування унікальної ідентичності. Наявність же травми призвела до трансформації колективної ідентичності [1].

Під впливом рабства стала виникати специфічна для цієї етнічної групи колективна пам'ять. Загальні спогади і уявлення про рабство, на думку М. Енджелу, дозволяють зрозуміти, чи відноситься людина до "цієї раси" [2]. Колективна пам'ять афроамериканців довгий час формувалася як опозиційна. Саме тому в ній є місце своїм святам (Кванзаа), героям (Мартін Лютер Кінг), пам'ятникам. Ставлення до них є "кордоном" включення або виключення з цієї групи.

Конструювання колективної пам'яті передбачає увагу тільки до "обраних подій". Їх набір в першу чергу продиктований актуальним політичним порядком денним. Незважаючи на те, що американське суспільство рідне для багатьох чорношкірих, в ньому як і раніше існують нагадування про минулі приниження і культурні травми. В першу чергу - це пам'ятники конфедератам, з якими активно йде "боротьба". Якщо раніше форми дискримінації були більш відкритими: від неможливості проголосувати на виборах, до необхідності ходити по іншій стороні вулиці, то зараз вони помітно змінилися. Але підвищилася і "чутливість" населення, адже навіть назвавши чорношкірого "негром" можна зіштовхнутися з неприйняттям й стрімким зростанням конфронтації. Дискримінація у різних сферах протягом навіть не десятиліть, а століть призвела до відчуження і депривації у частині афроамериканського населення. Радикалізація їх переконань також стала одним із чинників, який допоміг згуртувати групу.

Події, символи, дати і пам'ятники - це не просто форми присутності минулого, а й чинники, які формують загальну ідентичність. На їх підставі формуються спільні цінності та погляди, причому стосується це не тільки ставлення до минулого, а й майбутнього. Колективна пам'ять, що конструюється, має широкі часові та просторові межі. Через це агенти, які її конструюють (найчастіше це політики), роблять акцент на актуальних подіях з минулого. Для формування єдиної колективної пам'яті також важлива емоційна залученість індивідів. Рефлексія з приводу минулого виступає як сполучна ланка для поколінь. Через це форми передачі інформації про минуле виявляються вкрай важливими для формування єдиної картини світу сьогодні [3].

Ймовірність конструювання колективної пам'яті збільшується, якщо існує "спільний ворог". Незважаючи на те, що єдиного образу ворога для афроамериканців не існує, є набір факторів, які викликають відторгнення. В першу чергу це расизм. Колективну пам'ять легше конструювати серед молоді, яка більш сприйнятлива до інформації і простіше її засвоює. Саме тому основи єдиної ідентичності часто закладаються ще в школах.

Такий кейс, як інститут рабства, який і 150 років потому зберігає свою актуальність, наочно демонструю, що при конструюванні колективної пам'яті можуть використовуватися події й вікової давнини. Навіть через кілька поколінь проблема залишається "живою" і актуальною, що свідчить про наявність протиріч і розколів в американському суспільстві. Підтверджують це і сучасні дослідження, результати які демонструють, що 75% населення як і раніше вважають расизм важливою проблемою для американського суспільства [4].

Таким чином, колективна пам'ять афроамериканців бере свій початок з часів рабства і ґрунтується на святах, ритуалах і символах, які часто бувають відмінними з тими, що встановлені в суспільстві (або їх розділяє невеликий відсоток населення). Тривалі дискримінації привели до відчуження і конструювання специфічної ідентичності афроамериканців, що продовжує розколювати американське суспільство. З подібною проблемою ризикують зіштовхнутися в ЄС і в Україні, де проявляються розколи в політичній й культурній сферах.

Список використаних джерел

1. Айерман Р. Культурные последствия рабства / Рон Айерман; пер. с англ. Николая Поселягина // Новое литературное обозрение. - 2016. - № 5. - С. 1-4.
2. Pierre A. Walker. Racial Protest, Identity, Words, and Form in Maya Angelou's *I Know Why the Caged Bird Sings* // *Race and Politics: The Experience of African-American Literature / College Literature*. - Vol. 22, No. 3. - The Johns Hopkins University Press, Oct., 1995. – P. 91-108.
3. Жуков Д.С., Лямин С.К. Трансформация политики коллективной памяти в постиндустриальном обществе // *Ineternum*. - № 1. 2014. - С. 34 – 42.
4. «Most Americans believe racism is still a major problem in their society, survey finds» // *Independent*. – 2018, 29 травня. – [Електроний ресурс] - Режим доступу: <https://www.independent.co.uk/news/world/americas/racism-us-starbucks-training-discrimination-race-relations-a8374826.html>
5. 2016 - American Community Survey 1-Year Estimates // U.S. Census Fact Finder / American Community Survey. - Retrieved February 19, 2018.

СЕКЦІЯ 3. ЦІННОСТІ СУЧАСНИХ СОЦІУМІВ: КОНСЕНСУС VS. ДИССЕНСУС СОЦІОКУЛЬТУРНИХ СПІЛЬНОТ

Аза Л. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, доктор соціологічних наук, професорка кафедри соціальних структур та соціальних відносин, Київ

КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК ЕТНІЧНИХ СПІЛЬНОТ: СУЧАСНІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРАКТИКИ

Останнім часом глобалізацію в сфері культури все частіше пов'язують з формуванням нової системи цінностей. І це зовсім не випадково. Певним підтвердженням тому є різноманітність нових культурних практик, що постійно зростають.

Певна річ, з глобалізацією сучасної культури відкриваються кордони культурного впливу, розширюються можливості культурного спілкування, відбувається інтенсифікація процесів, що лежать в основі формування явищ сучасної культури. Хоча не виключено, що потужним чинником-катализатором процесів запозичення і подальшої інституалізації культурних практик може бути їхній комерційний потенціал. До того ж у процесі глобалізації запозичення культурних цінностей часто - густо має не лише позитивні, але й негативні наслідки. З одного боку, це сприяє зближенню народів, зростанню культурних контактів, а, відповідно, прискоренню інтеграції націй у світову систему. З іншого, не виключається можливість втрати власної культурної самобутності внаслідок процесів акультурації та асиміляції, що відбуваються. А це, безумовно, спричиняє зміни етнокультурної ідентичності.

Причому питань тут, мабуть, набагато більше, ніж відповідей. Узяти хоч би полеміку навколо культурної гібридизації, пов'язаної з просторовими аспектами таких понять, як «ідентичність», «культура», «етнічність». Підходи, що постулюють утворення гібридних форм, внаслідок змішання культур, часом представляють їх як нові форми ідентичності, що виходять за межі «старих ідентичностей», руйнуючи фіксованість місцеположення (location) культури. Утім, зрозуміло, що з введенням поняття «гібридність» певною мірою пов'язана спроба подолання есенціалістського тлумачення етнічності та ідентичності. А отже, і основного елементу, що визначає ідентичність і приналежність – місцеположення культури. Проте, серед науковців немає одностайної думки щодо цього питання. Дехто в дискусіях, пов'язаних з культурною глобалізацією відмовляється від цього поняття. Ті, хто продовжують його

вживати, пов'язують частіше з культурним синкретизмом і взаємопроникненням елементів різних культур. Демонструючи при цьому намагання переглянути звичні парадигми ідентичності (проголошуючи ідею «нових етнічностей»), за якої посилюється значущість її наративів, що формуються через відмінність і гетерогенність. Щоправда, за таких обставин, нові ідентичності практично ніколи не бувають завершеними, а постійно тяжіють до, так званої, «трансетнічності».

Але є ще суттєві моменти. Етнічність завжди «конструюється» реляційно, відносно «інших». Та й діалог культур часто-густо відбувається в контексті асиметрії або підпорядкування. Не говорячи вже про те, що не всі їх аспекти піддаються глобалізації і гомогенізації. А синкретичне поєднання елементів різних культур взагалі може призводити до зміни їхнього смислу (не супроводжуючись при цьому діалогом). А отже, насправді культурна глобалізація виглядає більш фрагментарною, ніж в існуючих версіях теорії глобалізації.

Ситуація ускладнюється ще й тим, що закріплення ідентичності певним етносом найчастіше відбувається шляхом демонстрації підвищеної значущості атрибутів відповідної етнічної субкультури. Найчастіше, це стосується етносів, що знаходяться в іншому етнокультурному середовищі і трансформуються відповідно до його особливостей. Утім є ще один нюанс. Принципово важливим моментом етнічності є її іманентність. Вона не стільки успадковується, скільки начебто наново народжується в процесі соціалізації кожного конкретного індивіда. Останній засвоює «об'єктивну етнічність», свідомо реалізуючи власну етнічну ідентичність («суб'єктивну етнічність»). Проте, це стає можливим лише за умови існування інформаційного «етнічного поля». Причому наявність такого поля здатна забезпечувати лише етнічна спільнота, що має можливість внутрішньопокоління (через ендогамію) і міжпокоління (через культурно-мовну традицію) передавання етнічної інформації. А оскільки взаємодія суб'єктивного і об'єктивного супроводжується залученням свідомого і позасвідомого в етнічності (причому присутність в етнічності останнього робить неможливою її психологічну локалізацію), то вона може розглядатися як етнічна аперцепція, роль якої в розумінні етнічної проблематики є надзвичайно важливою.

До того ж етнічна ідентифікація є багаторівневим утворенням. Якщо перший рівень пов'язаний власне з ідентифікацією, яка є підставою для формування опозиції «ми-вони», то на другому рівні відбувається формування образів, що передбачає приписування етнічним спільнотам певних культурних, статусних та інших характеристик. А третій рівень представляє етнічна ідеологія, що характеризується більш-менш спільним поглядом на минуле, теперішнє і майбутнє своєї етнічної групи відносно інших етнічних груп. Безумовно складність аналізу етнічної ідентичності (як і етнічності в цілому) посилюється тим, що це символічна

конструкція, в основі якої лежать психологічні механізми її побудови. У той час як, скажімо, соціальна, професійна чи інші види ідентифікацій спираються, як правило, на реальні форми діяльності, ролі, статуси, що можуть «вимірюватися». Тому етнічна ідентичність, як сукупність символів, породжує особливого роду почуття належності до певної спільноти, члени якої можуть розрізнятися за іншими параметрами. Звідси принциповим моментом є те, що хоча уявлення про символічну природу етнічності і не «верифікується» безпосередньо, проте дозволяє людині (або групі) ідентифікувати себе за етнічною ознакою.

Отже, етнічна культура здатна відтворюватися як на рівні етносу в цілому, так і на рівні окремих індивідів, груп, що його складають. Але система внутрішньої структури етносу починає руйнуватися, якщо ускладнюються відтворення етнічних традицій та підтримка етнічної ідентифікації. Реакцію етнічної культури на зовнішні впливи, можна вважати позитивною, якщо вона відповідає потребам збереження специфічних етнічних рис або спрямована на адаптацію і трансформацію тих елементів, що були нею запозичені. Інша річ, що в окремих випадках ці елементи можуть дійсно інтегруватися в культуру етносу, стаючи складовою її частиною, а іноді лише формально включатися в структуру системних зв'язків, швидко втрачаючи їх за умови різних глобалізаційних впливів.

Список використаних джерел

1. Аза Л.О. Етнічна ідентичність в умовах ціннісної трансформації // Нова соціокультурна реальність в Україні: теорія, методологія, практика. – К.: ДАКККіМ, 2008.
2. Anthias F. New hybridities, old concepts: the limits of “culture” // Ethnic and racial studies. – L., 2001. – Vol.24, №4. – P.619-641.
3. Barth F. Introduction / Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organisation of Culture Differences / Ed. by F.Barth Bergen. – Oslo, London: Universitets Forlaget, 1969.

Костенко Н. В.

Інститут соціології Національної академії наук України, доктор соціологічних наук, професор, завідувачка відділу соціології культури та масової комунікації, Київ

ЛОКАЛЬНЕ: МНОЖИННІСТЬ ЦІННІСНИХ ПРОСТОРІВ

1. Про цінності нині багато говориться в публічній риторичі і академічних дискурсах, спираючись на міжнародні декларації, політичні доктрини, особливості місцевих контекстів і досвід досліджень. Ситуацію з цінностями нерідко характеризують в термінах кризи, «ціннісного повороту», їх перегляду, але й недостатньої уваги до цінностей як

важливої форми мотиваційної культури, стимулюючої дію [1]. Йдеться як про зсуви, які відбуваються останнім часом в ціннісній ментальності світових соціумів, так і про сучасне наукове розуміння цієї по суті модерної категорії в якості універсального класу культурного контенту, що співвідноситься з людською поведінкою згідно когнітивним і автоматичним процесам.¹

2. Основне поняття «цінності» розглядається тут як полісемантичний концепт, звернення до якого дозволяє розставляти релевантні методологічні акценти в реконструкціях різних полів ціннісної присутності, розуміючи цінності як зміст моделей культури та дії, як інструмент культурної артикуляції світу, успадкованих, існуючих і мінливих соціальних порядків. Розуміння засноване на аналізі аксіологічної традиції в соціології, що і сьогодні відтворюється в ціннісному дискурсі, зберігаючи очевидну диференціацію поглядів на природу і дефініції цінностей (від неокантіанців до Парсонса).

3. Проблематика ціннісних змін - існуючий тренд сучасного наукового бачення, незважаючи на культурне реноме фундаментальності цінностей, чому сприяють масштабні структурно-економічні зрушення, політичні, культурні трансформації з їх глобальними і локальними загрозами і ризиками. Суттєва роль й історичних подій, що актуалізують необхідність певних соціокультурних спільнот затверджувати свою ідентичність, образи бажаного майбутнього, збуджуючи в суспільстві процеси реінтерпретації цінностей, що характерно для сучасного українського соціуму в обставинах військового конфлікту, матеріального ущемлення населення, гальмування реформаційних процесів.

4. Пропонована концепція «*Множинності ціннісних просторів локального*», допускає, що в стані турбулентності українського суспільства жодна апеляція до цінностей не приймається як непохитна або остаточна. Тим більше, це стосується різних сфер колективного і індивідуального життя, описуючи їх в термінах «порядків значимого» (Л.Тевено, Л.Болтанськи) або ж, за утилітарних обмежень даного проекту, в термінах соціальних і культурних областей, кожна з яких співвідноситься із специфічними ціннісними преференціями, що не уникають алюзій глобального, з особливою організацією простору і часу ціннісної присутності, способом ціннісного відсилання. Узгодженість з ціннісними полями інших областей або світів не передбачувана і не обов'язкова, (хоча і можлива), як і узгодженість ціннісних переваг в горизонтах окремих сфер.

5. До координації індивідуальної і колективної активності можуть притягуватися декілька форматів регуляції [2], включаючи *ціннісні імплікації* (ціннісна свідомість, ціннісна ментальність, ціннісні преференції

¹ Концептуальні пропозиції розроблені у рамках проекту «Цінності та ціннісні зміни в сучасному українському суспільстві : фактори, механізми, перспективи», який виконується відділом соціології культури і масової комунікації Інституту соціології НАН України (2018 г.- 2020 р.).

і пріоритети), *жорсткі інструменти* (норми, ціннісні лекала, інтереси, потреби), *імовірнісні стимулятори* (предиспозиції, установки, переконання, схеми сприйняття). Цінності, проте, залишаються дуже впливовими, оскільки забезпечують зв'язність культури, структури і дії, внутрішню мотивацію і зовнішні норми, сприяючи соціальній і культурній впорядкованості. Ціннісна артикуляція збуджує різну темпоральність, співвідноситься з експліцитним або імпліцитним значенням цінності; вказує на її стійкість або податливість до метаморфоз, впливає на атмосферу реалізації схем, які управляють нашою дією.

6. Поля огляду:

1) **Ціннісна ментальність соціуму** відповідно до ціннісних пріоритетів статусних, вікових, гендерних груп, соціокультурних типів, регіональних спільнот, а також з визначенням універсальних і специфічних критеріїв визнання диференційованих ціннісних преференцій, згідно сучасної діагностики цінностей (від М.Рокіча до Ш.Шварца). Фактичність вказує, що український соціум залишається «традиційно» налаштованим з домінантою консервативних цінностей безпеці і виживання, важливість яких в поточної ситуації помітно зміцнюється. Водночас, зростає значущість самореалізаційних, демократичних, громадянських цінностей, близьких до європейської моделі політичній модернізації, що відбувається нерівномірно в регіональному і віковому контекстах. [3].

2) **Ціннісні режими влади**, що претендує на встановлення легітимних порядків значущості, завдяки просування цінностей, що інтерналізуються, індивідами на основі прийнятного для них розуміння світу і «віри в легітимності» влади (М.Вебер), тобто довіри громадян владному суб'єктові. Інакше виконання функції цінностей – поновлювати довіру в системі влади, загальмовується, а статус самих цінностей не стає більш визначеним [4], як це відбувається з деклараціями «європейських цінностей» на тлі непереконливих свідчень практикованого тут і зараз верховенства права.

3) **Цінності соціальної комунікації** як змісту і способів втілення сучасної культури, де інтенсивно формуються ціннісні порядки загального і блискавичного зв'язку, зацікавленого спілкування, нових співтовариств і популярності. Водночас, з нарощуванням інформаційно-технологічних ресурсів з очевидністю виявляються ризики генерувати контрольовані суспільства тих, що «програмують» і «програмованих» (В.Флюссер), і ширше. - ризики уразливості безпеки транспарентних суспільств, що провокуються новими медіа і кіберсистемами [5].

4) **Аксіологія залучення** поширюється на інституціональні або фактичні області, що транслують цінності, привертають до них увагу, артикулюючи їх значущість в якості преференційних орієнтирів дій. Це **художня культура**, що пропонує різні ціннісні конфігурації з дуже умовною перевагою традиційних цінностей в масових жанрах і

неоліберальних в сучасному мистецтві; **«ціннісна соціалізація»** в системі освіти, збуджувана конкуренцією старих і нових просвітницьких доктрин з акцентом на різні версії компетентності взаємодій; область **культурної партиципації**, де ціннісна привабливість коригується економічною доступністю, моральними і ідеологічними міркуваннями, якістю продукту [6]; **повсякденні культурні практики**, підлеглі рутинним механізмам, коли ціннісна апеляція перехоплюється автоматизмом звичної дії або проявляється опосередковано.

В цілому ж, моніторингові, крос-культурні дослідження свідчать різною мірою про ціннісний рух **від цінностей обов'язку і прийнятності до цінностей саморозвитку і автономії**. Ця констатація буде верифікована завдяки комбінаторної моделі опитувань, проектних методик у фокус-групах і аналізу текстів з метою рішенням двох основних завдань : 1) встановити нинішній стан ціннісної ментальності населення України, особливості ціннісних порядків в окремих соціокультурних областях; 2) розробити сценарії перспектив ціннісних змін в українському соціумі на основі ідентифікації культурних ресурсів і ризиків цього процесу з точки зору суспільного реформування.

Список використаних джерел

1. Miles A. The (Re)genesis of Values. Examining the Importance of Values for Action// American Sociological Review, Volume 80, Issue 4, August 2015. P. 680-704.
2. Тевено Л. Глава 1.2. Ценности, координация, и рациональность: экономика соглашений или эпоха сближения экономических, социальных и политических наук// Институциональная экономика: Учебник / Олейник А., Нуреев Р., Андреев В., Менар К., Соссье С., Тевено Л., Авдашева С.; Российская экономическая академия им. Г.В. Плеханова - Москва: ИНФРА-М, 2009. 704 с. URL: <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook848/01/part-003.htm>, <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook848/01/part-003.htm#i335>
3. Ручка А. О. Ціннісні тренди в контексті сучасних модернізаційних процесів //Історичні та стратегічні імперативи модернізації провідних і транзитивних країн світу: збірник наукових праць / заг. ред. О.В. Зернецької. – Київ, ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2017. – 192 с. / с. 25-34.
4. В.Бурлачук, О.Іваненко. Проблематика цінностей в українській соціології 70-80-х років ХХ століття // Історія української соціології. К.: Видавничий дом "Кондор", 2018. 390 с./ с.333-350.
5. Parikka J. Digital Contagions: Media Archaeology of Computer Viruses, 2nd edition. – London: Peter Lang, 2016. 298 p.
6. Скокова Л. Г. Культурна партиципація в Україні: бар'єри та стимули // Український соціум. 2018. № 2. С. 66–82.

Бурлачук В. Ф.

Институт социологии Национальной академии наук Украины, доктор социологических наук, ведущий научный сотрудник, Киев

ДИФФУЗИЯ ЦЕННОСТЕЙ И ВОСПРОИЗВОДСТВО ИНСТИТУТОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ

Ставится задача рассмотреть функционирование ценностей в системе отношений власти.

Опираясь на учение М.Вебера о типах легитимности, я пытаюсь построить концептуальную модель об отношении ценностей и господства. В своем учении о легитимности Вебер различает два основополагающих понятия: притязание на легитимность (*die Legitimitätsanspruch*) и вера в легитимность (*die Legitimitätsglaube*). Данные понятия специально не выделяются в социологии Вебера, а являются результатом реконструкции. Притязание на легитимность описывает требование, которое идет со стороны власти к гражданам, а вера в легитимность означает феномен доверия граждан к власти. Связь между стремлением к легитимности и доверием до легитимности можно рассматривать только в мотивационном контексте. Такое мотивационное изучение отношений господства противостоит марксистскому пониманию власти, где используется причинно-следственная модель, построенная на взаимодействии базиса и надстройки.

Мотивационная модель власти позволяет более точно определить место, которое занимают ценности в отношениях господства. Я полагаю, местонахождение ценностей находится в промежутке между притязанием власти на легитимность и ответом граждан на это притязание в терминах доверия.

Ценности необходимы для того, чтобы доверие могло отвечать притязанию власти быть легитимной или, иначе, функция ценностей состоит в том, чтобы возобновлять доверие в системе власти.

Итак, со стороны власти исходят «заповеди» или «требования», которые, тот, кто действует, считает на него наложенными. Тот, кто выполняет их, может действовать в результате принуждения, тогда процесс легитимации не осуществляется.

Попытаемся сформулировать те претензии на легитимацию (*die Legitimitätsanspruch*), которые характеризуют современную украинскую власть. Понятно, что эти притязания не существуют в декларативной форме, зафиксированные в каком-нибудь государственном документе. Эти притязания достаточно аморфны, их порядок, очередность, значимость могут меняться в зависимости от политической ситуации. Их можно обнаружить в выступлениях политических деятелей, программах партий, в политических дискуссиях. Список этих претензий не является строго определенным и не насчитывает определенное количество положений.

1. Украинская власть полагает, что она опирается на традицию. Как мы знаем, она, считает, что ведет свое происхождение от УНР, что процесс построения независимого национального государства, был прерван большевистской интервенцией.

2. Украинская власть полагает, что она является европейской, т.к. в ее конституции уважаются права человека, конституционные права и свободы гарантируются и не могут быть отменены.

3. Украинская власть полагает, что она действует в соответствии с законами.

4. Украинская власть полагает, что она украинская.

5. Украинская власть полагает, что она антикоммунистическая (политика декоммунизации).

Если посмотреть на эти требования, то они выражают разные виды легитимности и соответственно разные виды доверия. Если рассмотреть 2. и 3. – то это будет тип легально-рационального господства, если взять 1. и 4. – то это скорее тип традиционного господства. Этим различным типам господства соответствуют и различные типы доверия.

Получается ценность – это запрос, который адресуется тем, кто подчиняется этим претензиям и тем самым отвечает на них своим доверием.

Ценность претензии власти, что она является европейской и действует в соответствии с законами, базируется на рациональных основаниях, которые опираются на веру в законность действующей власти и право управлять по определенным правилам; или что она является украинской и традиционной, базируется на традиционных основаниях, которые опираются на веру в святость традиции.

Здесь следует уточнить веберовскую типологию легитимного господства, его три чистых типа. С первого взгляда, можно было бы сказать, что украинская власть – это легально-рациональный тип власти, однако мы видим, что там присутствуют и другие типы власти. Рационально-правовой тип власти остается формой господства в той мере в какой он сохраняет что-то от двух других структур претензий, а право служит тому, чтобы замаскировать остатки традиционного и харизматического.

Кроме того, опыт функционирования украинского государства вынуждает нас подвергнуть сомнению распространенное положение о том, что государство всего лишь аппарат насилия, как это утверждает марксизм. На самом деле государство функционирует не только как власть, но и как идеология, благодаря чему она и имеет возможность себя воспроизводить.

Предложенное исследование позволит по-новому взглянуть на динамику ценностных ориентаций. Ценность это не только абстрактный

идеал, абсолютная идея, но и определенный средство доминирования, способ осуществления властных отношений.

Maksymenko O. O.

Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Leading Sociologist at the Department of Methodology and Methods of Sociology, Kyiv

DEMORALISED BUT NOT DEPRAVED: WHY SOCIETAL LACK OF NORMS DISHEARTENS PEOPLE BUT DOES NOT NECESSARILY MAKE THEM COMMIT MORAL TRANSGRESSIONS²

The phenomenon of anomie, despite having been studied for over a century and therefore considered to be one of the most exhaustively studied topics in sociology, still engages the minds of social scientists, along with researchers from other fields. What makes them address this phenomenon over and over again and look at it each time from a different angle is apparently the overwhelming (and often irreversible) impact of anomie on both the individual and the society as a whole. At this juncture, the widely discussed thesis about a strong link between anomie and moral decline is probably worth specifying or revisiting. This thesis, however convincing it may sound, begs a number of questions. The first one is related to *what*, actually, should be understood by anomie in this respect. Is this what E. Durkheim referred to as *dereglement* (which literally means “disturbance”) and associated with insatiability of human passions and desires in a situation where there is no exterior social force to curb them [1] — or is this what R. K. Merton explained as a result of a disjunction between “culturally prescribed aspirations” of a society and “socially structured avenues for realising those aspirations” [5, p. 128]? Or, perhaps, we adhere to R. M. MacIver’s approach, who asserted that anomie is “the breakdown of the individual’s sense of attachment to society... the state of mind of one...who no longer has any sense of continuity, of folk, of obligation... responsive only to himself, responsible to no one” [3, p. 84]. Which aspect — individual or institutional — do we bring to the forefront while attending to the anomie phenomenon?

The next question concerns the term “anomie” itself and what it covers. In Greek, where this word came from, “anomie” (ἀνομία) means “lawlessness”. It is also rendered as “normlessness”. However, a situation where there are neither laws nor norms is barely conceivable. As Merton aptly noted, “no society lacks norms governing conduct”. Even the most primitive societies were governed by laws, albeit unwritten; even the most unjust and inhumane ones had an elaborate set of rules (and sophisticated ideologies too) which allowed committing all those injustices and atrocities. So, an “anomic society” is not the one where all the laws and norms have ceased to exist. Rather, it is marked by

² First published in “Sociology: Theory, Methods, Marketing”, 2019 / 2.

emergence of something new that we are not accustomed to and for this reason feel confused, something that runs counter to our well-established system of values and rules (or to what we see as “lofty ideals”), something that disrupts our everyday life and makes us miss “the good old days”. Needless to say, we spend enormous energy trying to adjust to such a precipitous change. A picture like this is common to transitional societies (which is confirmed by numerous research studies on post-communist and post-totalitarian anomie), but it is not confined to them. Anomie is deeply entrenched in countries with a long history of war (Iraq, Afghanistan, etc.), in societies which practiced racial segregation (South Africa) and, quite expectedly, in economically disadvantaged countries. On the other hand, anomie may also plague prosperous and technologically advanced countries such as the USA and Japan. S. F. Messner and R. Rosenfeld in the work “Crime and the American dream” (1997) underlined that American society is in a permanent state of anomie and linked this state to “competitive individualism” espoused by many Americans and their obsession with economic success. J. P. Azzopardi wrote about “America’s overdose of anomie”, while R. Kim Fong Yong and Y. Kaneko addressed the “hikikomori” problem (deliberate social withdrawal among Japanese youngsters) and defined it as “anomic response” to “difficulties”. Thus, it is not necessarily political or economic turmoil that leads to anomie. Anything that is alien to us but has to be accepted, anything that is imposed on us by society but hard (or nearly impossible) to achieve may trigger anomie-like reactions. Viewed from this perspective, anomie is akin to cognitive dissonance and social maladaptation; thus, it should be interpreted as a “state of mind”.

Therefore, last but not least is the question of anomie indicators with regard to an individual and his/her proneness to immoral behaviour. Why do we conclude that someone is experiencing anomie, whereas someone else is not? What makes us assume that someone marked as “anomie-ridden” will necessarily commit a transgression? Since 1956 (the year when L. Srole suggested the first anomie scale), quite a few scales (Dean, Fischer, McClosky & Schaar, Mezruchi, Teevan, Winslow, etc.) have been devised to “capture” and quantify this elusive but pervasive phenomenon, and a host of empirical studies have been conducted. A vast array of characteristics has been attributed to anomie: from lack of trust in authorities and social isolation (Srole) to a feeling of despair and confusion (Mestrovic). Fetishism of money (Messner & Rosenfeld), political inefficacy (Carkoglu & Cagin Bilgili), a sense that life is meaningless (Martin), a feeling of awkwardness (McClosky & Schaar), tendency to reject social norms (Baumer, Bjarnason), self-interested behaviour (Konty) and the like are also on the list. Indeed, it seems impressive — but which of these characteristics are really coupled with immorality? Well, fetishism of money is believed to propel people into crime, especially if there are few — if any — legitimate means of getting what they want. Tendency to reject social norms will, more often than not, result in anti-social behaviour too.

However, let us not forget that social norms are not immutable, and defying some of these norms may be more moral than conforming to them.

Ye. Golovakha and N. Panina used the term “anomic demoralisation” to describe the state of a society where both the economy and political institutions had collapsed, and ordinary people were struggling to survive [2]. But “demoralisation” involves a loss of confidence or hope. “Demoralised” does not mean “morally bad”, although does not rule out the possibility of becoming like that.

The thesis about a link between anomie and moral decline works well at societal level, which is illustrated by high suicide and homicide rates, numerous property crimes, as well as by justification of tax evasion, petty corruption, domestic violence, etc. among the general public. However, in order to determine the degree to which this thesis can be applicable to the individual, further extensive research is needed. In any case, living even in a “totally anomic” society does not mean “blending into the crowd” and starting to act immorally. History provides abundant examples of people who lived in unimaginably unfair and dishonest societies but, nonetheless, epitomised the best human qualities.

References

1. Durkheim E. Le Suicide: Étude de sociologie / E. Durkheim. — Paris : Presses Universitaires de France, 2013.
2. Golovakha E. Democratisation in the Ukraine under conditions of post-totalitarian anomie: The need for a new human rights developmental strategy / E. Golovakha, N. Panina // Democracy, socialisation and conflicting loyalties in East and West: Cross-national and comparative perspectives / Ed. by H. Dekker, R. F. Farnen, D. B. German, and R. Meyenberg. — London : Palgrave Macmillan, 1996. — P. 242–261.
3. Maclver R. M. The ramparts we guard / R. M. Maclver. — New York : Macmillan Publishers, 1950.
4. Merton R. K. Social structure and anomie / R. K. Merton // American Sociological Review. — 1938. — Vol. 3, Issue 5. — P. 672–682.
5. Merton R. K. On Social Structure and Science. Chicago and London : The University of Chicago Press, 1996.

Романюк Л. В.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, доктор психологічних наук, професорка кафедри психології та педагогіки Навчально-наукового гуманітарного інституту, Київ

ВЧЕННЯ ПРО ЦІННОСТІ Й АТТИТЮДИ В СОЦІОЛОГІЇ ТА ПСИХОЛОГІЇ

Проблема людських цінностей виступає предметом вивчення низки наук про людину і суспільство – філософії, соціології, психології,

педагогіки, антропології. Вчені-представники цих наук, переважно розглядають цінності як критерії, що використовуються людьми для вибору й обґрунтування своїх дій, а також оцінки подій, інших та себе (Kluckhohn, 1951; Williams, 1968; Rokeach, 1973) [5; 8; 6]. Зокрема, М.Рокіч наголошує, що: “Поняття цінності швидше, ніж будь-яке інше, має зайняти центральне місце... здатне об'єднати інтереси різних наук, що стосуються людської поведінки” [6: 3].

У цій розвідці автор прагне структурувати цінності, які досліджує, аналізуючи праці М.Рокіча, а також пізніші дослідження цінностей, проведені у межах кроскультурної психології.

Вивчення цінностей розпочалося в 30-х роках минулого століття Г.Олпортом (Allport, 1935; 1937). Досліджуючи аттитюди, що були ключовою сферою всіх емпіричних досліджень і теорії в експериментальній соціальній психології, він почав вивчати цінності. Завдяки йому було визнано, що “в аттитюдів є свій фонд у цінностях”, що цінності – “послідовні, особисті припущення, які ми робимо, що підкріплюють наші аттитюди” [2: 93].

Упродовж наступних сорока років дослідження цінностей, порівняно з вивченням аттитюдів, майже відсутні у цій сфері. Їх дослідження головним чином було спрямоване у прикладну сферу, зокрема у політичну, кроскультурну психологію й вивчення ринку.

Найвідоміше й найповніше вивчення цінностей та аттитюдів було проведене М.Рокічем в 70-х роках минулого століття (Milton Rokeach, 1973) [12]. Вибір ним цінностей як головного предмета дослідження був спричинений тим, що навчаючись в докторантурі (Берклі, Каліфорнія), дослідник був членом групи, котра вивчала авторитарну особистість (індивідуальність).

М.Рокіч (Rokeach) розумів цінність як стійку віру в те, що певний спосіб поведінки, або кінцеві цілі існування особистісно чи соціально важливіші за інші. Систему цінностей він визначає як “стійку організацію вірувань щодо кращих способів поведінки, або існування впродовж континууму відносної важливості” [7: 345]. При цьому М.Рокіч зауважив, що “стійкі” цінності – це такі, які є близькими й зрозумілими особистості, тому що, коли вони є абсолютно стійкими, то індивідуальні й соціальні зміни неможливі. Якщо ж цінності абсолютно нестійкі, то неперервність змін особистості людини й суспільства стає також неможливою [7: 345]. Отже, М.Рокіч проясняє, що цінності – це не якась власність окремих людей. Вони спрацьовують на широкому соціальному й культурному рівні, виступаючи когнітивними репрезентаціями не тільки індивідуальних потреб, але й установлених соціальних вимог. Вони також є об'єднаними наслідками як соціальних, так і психологічних сил, що діють на людину – соціальних, тому що суспільство і його інституції соціалізують людину для суспільної користі, засвоєння прийнятих у суспільстві концепцій бажаного, а психологічних, тому що індивідуальні спонуки вимагають пізнавального

вираження, виправдання й втілення в соціально бажаних термінах [7: 257].

М.Рокіч проводив деякі паралелі між цінностями й аттитюдами. Наприклад, він стверджував, що в цінностей, як і в аттитюдів, є пізнавальні, емоційні й поведінкові компоненти. Однак, бачив їх у зовсім іншому світлі, розрізняючи аттитюди й цінності багатьма способами. Диференціювання між цінностями й аттитюдами М.Рокічем було обгрунтовано в праці про природу людських цінностей і ціннісні системи (Rokeach, 1976).

Порівнюючи різні особливості цінностей та аттитюдів, М.Рокіч наголосив, що людина має тисячі аттитюдів, але тільки щонайбільше декілька десятків цінностей, кожна з яких є єдиною, визначеною вірою. Аттитюди ж являють собою організацію декількох вірувань щодо певного об'єкта, причому складаються з багатьох різних видів вірувань. На відміну від них, цінності визначають вірування та трансформують їх у дію (акт). Цінностям притаманна "трансцендентальна якість" – вони спрацьовують послідовно через об'єкти й ситуації. На відміну від цінностей, аттитюди ефемерні – вони змінюються й різняться відповідно до контексту, залежать від обставин. В силу цього аттитюди можуть бути змінені відносно легко, і часто досить швидко – іноді за кілька секунд, або хвилин. В свою чергу цінності рідко зазнають змін, а коли вони змінюються, то зміна відбувається набагато довше – тижнями, або й місяцями. Цінності впливовіші за аттитюди – вони є загальними стандартами і виступають оціненими аттитюдами, які по суті своїй є специфічними і поверхневими. Цінності є фундаментальними в організації пізнання. Аттитюди ж рефлексивні й реактивні – вони мають тенденцію реагувати на ситуації. Цінності є динамічним утворенням, яке відіграє центральну роль в спонуканні й, отже, в спрямуванні поведінки. Якщо аттитюди тільки служать тангенціальним (дотичним) функціям щодо ідентичності й поваги, то цінності служать центральній і дуже впливовій функції щодо ідентичності й поваги.

Визначаючи функції цінностей, М.Рокіч називає багато різних шляхів, якими цінності ведуть наші думки й поведінку. Проте сучасна психологія дещо розширює цей список. По-перше, звертається особлива увага на те, що цінності є підставою для соціального судження про особисту або групову поведінку (похвалити чи осудити за провину). По-друге, цінності є дієвими засобами щодо поваги, підтримки й захисту людини чи групи, частково дозволяючи людині виправдати її вірування й дії, навіть якщо вони є ненормативними чи непопулярними. По-третє, вони є своєрідним довідковим матеріалом для людини чи групи, на основі якого приймаються рішення щодо моральних і соціальних проблем. Вони також виконують роль довідника з питань міжособистісних та міжгрупових відносин. По-четверте, цінності є принципами поведінки – як діяти, і як представитися у групі іншим, тобто вони є джерелом спонукання, яке керує людиною в досягненні нею цілей відповідними засобами. І нарешті,

цінності вказують на те, хто розділяє і хто не розділяє вірування (переконання) людини чи її групи та на яку політичну чи релігійну ідеологію людина повинна рівнятися, якому соціальному впливу піддаватися чи не піддаватися, чому слід вірити, а чому ні, тобто як ставитися до цінностей і поведінки інших, і чи варто кидати виклик оточенню, або обирати шлях переоцінки цінностей.

В кроскультурних дослідженнях цінностей вирізняються деякою інтригою дослідження Г.Хофстеде (Hofstede, 1980) [3]. Щоб дослідити культурні відмінності в системах цінностей, він, крім своїх даних, використав опис цінностей, проведений багатонаціональною компанією. Анкетне опитування проводилося серед співробітників 40 країн. Цей дослідницький проект реалізовувався в 1967 р. та в 1973 р. Опитувані службовці відповідали на різні питання – про відмінності їхніх цінностей від цінностей їх босів, як вони оцінюють високі доходи, порівняно з визнанням, та як довго вони запланували працювати на компанію тощо. Г.Хофстеде вибирав середні показники відповідей серед їх чимало у кожному пункті для кожної із країн і використав безліч статистичних методів для пошуків систематичних зв'язків. Він ідентифікував чотири головні виміри, а саме *дистанціювання влади*, що має відношення до величини очікуваної поваги між керівниками та підлеглими; *запобігання невпевненості*, що стосується планування майбутнього, як особовий склад компанії оцінює стабільність; *індивідуалізм-колективізм*, що стосується того, чи визначає особистість людини її вибір та досягнення, або прагнення й успіх групи, до якої належить людина; *маскуліність-фемінність*, що стосується того, чи визначає людина більшою цінністю досягнення, або ж міжособистісну гармонію.

Через 10 років Г.Хофстеде (Hofstede, 1983) [4] провів дослідження на ґрунті більше, ніж 50 країн та областей. У вибірку було включено більшу частину африканських країн, а також такі комуністичні країни, як тодішній Радянський Союз, Угорщина й Польща, Китай і Куба. Аналіз даних з цих 53 країн/областей він ідентифікував у дві головні культурні групи. В одній групі яскраво виражені цінності мали високі показники індивідуалізму з невисокими рівнями поваги до начальників. Ці цінності переважали в країнах Західної Європи, Північної Америки, Австралії й Нової Зеландії. Цінності індивідуалізму переважали найбільше в Австралії, Великобританії, Канаді, Нідерландах й США. А найнищі рівні цінностей поваги до начальників показали Австралія, Ізраїль, Данія, Нова Зеландія й Ірландія.

В іншій групі переважали цінності з низько вираженим індивідуалізмом й високою оцінкою влади. Г.Хофстеде назвав цю групу людьми з колективістським центром та високим рівнем поваги до начальників. Ці цінності переважали в країнах Латинської Америки й Азії. Найнижчий рівень індивідуалізму в результаті ранжирування виявився у Гватемалі, Еквадорі, Панамі, Венесуелі й Колумбії. Найвища повага до

начальників спостерігалася в Малайзії, Панамі, Гватемалі, Філіппінах й Венесуелі.

Це середні показники, а, отже не вказують на те, що всі австралійці, наприклад, є надмірними індивідуалістами, що їх ділові відносини з босами є нешанобливим, або що всі гватемальці підлесливі до своїх босів і опікуються більше іншими, ніж собою. Швидше ці дані дають нам деяке розуміння систем цінностей, які є домінуючими у двох різних видах культур. Праці Г.Хофстеде корисні тим, що надають емпіричну підтримку широкому поділу між двома протилежними світоглядами – тим, де є індивідуалістичне поняття самого себе, і іншим, де поняття самого себе відносне. Щодо колишнього Радянського Союзу та інших країн соціалістичної системи, то в них середні показники цінностей індивідуалізму-колективізму та ставлень до начальників розподілилися приблизно в рівній мірі. В окремих (європейських країнах) спостерігалася незначна перевага індивідуалізму з поміркованою повагою до начальників.

Дані Г.Хофстеде були дещо обмежені. По-перше, усі люди, які взяли участь в опитуванні, були найняті компанією, у якої, як відомо, є певний набір власних цінностей. По-друге, усі вони були тільки зі сфери працівників розумової праці компанії і працювали переважно у відділах маркетингу та послуг. Отже, вони не були репрезентативною вибіркою від загального населення розглянутих країн. Але незважаючи на ці обмеження, досліднику вдалося на основі аналізу цінностей виявити суттєві культурні відмінності.

Подібне дослідження проводилося міжнародною групою в 1987 р. під назвою Chinese Culture Connection [1: 143-164]. З метою протистояння етноцентричному викривленню більшості інструментів, розроблених для вияву цінностей, дослідницька група розпочала з прохання, щоб китайці перелічили суттєво важливі для них цінності. Ці відповіді тоді використовувалися для побудови масштабу цінностей, які управляли студентами і викладачами університетів в 23-х різних національних культурах. В ході цього дослідження були застосовані ті ж самі статистичні методи обробки отриманих даних, які використовував Г.Хофстеде (Hofstede). Тоді ж було запропоновано чотири головні виміри, які вималювалися з порівняння підмножини даних китайської культури з даними Хофстеда. Виявилось, що три виміри мали досить близьку еквівалентність, але четвертий був новим і не схожим на визначений Г.Хофстеде. Зокрема, *інтеграція*, яка є широко еквівалентною індивідуалізму-колективізму Г.Хофстеде. Цей вимір виявився найбільш культурно-універсальним щодо аналізу цінностей. Так, *людяність* в значній мірі співпадає з базовими цінностями фемінності (цінності доброти, жалю й емоційного переживання) на противагу маскуліності (цінності сумлінності, наполегливості і розвитку для досягнення цілей). *Моральна дисципліна* має відношення до поваги начальників і цінності

ретельної та добросовісної праці. Цей вимір еквівалентний високому рівню оцінки влади за Г.Хофстеде.

Таким чином, на основі аналізу праць М.Рокіча і кроскультурних досліджень цінностей можна структурувати цінності виявлені Г.Хофстеде (Hofstede, 1980; 1983), який по-перше, ідентифікував дві головні групи цінностей, а саме індивідуалізм з низьким рівнем поваги до начальників і колективізм з високим рівнем такої поваги. По-друге, визначив чотири головні виміри, на основі яких цінності змінюються від однієї культури до іншої: у термінах інтеграції (індивідуалістичний або колективний), людяності (раціональна, або емоційна), моральної дисципліни (гедоністична, або старанна) і конфуціанського динамізму праці, який стосується продуктивного (або непродуктивного) використання часу (Chinese Culture Connection, 1987).

Результати цих досліджень показують, що оцінка західної людини як людини автономної у жодному разі не універсальна. Сучасні соціологія й психологія можуть прийняти їх до уваги в наступних дослідженнях. Перспективою подальших досліджень визначено вивчення специфіки ціннісних систем різних груп населення України та їх порівняння з проаналізованими дослідженнями.

Список використаних джерел:

1. Chinese Culture Connection. Chinese values and the search for culture-free dimensions of culture // Journal of Cross-Cultural Psychology, 18. – 1987. – P. 143-164.
2. Hayes N. Principles of Social Psychology. – Hove: Psychology Press. – 1993.
3. Hofstede G. Culture's Consequences: International Differences In Work-related Values. – Beverly Hills, CA: Sage. – 1980.
4. Hofstede G. Dimensions of national cultures in fifty countries and thry regions, in J.Deregowski, S.Dzuirawiec and R.Annis (eds) Explications in Cross-Cultural Psychology. – Lisse: Swets and Zeitlinger. – 1983.
5. Kluckhon C. Values and value-orientation in the teory of action: An exploration in definition and classification // In T.Parsons & E.Shils (Eds.), Toward a general theory of action. – Cambridge, MA: Harverd University Press. – 1951. – P. 388-343. [L SEP]
6. Rokeach M. The nature of human values. – New York: Free Press, 1973.
7. Williams R. Values // in D.L.Sills (ed). International Encyclopedia of the Social Sciences. – New York: Macmillan, 1968.

Ташченко А. Ю.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кандидат соціологічних наук, асистентка кафедри соціальних структур та соціальних відносин, Київ

ЦІННІСНІ ПРІОРИТЕТИ ТА ЦІННІСНІ ПРИХИЛЬНОСТІ ЖИТЕЛІВ УКРАЇНИ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ R&V ОМНІБУСУ, СІЧЕНЬ-2019)

Як показує відображена в думках наших співгромадян практика, ціннісна лінія життя «розмножується», тобто розділяється на кілька відмінних ліній в залежності від середовища взаємодії, а її втілення часто порушують уявлення про прямий зв'язок між вибором цінностей і позитивною оцінкою соціальної корисності дій людей, які керуються такими ж цінностями, як і ми самі. Підставами для таких тверджень є унікальні результати опитування Research&Branding Group, що проводилося в період з 18 по 28 січня 2019 року (опитано 1998 респондентів у віці від 18 років і старше, вибірка репрезентує населення України за статтю, віком, типом населеного пункту та регіоном проживання за винятком непідконтрольних територій Донецької і Луганської областей, АР Крим та м. Севастополь, метод – особисте формалізоване інтерв'ю, максимальна похибка вибірки не перевищує +/- 2,2%) [1]. У сімейних, особистих і дружніх відносинах більшість українців (56%) цінують перевірені часом зв'язку, довіру і традиції, тобто є консерваторами. У професійних (робочих, колегіальних) відносинах й організації дозвілля, більшість (36,2% і 37,6% відповідно) вибирає схильність до свободи дій, саморозвитку і самореалізації, тобто нонконформізм-ідеалізм. В участі у громадському житті ситуація найскладніша, оскільки, розмірковуючи про своє внесок в загальну користь, українці невпевнено, але прагнуть позначити себе прихильниками найбільш продуктивного ціннісного вибору – активного реалізму (29,6%), та при цьому їхнє прагнення впевнено «губиться» в альтернативних ціннісних полях розчарованості / «пристосуванства» (27,9%), найбільш несприятливого для процвітання країни й особистого благополуччя вибору збереження мінімальних умов для безконфліктного співіснування як самоцілі у взаємодії з іншими людьми, та нонконформізму-ідеалізму (23,2%).

Індекс соціального схвалення дій «узагальнених» консерваторів, нонконформістів-ідеалістів, розчарованих і активних реалістів, розрахований за результатами цього ж опитування, свідчить, що досить волелюбні в професії, в дозвіллі і громадських справах українці бачать себе у такому світлі і світі, де консерватори «хороші», реалісти «більш-менш хороші», а розчаровані і нонконформісти скоріше «сумнівні», непослідовні в турботі, чесності і повазі до чужого авторитету та чужої свободи. Чоловіки більш песимістичні щодо поведінки реалістів (їхньої схильності до заподіяння шкоди та пригнічення інших людей), ніж жінки.

Користувачі соціальних мереж у Інтернеті більш оптимістичні щодо поведінки розчарованих (їхньої схильності до введення інших людей у оману), ніж ті, хто цими мережами зазвичай не користується. Жителі сіл – найбільші оптимісти щодо носіїв усіх цінностей; жителі міст балансують між поміркованістю і оптимістичністю – обережніші щодо нонконформістів та розчарованих (поміркованість), невпевнені щодо реалістів (то поміркованість, то оптимізм) та лояльні до консерваторів (оптимізм); жителі обласних центрів – найбільш помірковані щодо всіх, окрім консерваторів, до яких ставляться найпозитивніше (перш за все – через ствердну думку про їхню схильність поважати авторитет інших людей). Жителі Заходу України – найбільші оптимісти щодо носіїв усіх цінностей; жителі Сходу – найбільші песимісти щодо носіїв усіх цінностей; жителі Півдня вирізняються значною прихильністю до нонконформістів та розчарованих; жителі Центру найбільш помірковані щодо нонконформістів та розчарованих. Найчастіше сумніватися в моральності інших схильні люди, які вибирають «пристосуванство» в роботі, дозвіллі та громадській діяльності, в той час як майже завжди вірити в моральність носіїв будь-яких цінностей – оптимізм, властивий лише нонконформістам-ідеалістам. Найкраще жителі усіх регіонів ставляться до консерваторів та активних реалістів. Звісно, повна відповідність позитивності оцінок пріоритетів щодо вибору власних пріоритетів, як і «відповідальність за день минулий, сьогоднішній і прийдешній» [2], є утопією.

Список використаних джерел

1. Тащенко А. Ю. Культурный код морали «по-украински» [Электронный ресурс] / А. Ю. Тащенко // Блог Research & Branding Group. – 22.03.2019 г. – Режим доступа: <http://rb.com.ua/blog/kulturnyj-kod-morali-po-ukrainski/>
2. Булах А. Культурный код Украины: эволюция сознания [Электронный ресурс] / А. Булах // Блогерская платформа «Инвестгазета». – 04.10.2018 г. – Режим доступа: <https://investgazeta.ua/blogs/kulturnyj-kod-ukrainy-evolyutsioniruyi-ili-umri>

Черних Г. А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кандидат соціологічних наук, асистент кафедри галузевої соціології, Київ

МОРАЛЬНІСТЬ VS АМОРАЛЬНІСТЬ - ВИБІР СУЧАСНОГО СОЦІУМУ

Модернізація, глобалізація, інформатизація, індивідуалізація, персоніфікація та інші різноманітні соціокультурні трансформації сучасного світу зумовлюють процес змін людської моралі. Сучасний соціум постає надскладною соціокультурною реальністю для дослідника-соціолога, який намагається пояснити, яким чином змінюється природа

діяльності людей, індивідів, особистостей у процесі вибору ними життєвих стилів – поведінки, так званої «індивідуалізованої моралі» (Е.Дюркгейм). Постійне протистояння добра та зла у соціальній реальності, у свідомості людей породжує зміну понять «моральність» та «аморальність», та «моралі» в цілому.

Багато суперечок виникає, коли люди говорять про зміст поняття мораль, коли вони намагаються пояснити свою власну точку зору, яку вони створюють завдяки точкам зору інших людей, які жили до них або живуть в їх час – й постають, так званими – моральними авторитетами. Науковий розгляд моралі в житті людей як соціальної функції, на нашу думку, слушно розробив французький класик соціології Еміль Дюркгейм – виокремивши соціологію моралі як галузь соціології, що вивчає закономірності функціонування моралі як системи взаємопов'язаних норм, цінностей, санкцій, оцінок, приписів, зразків поведінки [1]. Звісно, на початку соціологія моралі сприймалась як етично-філософське вчення, яке має лише трохи пересікається з соціологічним знанням. Але ідеї Дюркгейма були підтримані Сорокінім, який запропонував «інтегральну модель» соціології моралі: дослідження співвідношення різних етичних цінностей в залежності від культурологічних і соціологічних факторів [2: 7].

Метою вивчення соціології моралі є морально-етична стратифікація суспільства, тобто етично-санкціонована поведінка соціальних груп. В структурі предмету соціології моралі виділяється дослідження особливостей моральності окремих соціально-демографічних і професійних груп, що постає важливим аспектом розуміння розвитку моральності як такої.

Складність розуміння даного поняття полягає в тому, що часто «моральність» ототожнюється з поняттям «моралі». Більшість дослідників не розрізняє цих понять. Однак в минулому і сьогодні були і є спроби їх розмежування. Гегель, вбачаючи в моралі та моральності два щаблі розвитку «об'єктивного духу» пов'язував першу з внутрішньою стороною волі людини (його особистими переконаннями, мотивами поведінки, цілями, намірами), другу – з діалектичною єдністю загальної та одиничної волі, що проявляються в сім'ї, «цивільному суспільстві», державі [3: 320].

У вітчизняній літературі зустрічаються розмежування такого роду: мораль – це відомі норми свідомості, а моральність – їх реалізацій в поведінці людей; мораль – форма зовнішнього спонукання до певної поведінки і контролю за нею, а моральність – форма внутрішнього, особистісного спонукання до неї та її оцінки. «Мораль – вся сфера дії моральних норм тоді як моральність – лише те в ній, що сприймається як позитивні цінності; мораль – рухливий, нежорсткий кодекс правил для повсякденного користування, моральність же – вища і незмінна інстанція над ними; мораль – оцінна сторона моральної свідомості (на відміну від її пізнавального боку, етики), моральність – все ціле, що відображається етичною наукою і т. д. Поряд з ще неподоланим різнобоям у вживанні

понять моралі та моральності – іноді спостерігається також нечіткість в необхідному розмежуванні понять моральність, мораль і етика [4].

Ми можемо також констатувати той факт, що поняття «моральність» чітко не розмежується у контексті використання поняття «аморальність». В соціології аморальність більше досліджується в межах соціології девіантної поведінки, й ототожнюється саме з цією поведінкою, яка відхиляється від норм. Однак, концепція стигматизації Г. Беккера демонструє дослідникам, що багато людей можуть зробити аморальні і навіть протиправні вчинки досить випадково. Але після цього вони отримують від суспільства «мітку» (Гофманівську «стигму») злочинця, і, відбувши покарання за перший проступок, вже змушені вливатися в кримінальне середовище. При цьому правила, які визначають норму в даному суспільстві, створюються відносно вузькими колами впливових осіб, які вирішують, які форми поведінки правомочні, а які - ні, відповідно до своїх уявлень і нормами, прийнятими в їхньому колі [5]. Це й створює феномен аморальної моральності, який постає складним недослідженою проблемою в межах соціології моралі й науки як такої.

Цікавим постає феномен «аморальної більшості» – про який зазначає відомий український соціолог Головаха Є.В, який відзначає, що більшість українців вважають інших аморальними. Наприклад, на питання, чи здатні українці на нечесний вчинок заради вигоди, ствердну відповідь дали 70,8% людей. Найдраматичніше у цих даних те, що ще у 2014 році цей показник був 64,8%, а у 1992 р. — 58,8%. Драматизм полягає, на нашу думку, як раз в тому, що українське суспільство не оцінює ризики даного внутрішнього морально/аморального ставлення людей один до одного.

Якщо спиратись на дослідження КМІС за 2018 рік – «Довіра соціальним інститутам», то найбільшою довірою серед українців користуються звичайні люди, які живуть поряд (68%), волонтери, які допомагають армії та переселенцям (63% та 61%), церква (51%), та збройні сили України (51%), а найменшою – уряд України (11%), Верховна рада України (8%) та російські ЗМІ (4%) [6]. Але довіра та мораль, на нашу думку, в соціальній реальності розвитку українського суспільства – постають зовсім не тотожними й тими, що не доповнюють один одне поняттями. Визнання інших людей аморальними – є проявом аморальності, це форма створення індивідуалізованої моралі – яка виправдовує власну індивідуальну аморальність на фоні інших людей, й викликає у людини одне питання – «чим я гірше за інших?». Отже, на нашу думку, соціологам дослідникам – варто більш ґрунтовно підійти до дослідження феномену аморальної моральності та проблеми «аморальної більшості», та індивідуалізації моралі в сучасному соціумі.

Список використаних джерел

1. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Эмиль Дюркгейм. – М., 1991. – 381 с.
2. Соколов В.М. Социология морали: теория и практика / В.М. Соколов // Социология власти. – 2004. – Вып. 2. – с. 7-25.
3. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук: В 3 т. Т. 3 / Г.В.Ф. Гегель. – М., 1977. § 474. – С. 320.
4. Дробницкий О.Г. Моральная философия: Избр. труды / О.Г. Дробницкий. – Сост. Р.Г. Апресян. – М.:Гардарики, 2002. – 523 с.
5. Беккер Г. «Аутсайдеры: исследования по социологии девиантности» / Говард Беккер (пер. с англ. Н. Фархатдинова под ред. А. Корбута. – М.: Элементарные формы, 2018. – 808 с.
6. Прес релізи та звіти. ДОВІРА СОЦІАЛЬНИМ ІНСТИТУТАМ, ГРУДЕНЬ 2018 Р.// Прес-реліз підготував генеральний директор КМІС, проф.В.І.Паніотто. – КМІС 2018. –
Режим доступу: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=817&page=2>

Лавринович О. А.

Національний транспортний університет, кандидат філософських наук, доцентка кафедри філософії та педагогіки, Київ

СЕРЕДНІЙ КЛАС ЯК РУШІЙНА СИЛА ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ: АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Дослідження проблеми політичної модернізації та факторів, які впливають на неї, є однією з найважливіших тем у контексті осмислення модернізаційних процесів, що переживає наше суспільство. Для України модернізація та побудова демократичної держави виявилось складним випробуванням. Попри значні структурні перетворення, що розпочалися в суспільно-політичній сфері (зміна системи державного управління, прийняття нової демократичної Конституції, формування багатопартійної системи, становлення громадянського суспільства тощо) політичне реформування не набуло комплексного характеру і такі значні напрацювання не стали запорукою запобігання політичних криз та соціальних напруг.

На думку вітчизняних учених та політиків, основною рушійною силою прогресивних перетворень та демократизації українського суспільства покликаний стати середній клас. Хоча, як показує світовий історичний досвід, середній клас не завжди є гарантом демократії та стабільності. Іноді його вплив може сприяти насильницьким та навіть антидемократичним рухам, посилювати нерівність. З іншої сторони, середній клас — це група людей, які мають досить високий соціальний

статус та дохід, їх влаштовує своє становище, тому внаслідок такої адаптованості можуть бути найбільш політично інертною, найменше політизованою частиною суспільства, оскільки зацікавлені в збереженні свого status quo.

За оцінками експертів, український середній клас є гетерогенною, нестабільною соціальною групою (оскільки в умовах кризового стану економіки термін перебування у складі середнього класу корелюється з економічною ситуацією в країні); має високий освітній статус; головним джерелом доходу є заробітна плата; але його рівень добробуту та доходи характеризуються низькими показниками і не відповідають уявленням про «традиційний середній клас» [1], [2].

На основі самовизначення та самооцінок респондентів виокремлюються такі соціально-класові групи: суб'єктивний середній клас, «ядро» (14%) та «периферія» (35%) середнього класу [2, с. 8]. Найчисельнішими групами у складі середнього класу є фахівці (36%), кваліфіковані робітники (15%), підприємці (11%), управлінці (10%), пенсіонери (9%) [2, с. 44].

Для представників середнього класу характерним є високий рівень інтересу до суспільних проблем і політики, вони постійно слідкують за подіями політичного життя України, мають стійкі політичні переконання, частіше беруть участь у діяльності громадських організацій порівняно з представниками нижчих класів. За останні роки зросла частка тих, хто активно приймає участь у волонтерських акціях і рухах, мотивує свою участь у громадській діяльності саме ідейно-політичними переконаннями. Проте такі якості, як «громадська активність», «прихильність до демократичних цінностей і готовність їх захищати, зокрема від свавілля держави» не належать до найголовніших [1, с. 44-45]. На питання про конкретну громадську діяльність «Чи можете Ви сказати, що Ви залучені до активної громадської діяльності» позитивну відповідь дали 10,3% представників середнього класу [1, с. 64].

Стосовно соціально-політичних цінностей, середній клас вирізняє визнання високої значимості свободи у прийнятті важливих життєвих рішень, уявлення про рівність як можливість виявити свої здібності та рівність усіх перед законом, що «державна повинна створити умови для того, щоб громадяни самі могли забезпечити собі гідний рівень життя» [1, с. 49]. Однак представники «периферії» частіше погоджуються з тим, що «краще жити в суспільстві, де все регламентує держава, але немає надмірної соціальної нерівності». Для більшості представників середнього класу нагальною потребою є стабільний та достатній дохід, тобто прагнення матеріального достатку; головне — це сильна економіка, а не демократія і верховенство права (хоча для представників «ядра» середнього класу в Західному регіоні — демократія), ніж демократії.

Оцінюючи соціальне самопочуття, рівень задоволеності життям загалом та його окремими аспектами, слід відмітити низькі показники

задоволеності, пов'язані із дотриманням громадянських прав, можливістю впливати на суспільне життя, рівнем розвитку демократії в суспільстві, діяльністю центральних і місцевих органів влади, суспільно-політичною системою країни, мірою забезпечення верховенства права в суспільстві, можливістю захисту порушених прав законним шляхом, забезпеченням соціальної справедливості, ситуацією в країні в цілому [1, с. 35]. Лише третина представників середнього класу бачить свою соціальну перспективу в Україні та не хотіли б щоб їх діти жили та працювали за кордоном [2, с. 180]. Попри низький рівень довіри до держави, суспільних інститутів, низьких оцінках її ефективності, що є одним із показників легітимності влади, середній клас відзначається найвищою серед інших соціальних груп довірою до найближчого соціального оточення, що може стати однією з передумов його соціальної інтеграції.

Отже, в середовищі українського середнього класу існує соціально-психологічна, ціннісна та світоглядна диференціація між представниками «ядра» та «периферії», також спостерігаються регіональні відмінності між цими групами. Представники «периферії» більшою мірою демонструють недостатню інтерналізованість ліберально-демократичних цінностей та норм. При цьому слід відмітити наявність соціально-активного прошарку середнього класу, який може розглядатися як певний потенціал підтримки політичної модернізації українського суспільства.

Список використаних джерел

1. Середній клас в Україні: життєві цінності, готовність до асоціації і просування демократичних норм і стандартів (Аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона — К., 2014. — № 1-2 (144-145). — С. 3-78.
2. Середній клас в Україні: уявлення і реалії / Центр Разумкова — К.: Видавництво «Заповіт», 2016. — 258 с.

Рус-Полтавська А. В.

Керівник громадської організації ЦГІ "Зірка Скіфії", Мелітополь

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМАТИКИ ЦІНІСНИХ ПРЕФЕРЕНЦІЙ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Система цінностей (СЦ) – це обмежувально-управлінська структура в будь-якій людській діяльності. Тому ціннісна проблематика є ключовою як для окремої людини, так і для суспільства в цілому. СЦ, яка формується в ході спільного буття протягом досить тривалого проміжку часу, називається традиційною. Вона містить норми і правила поведінки людей в суспільстві – в конкретному місці (території) і в конкретний час. Подібне реалізується тільки в умовах стаціонарності, коли не відбувається ніяких кардинальних змін в перебігу тривалого часу. У такому суспільстві, всі

події циклічні і тому передбачувані. Все, що формується тривалий час є консервативним. Тому кардинальних змін не відбувається.

Наша країна знаходиться в стані невизначеності більше 2-х десятиріч років. Непримиренні протиріччя між звичною СЦ і мінливою навколишньою дійсністю постійно тримають людину в стані невизначеності, яка руйнує особистість. У такій ситуації спиратися на старі норми і правила поведінки не тільки безглуздо, але і небезпечно. Наприклад, християнська СЦ вчить любити «ближнього, як самого себе». У ситуації, коли до християнина наближається злочинець, який хоче вбити його, християнська СЦ не працює. Керуватися нею в даному випадку небезпечно для життя. Такого злочинця не тільки небезпечно «любити», але в цілях самооборони необхідно атакувати першим. Безумовно, наявність церкви і християнських заповідей хоч якось апелює до ціннісних рамок поведінки. Однак, дотримання їх сумнівно через відсутність зворотного зв'язку, повної відсутності критичного мислення в суспільстві, корумпованості та безкарності, яка породжує вседозволеність і безвідповідальність.

У наших людей, з максималістським складом характеру, стан невизначеності швидко породжує хаос, який веде до беззаконня. Беззаконня створює стимул для формування нової СЦ, тому що нормально жити в таких умовах неможливо. Неможливо здійснювати ніяку діяльність. З іншого боку, будь-яка діяльність також впливає на створення нової СЦ. Цей процес взаємозумовлений та взаємопов'язаний. Одне залежить від іншого і, в свою чергу, диктує умови для його створення.

Однією з форм, які фіксують рамки поведінки і забезпечують їх дотримання, завжди були договірні відносини з докладним прописуванням усіх зобов'язань і відповідальностей сторін. Зазначені договірні відносини, в якійсь мірі, еквівалентні локальній СЦ, що діє протягом часу виконання договірних зобов'язань. Зараз договори практично відсутні, відбуваються миттєві угоди, з корисливим підтекстом, що не мають на увазі ніякої відповідальності.

Будь-яка СЦ – це жорстко зазначені обмеження. У деяких людей є вроджені обмежувачі. Наприклад, такі як совість. Совість як елемент входить в систему цінностей в незалежності від її ієрархічного рівня, не змінюється, не залежить від місця і часу, існує апіорі. Ця вроджена інваріанта СЦ ніяк не пов'язана з діяльністю, але вона дозволяє задати орієнтири і вибрати допустимі форми і методи реалізації певного виду діяльності.

У стані невизначеності традиційна СЦ не працює, а нова не встигає сформуватися через відсутність необхідного періоду часу і в зв'язку з відсутністю інформаційної повноти. Якщо динаміка подій більше, ніж створення відповідної події СЦ, то немає сенсу її створювати, так як на момент створення вона вже не потрібна. Саме це говорить про динамічність нашого часу. Тому в кризовий час СЦ не виконує свою функцію. В таких умовах керуватися треба тими моральними нормами і

шаблонами поведінки, які дозволяють досягти результат в конкретних діях на конкретний момент часу. Така поведінка називається ситуаційною доцільністю.

Якою ж СЦ керуватися при прийнятті рішень та вчиненні дій в сучасному суспільстві? Ці питання класичною наукою не вирішуються. Математика, на якій базуються системні методи (СМ) другого покоління [3; 4] може оперувати тільки одне якісними об'єктами (метри-метри, кг-кг і т.д.). СЦ є багато якісним об'єктом дослідження, складність якого полягає в наступному: 1) велика ступінь різноманітності параметрів за кількістю, число яких постійно зростає (три головні чесноти – істина, добро і краса, десять основних цінностей Ш. Шварца або кілька десятків цінностей, що містяться в його опитувальнику, 36 цінностей М. Рокича і т.д.); 2) велика ступінь різноманітності параметрів якості (матеріальні, духовні, логічні, етичні, естетичні, релігійні цінності, абсолютні, соціальні, індивідуальні та інші цінності); 3) ієрархічно складна структура СЦ (окремої особистості, групи, спільноти, держави); 4) різноманіття форм взаємодії (впливу) ціннісних пріоритетів на вчинки і на результативність діяльності людини в усіх сферах і на всіх ієрархічних рівнях суспільного життя; 5) наявність соціального люфту (вільної волі людини), якого немає в жорстких математичних формулах і який обчислити засобами математики неможливо.

Тому методологічне забезпечення, яке засноване на закономірностях класичної науки, за ступенем складності значно поступається сучасним питанням ціннісної проблематики і не задовольняє необхідному співвідношенню між об'єктом дослідження і методом, який застосовується в даному дослідженні (умова керованості Ешбі) [5]. В СМ третього покоління [2] немає таких обмежень. Вони мають сучасний апарат рішення міждисциплінарних завдань будь-якого ступеня складності і повністю відповідають вимогам до новітньої системної концепції, які були сформульовані свого часу соціологом К. Бейлі [1].

На підставі викладеного, необхідно:

1. Повернути людський фактор в сучасні науки.
2. Повернути совість в діяльність людини. При раціонально-логічних міркуваннях обов'язково має бути присутня совість, як стійка інваріанта системи цінностей.
3. Вести парадигмально-ментальну роботу для освоєння і ефективного застосування сучасних системних методів, заснованих на новітніх закономірностях сучасної науки.

Список використаних джерел

1. Кеннет Бейлі. Социология и новые системные теории: к теоретическому синтезу. – М.: УРСС 1994.
2. Малюта А.Н. Инвариантное моделирование / А.Н. Малюта. – Чернигов: Северная звезда, – 1999. – 120с.

3. Уемов А. И. Системный подход и общая теория систем / А. И. Уемов. – Москва: Издательство «Мысль». – 1978. – 272 с.
4. Урманцев Ю. А. Эволюционика, или общая теория развития систем природы, общества и мышления: научное издание / Ю. А. Урманцев. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ». – 2009. – 240 с.
5. Эшби У. Введение в кибернетику / У. Эшби – Москва: Издательство иностранной литературы. – 1959. – 429 с.

СЕКЦІЯ 4. МОНІТОРИНГ ТА ОЦІНЮВАННЯ В РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД, СОЦІАЛЬНИХ ПРОГРАМ І ПРОЕКТІВ

Мазурик О. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, доктор соціологічних наук, доцент кафедри соціальних структур та соціальних відносин, Київ

ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОЕКТІВ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Актуальність оцінювання ефективності діяльності соціального підприємництва обумовлена не лише потребою збільшення внутрішньої ефективності самих соціальних організацій, максимізацією позитивних соціальних ефектів та необхідністю передбачення соціальних ефектів від незапланованих дій. Вимірювання дозволяє визначити конкретні зміни, які відбуваються з людьми, спільнотами, суспільством, а також удосконалювати соціально орієнтовані програми, законодавчі і регуляторні акти. Можна стверджувати, що оцінювання соціального ефекту поступово стає філософією соціально орієнтованої організації, рушієм передавання кращих практик.

Некомерційний сектор у світі нині відіграє помітну роль. Важко оцінити реальний розмір цього сектору, але він суттєво впливає на економіку розвинених країн. Так, у США офіційно зареєстровано близько 1,5 млн некомерційних організацій, які дають понад 5% ВВП. В Австралії цей показник складає 3,8 %, у Новій Зеландії – 2,7% [1: 10].

До тенденцій розвитку некомерційного сектору в світі можна віднести наступні: збільшення приватних пожертв в благодійну сферу; зміну моделей фінансування через його нестачу; зміну моделей взаємодії через поширення ІТ-технологій (соціальні мережі, ютуб тощо); виокремлення соціального підприємництва в окрему сферу та поширення оцінювання соціального впливу діяльності НКО (у США 70% некомерційних організацій роблять звіт з оцінювання соціального впливу) [1: 11].

Для того, щоб підприємство вважалось соціальним, воно має відповідати таким основним критеріям: переважання соціальної місії над комерційними цілями; наявність сталого комерційного результату (через постійний пошук фінансів, забезпечення самоокупності та конкурентоздатності); новаторство в комбінуванні соціальних та економічних ресурсів.

Перед тим, як перейти до процесу вимірювання ефективності, дослідник має усвідомити 2 важливих моменти: 1) ефективність відносна і значною мірою суб'єктивна; 2) проблема ефективності завжди є проблемою вибору (що конкретно вимірювати?).

Сучасні науковці виокремлюють наступні підходи до визначення ефективності соціально орієнтованих проектів:

- Ефективність як здатність досягнення поставленої мети.
- Ефективність як співвідношення результату до витрачених ресурсів.
- Ефективність як здатність організації забезпечувати безперебійну роботу необхідними ресурсами.
- Ефективність як ступінь задоволеності процесом реалізації проекту.
- Ефективність як відповідність нормативу/ еталону/ світовій практиці.

Проте, навіть визначившись з підходом до оцінювання, фахівці стикаються з великими труднощами в реалізації концепцій оцінювання ефективності. Це пов'язано з тим, що у спеціалізованій літературі переважає «суха теорія» без опису реальних прикладів оцінювання, відсутні або слабо представлені нормативи і стандарти оцінювання. Ускладнює процес оцінювання відсутність або невизначеність цілей програми (проекту), труднощі із запровадженням кількісних показників, необхідність врахування балансу інтересів усіх стейкхолдерів і, нарешті, затратність фінансових, людських і часових ресурсів.

Необхідно враховувати і зміну контексту оцінювання. Воно стає дедалі партисипативним, плюралістичним, відбувається зсув в плані головних «гравців» з оцінщиків на стейкхолдерів.

На сьогодні в практиці оцінювання використовуються наступні методологічні підходи до отримання інформації про соціальні ефекти: парадигма «історії та кейси» (case-based approaches), експериментальний підхід (experimental approach), статистичні методи та теоретичний підхід (theory based approach) [2].

Алгоритм вимірювання соціального ефекту діяльності соціального підприємства передбачає дотримання певної послідовності: визначення мети (оцінювання та вимірювання соціального ефекту); виявлення і залучення зацікавлених сторін; побудова системи індикаторів; проведення дослідження; підготовка звіту з оцінювання та його подальше використання.

Важливим елементом оцінювання є побудова системи індикаторів. Для цього застосовують наступні основні кроки: 1) визначити рівень результату оцінювання (індивідуальний, для груп чи спільноти); 2) визначити, що необхідно знати про результат (кількісні та якісні характеристики); 3) відібрати необхідні індикатори з існуючих (які вже

застосовувались в подібних дослідженнях), або розробити нові; 4) верифікувати індикатори за допомогою методик SMART, CREAM тощо.

Нині в Україні працюють багато громадських організацій та благодійних фондів, які запроваджують і підтримують оцінювання діяльності соціальних підприємств для покращення функціонування та підвищення рівня їх ефективності (Український форум благодійників, Карітас України, Фонд родини Нечитайло, Українська асоціація оцінювання тощо). Періодично відбуваються форуми, конференції, семінари, на яких обговорюються питання розвитку та поширення практик оцінювання в бізнесі та громадському секторі.

Таким чином, можна стверджувати, що на сьогодні в Україні створені необхідні політико-адміністративні та нормативно-правові умови, накопичена достатня методологічна та методична база для активного впровадження оцінювання ефективності проектів соціального підприємництва, переводу цих практик з умовно тестового режиму в фазу активного використання.

Список використаних джерел

1. Рождественская Н.В., Богуславская С.Б., Боброва О.С. Оценка эффективности проектов некоммерческих организаций, социального предпринимательства и гражданских инициатив. – СПб, Изд-во политехн. ун-та, 2016. – 168 с.
2. Журба І.О. Аналітичне порівняння методологічних підходів до оцінки ефективності соціальних програм / І.О. Журба, Б.О. Белов // Сталый розвиток економіки. – С. 226-230.

Дихановський В. М.

Центральний науково-дослідний інститут озброєння та військової техніки Збройних Сил України, доктор технічних наук, провідний науковий співробітник, Київ

МЕТОД ДИСКРЕТНИХ ВИЗНАЧЕНЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ

Розглядається один з аспектів теорії прийняття рішень. Зокрема, у тій частині, що використовується для обґрунтування управлінських рішень в процесі стратегічного планування. Помилки у прийнятті стратегічних рішень часто приводять до катастрофічних наслідків. В основу таких рішень покладено лише особисту інтуїцію і обмежений досвід людини, що приймає рішення. Такий підхід був слабким місцем стратегічного планування в Радянському Союзі. Від цієї проблеми не позбавились і в сучасній Україні – до цієї пори в основі стратегічних рішень залишається суб'єктивістський підхід, який маскується обґрунтуваннями від профільних науково-дослідних інститутів.

Важливою частиною теорії прийняття рішень є метод експертних оцінок. Він ґрунтується на припущенні, що на основі суб'єктивних думок експертів можна побудувати адекватну модель майбутнього розвитку об'єкта оцінювання [1, 366]. Внаслідок цієї особливості процедура використання метода експертних оцінок для обґрунтування управлінських рішень породжує протиріччя між об'єктивною сутністю умов стратегічного планування і суб'єктивними підходами до оцінювання результативності його реалізації. Зокрема, при плануванні необхідно враховувати закони існування галузі, що потребує вирішення шляхом оцінювання, як об'єктивно діючі умови і передумови існування об'єкта оцінювання, а також його майбутнього розвитку. Отже, закони існування і розвитку об'єкта оцінювання носять об'єктивний характер, а теперішнє прогнозування і планування – це суб'єктивний імовірнісний опис очікуваних подій і досягнень, виходячи від заданих цілей і ресурсних можливостей держави. Ці передумови й об'єктивна необхідність планування висувають нові вимоги до методів оцінювання, а також до процесу обґрунтування стратегічних планів та організації їх виконання.

Для вирішення вказаного протиріччя між об'єктивною сутністю умов стратегічного планування і суб'єктивними підходами до оцінювання результативності його реалізації необхідно використовувати інший метод оцінювання в процесі обґрунтування стратегічних рішень. На відміну від метода експертних оцінок він має ґрунтуватися не на властивостях того, хто оцінює - на властивостях експерта, а на властивостях об'єкта оцінювання.

Властивості розглянутого об'єкта пропонується характеризувати через визначення наявності чи відсутності визначених об'єктивних факторів, що характеризують різні аспекти існування розглянутого об'єкта оцінювання. Перелік цих факторів має в достатній мірі відображати властивості об'єкта оцінювання. При цьому наявність чи відсутність кожного фактора пропонується відображати відповідно одиницею чи нулем, що характеризує два різних стани існування фактору оцінювання. Можлива інша форма оцінювання стану існування об'єктивних факторів, наприклад, через визначення трьох дискретних станів фактору оцінювання. З огляду на ключову особливість запропонованого методу і сутність процесу оцінювання розглянутого об'єкта оцінювання розроблений метод названо "метод дискретних визначень".

Цей метод пропонується використовувати замість метода експертних оцінок. Ключова перевага розробленого методу полягає в тому, що на його основі можна будувати методики, позбавлені можливості впливу суб'єктивної думки експертів. У таблиці 1 показано порівняльне оцінювання цих методів.

Якщо у якості об'єкта оцінювання розглядати державну цільову програму [2, 2] з розроблення і закупівлі нового обладнання, необхідно визначити об'єктивні фактори, що в достатній мірі характеризують

властивості цієї програми, а також можливі дискретні стани їх існування та їх оцінку через дискретні визначення. Наприклад, одним з таких факторів може бути очікувана вартість виробництва. Цей фактор може існувати у трьох дискретних станах, кожному з яких надається дискретне визначення оцінки: значно нижче іноземного – 2 бали, на рівні іноземного – 1 бал, значно вище іноземного – 0 балів.

Таблиця 1

Порівняльна оцінка методів

Метод дискретних визначень	Метод експертних оцінок
Ґрунтується на властивостях розглянутого об'єкта оцінювання	Ґрунтується на властивостях того, хто розглядає. А саме, на властивостях експерта
Експерт визначає наявність об'єктивних факторів	Експерт висловлює свою суб'єктивну думку
Експерт визначає дискретні стани факторів оцінювання	Експерт оцінює величину у заданому безперервному діапазоні
Можливі лише дискретні варіанти визначення: 0, 1, 2	Можлива безліч варіантів оцінки величини, наприклад, від 0 до 10
Достовірність визначення може бути встановлена іншим експертом	Достовірність оцінки не може бути встановлена іншим експертом

Після оброблення отриманих даних щодо визначення дискретних станів факторів оцінювання отримується кількісна оцінка складових державної цільової програми, а також програми в цілому. Це може використовуватись для:

1. Визначення пріоритетності і доцільності реалізації проектів з розробки і закупівлі обладнання;
2. Оцінки результативності виконання державної цільової програми.

Список використаних джерел:

1. Мала гірнича енциклопедія: Том 1. / за ред. В.С. Білецького. – Д.: Східний видавничий дім, 2013.
2. Закон України “Про державні цільові програми”. [Електронний ресурс] / База даних // Законодавство України. – Оновлено 18 березня 2018. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-15#o1>

Савва М. В.

Українська асоціація оцінювання, доктор політичних наук, професор, член правління, Київ

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ ОЦІНКИ РОЗВИТКУ ГРОМАД: КРИТИЧНІ ПРОГАЛИНИ

Оцінювання розвитку муніципалітетів вимагає, як правило, використання складних систем різних методів. Серед джерел інформації важливе місце займають статистичні матеріали. Дезагреговані точні статистичні дані є основою управління розвитком на муніципальному рівні. Особливо актуально це для сучасної України, оскільки тут в ході реформи децентралізації об'єднані територіальні громади стають базової

адміністративно-територіальною одиницею. Для розробки стратегій розвитку та в цілому для управління критично важливим стає наявність інформації про соціально-економічну ситуацію в громадах.

У той же час, автор констатує наявність гострої проблеми дефіциту об'єктивної і точної інформації для місцевого рівня. Наприклад, в Доповідь про цілі сталого розвитку (ЦСР) Організації об'єднаних націй в Україні включені 164 індикатора. Органи державної податкової служби статистики збирають і узагальнюють інформацію тільки по 96 індикаторами. При цьому лише 40,7 % індикаторів можна наповнити інформацією по областям України. Для районів, міст обласного підпорядкування та громад ситуація ще гірше. В ході проведення кількох оцінок проектів міжнародних організацій і спеціального дослідження статистики муніципального рівня в 2018 році автор виявив кілька проблем якості та дефіциту статистичної інформації.

Для органів місцевого самоврядування (ОМС) обов'язковим є тільки погосподарський облік. Він ведеться в більшості муніципалітетів в паперовому форматі, приблизно в третини муніципалітетів дані погосподарського обліку потім переносяться в електронні бази даних. Статистичних даних, які збираються в ході погосподарського обліку, в даний час недостатньо для планування і управління. Крім цього, ця статистика є неточною. Як сказав один з респондентів: «В країні корова і документи на корову – це абсолютно різні, ніяк не пов'язані явища, лише випадково вони можуть збігтися». Законодавство України про місцеве самоврядування не містить зобов'язання ОМС вести будь-якої статистичний облік. Більш того, Закон України «Про місцеве самоврядування» містить поняття «питання місцевого значення», однак не містить переліку таких сфер відповідальності муніципалітетів. Іншими словами, сфера відповідальності ОМС і жителів муніципалітетів законодавчо не систематизована, що створює проблему кордонів муніципальної статистики.

Щорічний моніторинг соціально-економічного розвитку ОТГ передбачений наказом Міністерства регіонального розвитку від 30.03.2016 р. № 75 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування і реалізації прогнозних та програмних документів соціально-економічного розвитку об'єднаної територіальної громади». Цей наказ передбачає збір інформації по 5 основними напрямками: демографічна ситуація; економічна ефективність; фінансова самодостатність; якість і доступність публічних послуг; створення комфортних умов життя. Система показників соціально-економічного розвитку ОТГ є комплексною і досить повною. Однак, ОМС просто нема звідки взяти дані для вимірювання передбачених показників. Для звітності ОМС використовують або матеріали органів державної статистики, або дають приблизні оціночні цифри. При цьому, державна статистика збирає відомості тільки для міст обласного підпорядкування та районів, але не

для сільських ОТГ. Крім того, дані державної статистики засновані на екстраполяціях, тобто на поширенні висновків, отриманих для невеликої кількості об'єктів спостереження, на всю галузь. У разі, коли екстраполяція проводиться для України в цілому, вона може бути коректною. Іноді екстраполяція є коректною для області. Але екстраполяція не може бути коректною для муніципалітетів, оскільки на цьому рівні чисельність об'єктів спостереження дуже мала. Ще однією проблемою цього моніторингу є те, що він ведеться тільки для ОТГ, але не для всіх муніципалітетів України.

В результаті, за оцінкою автора, статистична інформація про соціально-економічну ситуацію в сільських громадах характеризує не більше 25-30% явищ і процесів. Решта 70-75% є «чорним ящиком», і стратегії розвитку країни в цілому спираються на порожнечу.

Ряд експертів з питань стратегічного планування констатують появу у громад запиту на створення власних систем збору, узагальнення та використання статистичної інформації. Мотивація до збору муніципальної статистики виникла в ході розробки ОТГ стратегій розвитку. Для депутатів, співробітників виконкомів і активних громадян цих ОТГ стала очевидною низька якість стратегій, підготовлених в умовах гострого дефіциту інформації.

Автор констатує високу актуальність наступних реформ:

- розроблення та внесення в Закон України «Про місцеве самоврядування» вичерпних переліків питань місцевого значення для сільських і міських громад;

- створення законодавчого підґрунтя для муніципальної статистики, тобто внесення до законодавства України про місцеве самоврядування такого питання місцевого значення, як «ведення статистичного обліку у відповідність з методологією, розробленою уповноваженим центральним органом державної влади»;

- розробка Державною службою статистики єдиної методології муніципальної статистики та імплементація цієї методології.

Kondratenko Dmytro

Ukrainian Evaluation Association, Kyiv

MONITORING REPORT ON COPING STRATEGIES OF THE BENEFICIARIES OF BASIC NEEDS PROJECT

I. Overview of methodology of the assessment

The objective of the assessment of coping strategies of the Basic Needs project beneficiaries of Caritas Ukraine is to collect and analyze information on the coping strategies of vulnerable persons who were chosen to become beneficiaries of the project.

Caritas Ukraine has adopted Coping Strategy Index methodology which was designed to gather and assess information on baseline and endline surveys by humanitarian actors implementing MPC or other cash-based interventions.

Table 1 – List of Coping Strategies with their weight

#	Strategy	Weight
Group I		
1	Eat less preferred and less expensive food	2
2	Eat poor quality food or expired food	3
3	Reduce number of meals eaten in a day	3
4	Eat less at each meal	2
5	Rely on help from relative or friend outside household for food	3
6	Feed some HH members (children, chronically ill, working) over other ones	2
7	Borrow food (from relatives, neighbors or in local shop)	3
8	Collect berries, mushrooms in the forest, hunt or fish (because of a lack of food)	3
9	Collect materials to burn (e.g. firewood, brushwood) in the forest or in the abandoned houses or land	3
10	Ignore or skimp on purchasing necessary medications	3
11	Ignore or skimp on purchasing necessary hygiene items or sanitation	3
12	Skimp on education, withdraw children from school or kindergarten	3
13	Work at high-risk, dangerous, undesirable or illegal jobs	3
14	Skimp on heating, live in unheated house or at a low temperature and poor heating	3
Group II		
15	Borrow money to meet basic needs (purchase food, fuel, medications, pay for utilities or heating etc.)	3
16	Spend savings to meet basic needs (purchase food, fuel, medications, pay for utilities or heating etc.)	3
17	Ignore or skimp on necessary medical care (medical consultations, screening, hospital care, surgery etc.)	3

This revised list of coping strategies was split into 2 groups. The first one includes strategies that HHs can apply regularly and the frequency of applying contributes significantly to HH multi-sectoral insecurity. The second one includes strategies (mostly livelihood ones) which correlate less with the frequency of applying so in the survey the respondents are asked whether they have applied such behavior in the recall period or not, without any indication on frequency.

The respondents (sampled Basic Needs project beneficiaries) are asked to provide the information regarding frequency of applying each strategy from the list above by answering the question:

- How often has this specific behavior been applied in the recall period?

Experience with the CSI and other food consumption recall questionnaires indicates that about a week is the longest time that people remember their behaviors accurately³. Considering the adapted list of coping strategies, which includes not only traditional consumption strategies, it was agreed between the CWG members to use 30-day recall period (as it was recommended in the first edition of the CSI Manual⁴) taking into the consideration Ukrainian context specifics. A longer recall period generally provides information that is more representative of typical behaviors, but the longer the recall period, the less accurate the memory of respondents about their actual behaviors is. Therefore, a 30-day period was considered to be the most reasonable and appropriate for the CSI surveys informing MPC programs in the context. Furthermore, it can be extended or shifted for some strategies if necessary (e.g. for seasonal ones).

The extension of recall period required the revision of frequencies and their scoring when calculating CSI scores. The following relative frequency categories were defined and corresponding numeric values were assigned to each category (Table 2).

Table 2 – Frequencies of Coping Strategies⁵

Score	Frequency definition
8	Daily (regularly, very frequently, every day or almost every day)
4	Weekly (regularly, but less frequently, once in 7-10 days)
2	Monthly (infrequently, rarely, once in a while)
0	Never
-	Not applicable (in cases when HH members have no possibility to apply the strategy or the strategy has already been exhausted).

Such calculation is applicable to each strategy from the Group I above, regardless of its type and nature, it takes into account the period of observation defined and can be applied to the extended and/or shifted recall period if needed.

The CSI score calculation relies on both frequency and severity (which is quantified as weight) of each strategy applied. Standard range of weights implies a use of scale from 1 to 4 representing normal, tolerable, hard and very hard severity respectively. Although commonly used coping strategies (consumption ones, in particular) have standard weights based on the world practice, different strategies can be weighted differently. Depending on the context they can be perceived variously by people who rely on them. In order to explore deeper the perception of coping mechanisms applied by conflict-

³ Maxwell and Caldwell (January 2008). The Coping Strategies Index. Field Methods Manual. Second Edition

⁴ Maxwell, Watkins, Wheeler and Collins (2003). The Coping Strategies Index: A Tool for Rapid Measurement of Household Food Security and the Impact of Food Aid Programs in Humanitarian Emergencies. Field Methods Manual.

⁵ Partners are free to apply their own methodology on frequency scoring provided that a single methodology is used in both Baseline and Endline surveys

affected population residing in the areas close to the line of contact, ACTED conducted 3 focus group discussions (FGDs) in order to evaluate the severity of each strategy. ACTED and PIN MPC beneficiaries interviewed in CSI baseline surveys were also asked to evaluate the severity of each strategy using the following definitions:

- This is normal for me (weight 1 – low);
- This is tolerable for me (weight 2 – medium);
- This is hard for me (weight 3 – high);
- This is very hard and difficult for me (weight 4 – extremely high).

It should be noted that both types of HHs: applying/not applying certain strategy, were asked to express their opinion regarding the severity of a strategy. The data on individual severities collected in the CSI survey were then averaged per strategy and compared with the weights defined during FGDs. The average weights obtained based on individual interviews and FGDs were identical so the weights indicated in Table 1 were endorsed by MPC partners within ACCESS Consortium and further applied in CSI surveys. MPC beneficiaries were no longer asked to evaluate the severity of each strategy.

Calculation and Analysis

The CSI score on each strategy $Score_{Str}$ for the HH is calculated in the following way:

$$Score_{Str} = Frequency \times Severity$$

The cumulative insecurity status $Score_{Total}$ of HH surveyed makes up a sum of the scores of all n strategies:

$$Score_{Total} = \sum_{i=1}^n Score_{Str_i}$$

The subsequent analysis of CSI data may include disaggregation by geographic area and HH vulnerabilities (presence of children or chronically ill people in HH etc.) – in order to explore any relationship between HH place of living/vulnerability characteristic and cumulative HH insecurity and/or scores for individual strategies. It should be underlined that the comparative analysis between CSI Baseline and Endline scores is highly important as it shows the changes in applying of negative coping strategies by HHs provided with MPC assistance.

It should be mentioned that the group of livelihood coping strategies does not contribute to the total CSI score but is analyzed separately providing the proportion of HHs in sample who report applying these coping mechanisms.

Most beneficiaries of the Basic Needs project live in the GCA buffer zone of Donetsk and Luhansk oblasts and less than 10% live in other GC areas of these oblasts.

Caritas Ukraine has randomly selected 30% of beneficiaries of Basic Needs project to be asked about their coping strategies.

Caritas Ukraine used telephone interviews to gather information from it's beneficiaries.

II. Overall assessment of coping strategies by beneficiaries.

Caritas Ukraine has interviewed 340 beneficiaries of the Basic Needs project. The composition of the beneficiaries is shown in table 3.

Table 3. Composition of Respondents of the survey.

Type of settlement	Men	Women	Total
Villages	41	196	237
Cities	18	85	103
Total	59	281	340

Table 4 demonstrates indexes of insecurity of various beneficiaries with regards to their status.

Average index of insecurity in households	86,6
Index of insecurity of IDPs	63,8
Index of insecurity of local inhabitants	89,3
Index of insecurity of women	88,8
Index of insecurity of men	76,0
Index of insecurity 0-5 km from the contact line	84,2
Index of insecurity 6-20 km from the contact line	90,9
Index of insecurity of the households at the countryside (villages)	92,0
Index of insecurity in the cities	74,2
Index of insecurity among households with many children (3 and more)	70,3
Index of insecurity of pregnant / feeding mother (with children less than two years old)	102,6
Index of insecurity of lonely mother / father (living together with children)	84,2
Index of insecurity of elderly people (60 and older)	97,2
Index of insecurity of people with disabilities / special needs / very sick	82,5
Index of insecurity of people with minimum income	69,9
Index of insecurity of people who state that their basic needs are "not covered at all"	87,6
Index of insecurity when "all basic needs are covered"	60,0
Index of insecurity of the households that do not have enough heating materials	87,6
Index of insecurity when the minor part of all basic needs is only covered	85,8
Index of insecurity when most basic needs are covered	72,6
Index of insecurity of the households chosen to receive heating materials	86,7
Index of insecurity of the households chosen to receive product sets	98,7
Index of insecurity of the households chosen to receive medical grants	79,8
Index of insecurity of the households chosen to receive regular cash grants	78,3

From this table we can see that the most threatened category with regards to negative coping strategies are pregnant / feeding mothers (with children less

than two years old) – 102,6. Among interviewed 340 beneficiaries there were only 7 mothers from the mentioned category. Among the 7 respondent mothers 4 have very high indexes of insecurity, other 3 have reasonable indexes. Thereby, the work with this category of beneficiaries requires great attention from the side of social workers during beneficiary selection phase because some mothers are in a very insecure situation and some have average insecurity indexes.

Households, that receive product sets compose another big category with high index of negative coping strategies (98,7). So, in the buffer zone, the food kits (not even the money) are more desirable benefit for the insecure groups of people to avoid negative coping strategies.

People elder than 60 years old also have relatively high level of negative coping strategies (97,2). This can be caused with low pension and disease of elderly people. Their coping strategies are even more negative than of people with disabilities (82,5).

The lowest level of insecurity (60,0) relates to one beneficiary that receives heating materials and who states that “all basic needs are covered”. Probably, it is connected with her age (85 years) that requires few things to cover her basic needs.

It is important to note that respondents living 6-20 km from the contact line found themselves more vulnerable to negative coping strategies (90,9) than the those living closer to contact line (with index 84,2).

Index of insecurity of IDPs is lower than of local inhabitants (63,8 to 89,3) due to the fact that local inhabitants had no choice about their place of living, while IDPs could resettle to safer areas.

III. Assessment of separate coping strategies

Table 5 demonstrates the frequency of applying negative coping strategies daily by respondents.

Type of coping strategy	
1. Eat less preferred and less expensive food	45,3%
2. Eat poor quality food or expired food	2,4%
3. Reduce number of meals eaten in a day	16,8%
4. Eat less at each meal	18,8%
5. Rely on help from relative or friend outside household for food	7,6%
6. Feed some HH members (children, chronically ill, working) over other ones	11,2%
7. Borrow food (from relatives, neighbors or in local shop)	4,1%
8. Collect berries, mushrooms in the forest, hunt or fish (because of a lack of food)	0,0%
9. Collect materials to burn (e.g. firewood, brushwood) in the forest or in the abandoned houses or land	1,2%
10. Ignore or skimp on purchasing necessary medications	17,9%
11. Ignore or skimp on purchasing necessary hygiene items or sanitation	2,6%
12. Skimp on education, withdraw children from school or kindergarten	0,0%
13. Work at high-risk, dangerous, undesirable or illegal jobs	2,1%

14. Skimp on heating, live in unheated house or at a low temperature and poor heating	13,2%
All respondents that turn to Group 1 strategies	65,0%
Respondents that everyday turn to 3 or more negative coping strategies of Group 1	23,2%
among of them those who live in countryside	20,9%
15. Borrow money to meet basic needs (purchase food, fuel, medications, pay for utilities or heating etc.)	2,4%
16. Spend savings to meet basic needs (purchase food, fuel, medications, pay for utilities or heating etc.)	5,9%
17. Ignore or skimp on necessary medical care (medical consultations, screening, hospital care, surgery etc.)	27,6%
All respondents that everyday turn to strategies of Group 2	33,5%
among of them those who live in countryside	25,6%
Respondents who turn to 2 coping strategies of Group 2 everyday	2,4%
Respondents who turn to 3 or more negative coping strategies (among different groups)	29,1%
among of them living in the countryside	24,1%
among of them women	25,6%
Respondents who turn to 5 and more negative coping strategies of both groups each day	11,2%
among of them living in the countryside	10,9%
among of them women	10,0%

It is important to note that among 79 (23,2%) respondents, who apply 3 or more negative coping strategies a day 71 respondent (20,9% of all respondents) lives in the countryside. These respondents are evenly spread in the buffer zone (0 – 5 km from the contact line – 27 respondents and 6 – 20 km from the contact line – 44 respondents).

Among the 38 respondents who daily apply 5 of more negative coping strategies of both groups (10,9%) 37 live in the countryside (10,9%).

So, beneficiaries in the countryside of the buffer zone are much more vulnerable.

Крапива І. В.

ТОВ «ТМ Арбер», кандидат соціологічних наук, керівник відділу digital-маркетингу, Київ

ОЦІНЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ ТА СТВОРЕННЯ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Сьогодні можна констатувати зростання інтересу серед соціологів до проблематики оцінювання. Про це свідчать публікації українських авторів, що стали з'являтися на сторінках періодичних соціологічних видань, обов'язкове включення оцінювання як одного з етапів реалізації

інвестиційних проектів, і нарешті законодавче закріплення статусу моніторингу та оцінки в умовах впровадження реформ.

Відзначимо, що поява цього наукового інтересу цілком зрозуміла і закономірна. Процедура оцінювання на Заході давно стала одним з ключових етапів процесу реалізації нових державних програм. Популярність оціночних досліджень (оцінювання) серед ініціаторів реформ обумовлена можливістю прогнозування успішності нововведення вже на ранніх етапах його впровадження. Тому з кожним роком зростає попит на фахівців в даній галузі.

Проте слід відзначити розбіжність між всезростаючою практикою використання соціологами та фахівцями з інших сфер елементів оцінювання та обмеженою кількістю робіт, присвячених розгляду теоретичних засад використання оцінювання в практичній діяльності. Особливо гостро це питання постає в умовах впровадження Закону України «Про засади державної регіональної політики».

Головною метою впровадження в Україні державної регіональної політики є формування конкурентоспроможності регіонів шляхом розроблення та реалізації програм і проектів заради підвищення якості життя населення цих регіонів та країни в цілому.

Одним з головних засобів реалізації цього Закону є формування в регіонах практики запровадження місцевих ініціатив для ефективного використання внутрішнього потенціалу регіону, залучення в регіон додаткових інвестицій. Виконання цього завдання покладається не лише на органи виконавчої влади регіону, а також і на недержавні установи, які повинні сприяти більш результативному впровадженню проектів. Тому в умовах впровадження різних місцевих ініціатив, ініціаторами яких будуть як державні, так і недержавні структури, виникає необхідність в громадському контролі за їх реалізацією. Інструментом здійснення громадського контролю за ходом впровадження суспільних ініціатив та будь-яких інновацій є оцінювання.

І незважаючи на те, що про необхідність постійного оцінювання та моніторингу місцевих ініціатив йде мова в різних законодавчих актах та Постановах, системного бачення цього процесу не спостерігається. Процедура моніторингу та оцінка результативності реалізації державної регіональної політики зводиться **до оцінки результативності виконання індикаторів шляхом порівняння** отриманих результатів з їх цільовими значеннями.

На сьогоднішній день на законодавчому рівні фактично закріплено дві форми оцінювання, про які йде мова в частині третій «Порядку проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики».

1. Моніторинг соціально-економічного розвитку областей України, м. Києва та Севастополя, АРК. Перелік показників, що підлягають моніторингу, надається в додатках 1, 2 «Порядку проведення

моніторингу та оцінки...». Головною метою здійснення такого типу оцінювання є формування рейтингу регіонів та населених пунктів кожної області. Ці показники, що спираються на дані Держстату, здебільшого демонструють тенденції загальнодержавного характеру у зв'язку з недосконалістю системи збору статистичних даних в Україні. Частина показників є складною для спостереження на рівні громад, і фактично непрямо ілюструє те, що відбувається на місцях, не даючи реального розуміння причин такого стану, а також не формуючи уявлення про результативність конкретних регіональних стратегій розвитку.

2. Моніторинг виконання індикаторів (показників) цілей документів, які визначають державну регіональну політику та зазначені в частині другій статті 7 Закону України «Про засади державної регіональної політики». Зазначені документи за своїм характером дуже різні для того, щоб аналізувати їх одним способом. І тим більше неможливо їх аналізувати за допомогою соціально-економічних показників, які може надати Держстат.

Особливо гострим це питання є для **оцінювання інвестиційних проектів**. В даному випадку оцінка розуміється як «відстеження стану та оцінювання результативності виконання програм і проектів регіонального розвитку та їх впливу на соціально-економічний розвиток регіонів» (частина перша третього розділу «Методики розроблення, проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації регіональних стратегій...»).

Тому для оцінювання проектів слід врахувати дві особливості:

- Кожна місцева ініціатива проходить декілька циклів (етапів, стадій), а саме: розробку ідеальної теоретичної конструкції; розвиток і вдосконалення інновації в ході її впровадження; визнання і розповсюдження практики, стабільне функціонування інновації.

- В інновацію включена безліч суб'єктів, різних на кожному етапі існування інновації.

Отже, кожний проект спрямований на задоволення потреб різних груп суб'єктів, які залучені до нього. І для встановлення результативності проекту треба дослідити, наскільки задоволені потреби кожної групи суб'єктів. Вплив на соціально-економічний розвиток регіонів, про який йдеться у наведеному вище визначенні, — це показник, який відображає задоволення потреб держави. Проте він буде менш значимим для місцевої адміністрації і кінцевих отримувачів послуг за проектом. І якщо зупинитися на дослідженні лише цього рівня (задоволення потреб держави), то не можна говорити про ефективну децентралізацію.

Тому формування показників для оцінювання інвестиційних проектів має відбуватися на базі матриці, що враховую рівні впровадження проектів та стадії їх реалізації.

Жуков В. І.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальних структур та соціальних відносин, Київ

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ОЦІНКИ СОЦІАЛЬНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ «ТЕХНІЧНОГО ОБ'ЄКТУ»

Усі технічні об'єкти (ТО), як предмети людської діяльності, є результатом соціальної взаємодії її суб'єктів – виробника «продукту» та споживача, у широкому сенсі розуміння цього поняття за Максом Вебером. Звісно за умов, що вони не шкодять людству (Чорнобильська аварія).

Однак, при цьому, коли ми кажемо про проектування, експлуатацію та модернізацію ТО, розуміння їх ефективності, у порівнянні із суто соціальними об'єктами, особливо в пострадянських умовах, достатньо різне. У першу чергу це стосується адміністрації і персоналу, що обслуговують ці об'єкти, з одного боку та тих хто мешкає поруч і знаходиться під безпосереднім впливом ТО, з іншого.

Підтвердженням цього слугує досвід, що був отриманий в результаті проведення зовнішньої оцінки соціальних наслідків модернізації типових «технічних об'єктів», побудованих ще у 1960-ті роки⁶.

Метою зовнішньої оцінки було визначення ступеня можливих соціальних наслідків модернізації ТО, що будуть запропоновані та в подальшому розглянуті в техніко-економічному обґрунтуванні (ТЕО) варіантів та обсягів модернізації для кожного з об'єктів.

Довготривала робота ТО та його устаткування призводить до збільшення експлуатаційних витрат у зв'язку із значними потребами в ремонті й технічному обслуговуванні. Збільшення ризику травм, нещасних випадків знижує ефективність роботи ТО і якість послуг, що надаються споживачам. Саме такий незадовільний стан фізично і морально застарілого обладнання породив необхідність модернізації ТО.

Модернізація ТО має внутрішній та зовнішній ефекти. Внутрішній ефект пов'язаний з:

реконструкцією робочих місць, наслідком чого повинно бути покращення здоров'я, зменшення випадків загальної і професійної захворюваності, виробничого травматизму та інвалідності працівників, передчасної смертності і як результат - підвищення тривалості життя;

підвищенням освітнього і кваліфікаційного рівня персоналу, зменшення масштабів використання некваліфікованої праці.

Зовнішній ефект пов'язаний, наприклад, з покращанням соціальної інфраструктури ТО, виробничих будівель та територій, що його оточують.

⁶ Реконструкція підстанцій Укренерго, відповідно до стандартів ЄС

У результаті опитування експертів, огляду внутрішніх приміщень, зовнішнього стану ТО, прилеглих територій й ознайомлення із змістом Колективного договору було визначено наступне:

вирішення багатьох соціальних проблем працівників ТО відбувається завдяки Колективному договору (набув чинності 01.07.2018р.), який укладено між державним підприємством, у яке входить ТО, на 2018-19 рр., що обумовлює взаємні зобов'язання сторін щодо регулювання виробничих, трудових та соціально-економічних відносин і встановлює соціальні гарантії і пільги та регулює інші відносини, що є додатковими або тими, що уточнюють вимоги чинного законодавства України, виходячи з фінансових можливостей кожного підприємства.

на ТО дотримуються санітарно-гігієнічних норм і соціальних норм;

зв'язки з громадськістю: на ТО, що знаходяться поряд з населеними пунктами та містами налагоджені зв'язки з закладами освіти, різних рівнів акредитації, студенти яких відвідують екскурсійні заходи та проходять виробничу практику на цих об'єктах.

Недоліком проведеного дослідження є неможливість опитування із звільненим раніше персоналом.

Висновок: у цілому доцільна необхідність проведення модернізації ТО достатньо обґрунтована і повинно мати кінцеві позитивні наслідки, з урахуванням інтересів соціальних партнерів, зокрема представників громадянського суспільства.

Рекомендації: більш широко залучати в комісії по прийомці ТО представників громадянського суспільства тощо.

Кабаченко Н. В.

Національний університет «Києво-Могилянська академія», кандидат філософських наук, доцентка Школи соціальної роботи, Київ

ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ПОТРЕБ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

У зв'язку з процесами децентралізації в Україні питання оцінки потреб територіальних громад набувають особливої актуальності, оскільки саме результати оцінки потреб мають бути покладені в основу стратегічного планування, визначення пріоритетних напрямків використання ресурсів та фінансування тих чи інших заходів. Тому, як для фахівців, що залучені до діяльності з оцінки потреб, так і для керівників громад та їх членів, важливо розуміти, які підходи доцільно використовувати при прийнятті рішення про проведення оцінки та визначення процедур її проведення. Також необхідно визначити, що таке потреби, оскільки в українській літературі, присвяченій темі визначення потреб, досить часто дослідники ототожнюють потреби та інтереси [1: 5].

Разом з тим, ці поняття дуже відмінні. Потреби визначаються як щось вкрай необхідне, істотне без чого якість життя значно погіршується або

взагалі йдеться про виживання людини. Іншими словами, потреба – це прогалина між наявним і необхідним. Також доцільно звернути увагу і на ту обставину, що дослідники часто вживають вираз «оцінювання потреб» не розрізняючи терміни «оцінка» (англійською *assessment*) та оцінювання «*evaluation*» [2: 96]. Така інтерпретація міститься і в новому Законі про соціальні послуги, наприклад в ст.18 [3]. Але коли мова йде про потреби, то традиційно вживається термін «оцінка потреб» (*needs assessment*) оскільки тут важливо зафіксувати наявний стан чи ситуацію в той час як оцінювання покликане зафіксувати зміни, які зумовлені втручанням.

Також при вивченні потреб важливо зважати на те, які саме підходи доцільно використовувати в тій чи іншій оцінці потреб. Традиційно використовується класифікація Bradshaw Jonathan, який називає її таксономією потреб та виділяє *нормативні потреби* (*normative need*), *потреби, що відчуються* (*felt needs*), *виражені потреби* (*expressed needs*), *порівняльні/відносні потреби* (*comparative needs*) [4:72-74]. Також останнім часом все частіше розглядаються так звані *упереджувальні потреби* (*anticipatory needs*), які стосуються того, а що відбудеться, якщо потреби, що відчуються чи виражені потреби будуть задоволені.

Оцінка потреб громади найчастіше базується на вивченні потреб, що відчуються, а її методологія орієнтується на застосування методу опитування з використанням структурованих опитувальників (анкет). Однак, ця методологія має ряд обмежень, оскільки опитувальник формується фахівцями, які проводять дослідження і їхнє розуміння потреб, що відчуються представниками громади може відрізнятись. Тому важливо попередньо проводити напівструктуровані інтерв'ю з членами громади, ключовими інформантами для того щоб з'ясувати та уточнити ті потреби, які відчуються. Також важливо використовувати аналіз документів, зокрема, скарги, звернення до органів місцевого самоуправління, запити тощо, для визначення виражених потреб і тільки після цього доцільно формувати опитувальники.

Також в процесі оцінки потреб необхідно зважати на наявність в громаді різноманітних груп, таких, наприклад як люди похилого віку, сім'ї з дітьми, молодь, безробітні тощо, кожна з яких може мати свої специфічні пріоритетні потреби.

Список використаних джерел

1. Остапенко О. Г., Барановська Т. М. Територіальні громади як первинний суб'єкт місцевого самоврядування та реалізації муніципальної політики / О. Г. Остапенко, Т. М. Барановська // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2015. - № 10. – С.1-7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/10_2015/9.pdf
2. Котляревський Я. В., Павлюк К. В., Степанова О. В. / Я.В. Котляревський, К.В. Павлюк, О.В. Степанова // Наукові праці НДФІ

Соціальна політика. – 2015. - № 3. - С.94-104 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://npndfi.org.ua/docs/NP_15_03_094_uk.pdf.

3. Закон України «Про соціальні послуги» № 2671-VIII від 17.01.2019.
4. Bradshaw J.R. Taxonomy of social need. In: McLachlan, Gordon, (ed.) Problems and progress in medical care : essays on current research. 7th series. - 1972. - Oxford University Press, London, pp. 71-82.

Єрескова Т. В.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, кандидат соціологічних наук, доцентка кафедри соціології, Київ

СОЦІАЛЬНИЙ ДІАЛОГ ЯК ЕФЕКТИВНА СТРАТЕГІЯ МОНІТОРИНГУ ТА ОЦІНЮВАННЯ

Життєздатність будь-якого соціуму багато у чому визначається здатністю соціальних груп до адекватної реакції на динаміку соціальних змін. І під адекватною реакцією розуміємо здатність або бажання знати (мати) інформацію про динаміку або вектор розвитку, нагальні проблеми або успіхи певної територіальної громади. Сьогодні (на тлі реформи децентралізації) все гучніше лунають вимоги про те, що територіальні громади мають навчитися відповідально ставитися до наслідків власних дій, бути більш чутливими до потреб внутрішніх та зовнішніх зацікавлених осіб, а найбільше – щодо необхідності самим забезпечувати ефективність власного розвитку. У цьому контексті моніторинг і оцінювання стає ключовим інструментом для того, щоб територіальні громади (які поступово перетворюються на суб'єктів власного розвитку) мали можливість вести соціальний діалог з різними стейкхолдерами.

Актуальність зазначеної проблематики полягає ще й у тому, що на сьогоднішній день динаміка позитивних трансформацій у територіальних громадах, певною мірою, залежить й від їх готовності до адекватних соціальних дій, які, в свою чергу, залежать від ступеня соціальної взаємодії між ними. Проте, не всі територіальні громади готові до соціального діалогу будь з ким, адже вони по-різному усвідомлюють свою відповідальність і участь у вирішенні соціальних проблем. Одним з визначальних чинників у забезпеченні такої можливості (ефективної соціальної взаємодії) є саме моніторинг і оцінювання розвитку територіальних громад. Що стосується форми соціального діалогу, то на сьогоднішній день в територіальних громадах спостерігається три основні її варіації – *згода* (у вигляді добровільної відданості соціальним реаліям – за принципом "здорового глузду"); *включеність* (у вигляді можливості вільного виразу думок); *участь* (у вигляді реалізації зацікавленими соціальними суб'єктами власних задумів у дії) [1: 375-393]. Домінування у територіальній громаді певної форми соціального діалогу й обумовлює

характер, динаміку, спрямованість, просторові та часові межі соціальної взаємодії.

Охарактеризуємо соціальний зміст вищезначених варіацій. Соціальний діалог у вигляді "згоди" характеризує такий стан соціальної взаємодії у громаді, коли у певних соціально спрямованих ситуаціях, члени громади активно, хоча й несвідомо, діють згідно інтересам інших у ілюзорній спробі переслідувати свої власні інтереси (члени громади вважають, що вони взаємодіють вільно, в той час, як у реальності їм доступні лише певні варіанти). Така соціальна взаємодія продукує ситуацію, коли члени соціуму так і будуть несвідомо погоджуватись з домінуючою (на певний період перебігу соціальних подій) точкою зору. *"Включеність"* (у вигляді вільного виразу ідей зацікавленими сторонами у активізації соціального діалогу, які можуть або не можуть вплинути на перебіг соціальних подій) як форма соціального діалогу передбачає, щоб члени громади, яких стосуються певні події соціальної реальності, мали би можливість відкрито обговорювати ці питання й мали би право голосу (впливу) щодо остаточного їх вирішення. Проте, право голосу – це не просто участь у обговоренні актуальних соціальних питань. Це означає вираз інтересів, який формується вільно й відкрито, так само як і представлення цих інтересів у прийнятті відповідних управлінських рішень [2]. Проте для більшості членів громад право "на вираз власних поглядів" стає більш важливим ніж право "мати вплив". *"Участь"* (у вигляді демократії зацікавлених сторін), як форма соціального діалогу передбачає такий процес соціального діалогу, коли всі зацікавлені у розв'язанні соціальних проблем домовляються про умови впливу на перебіг соціальних подій та відкрито приймають сумісні рішення. Іншими словами, така форма соціального діалогу передбачає наявність соціальних груп, які не лише мають бажання, амбіції, латентні мотиви, а й здатні брати на себе відповідальність за зміну соціальної реальності. Така соціальна практика соціального діалогу передбачає формування у членів громади іншого розуміння, сприйняття (ставлення) до поняття "відповідальність за себе". Проте суттєва різниця у тому, що "участь" (як форма соціального діалогу) передбачає побудову соціальної взаємодії між усіма зацікавленими сторонами не на засадах протистояння, взаємних звинувачень, перекладання відповідальності, а на засадах бажання домовлятися, спільного бачення певного соціального майбутнього, бачення ефективного, конструктивного шляху розвитку своєї громади.

Саме тому, істотним кроком на шляху до ефективної (конструктивної) соціальної взаємодії між та всередині територіальних громад є використання моніторингу і оцінювання як підґрунтя для більш раціонального розподілу фінансових та людських ресурсів; підвищення якості управління діяльністю громад, підготовки бази для прийняття ефективних рішень за певними напрямками життєдіяльності громади;

забезпечення відповідальності та прозорості функціонування громади; узагальнення отриманого досвіду і, як результат, забезпечення покращення соціально-економічного стану власної громади, критерію, який на сьогодні є одним з важливих індикаторів сприйняття людьми соціальної реальності.

Список використаних джерел

1. Дитц С. Критична теорія комунікації у організації / С. Дитц // Гриффін Е. Комунікація: теорії і практики. Пер. з англ. – Х.: Вид-во "Гуманітарний центр", 2015. – С. 374-393
2. Єрескова Т. Соціальний діалог в Україні: ілюзорна згода чи відповідальна участь? [Електронний ресурс] / Т. Єрескова. - Режим доступу до публікації: <http://uisgda.com/ekspertni-dumky/1435-sotsialniy-dialog-v-ukrayini-ilyuzorna-zgoda-chi-vidpovidalna-uchast/>

Зеленкевич Л. П.

Класичний приватний університет, старший викладач, Запоріжжя

СОЦІАЛЬНІ РИЗИКИ В ПРОЦЕСІ РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ НА СЕЛІ ТА СТВОРЕННЯ ОТГ

В процесі децентралізації на селі створюються нові адміністративно-територіальні утворення – об'єднанні територіальні громади (ОТГ) за рахунок об'єднання декілька первинних громад. Таке об'єднання здійснюється за економічними мотивами, задля створення спроможних громад, які могли би самостійно, без втручання держави вирішувати соціальні проблеми населення, розбудовувати соціальну інфраструктуру тощо. Але ці рішення організаційно-економічного характеру можуть мати не тільки позитивні, але і негативні соціальні наслідки. Створення ОТГ несе певні ризики погіршення соціального клімату, соціального комфорту. Виникає також ризик появи нових залежностей, нових нерівностей, нових джерел невдоволення владою, погіршення соціального самопочуття. Створення об'єднаних громад тягне за собою втрату певної свободи, втрату рівності та втрату дружнього відношення до сусідських спільнот та громад. Можливе виникнення у громад, що об'єдналися, недовіри у справедливе вирішення проблем, справедливий розподіл доходів, втрат та збитків. Ці ризики необхідно передбачати та створювати механізми нейтралізації, пом'якшення негативних наслідків, створення засобів страхування від соціальних ризиків.

За нашим визначенням, *соціальні ризики децентралізації є ситуації або діяльність, що викликані реформою децентралізації і загрожують соціальному добробуту, соціальному самопочуттю, існуванню і подальшому розвитку сільської громади і впливають на суспільство в цілому.*

В цьому визначенні враховані наступні чинники соціальності ризику. По-перше, за змістом – це ризик порушення соціального самопочуття та добробуту. По-друге, за об'єктом – це ризик для громад. По-третє, за джерелом походженням – це реформа децентралізації. По-четверте, за соціальною роллю – це значущість для громади та суспільства в цілому.

Проблеми, які озвучуються у зв'язку з децентралізацією – це дороги, соціальна інфраструктура, адміністративні послуги, бюджет, секторальна децентралізація в сфері охорони здоров'я і освіти тощо. В кожній з цих проблем можливі соціальні ризики. Необхідно окреслити наступні соціальні ризики. Ризик уповільнення реформи децентралізації, ризик надмірної концентрації землі у приватній власності владних осіб або агарних олігархів, ризик порушення земельних прав простих селян, ризик виникнення невдоволення селян об'єднанням у спільну громаду. Окрім цього створення ОТГ може стати ще одним засобом експлуатації села містом через об'єднання бюджетів сіл з районним центром або містом. Є ризик узурпації владних повноважень та контролю над коштами громади з боку голови ОТГ або районної влади. Існує ризик зневаги інтересами громад, що не є центром. Є ризики погіршення умов життя мешканців не центральних громад у зв'язку з закриттям об'єктів соціальної інфраструктури, медичних пунктів, шкіл у невеликих селах тощо.

Є численні приклади позитивних зрушень соціального становища селян у зв'язку з децентралізацією. Цей процес неминучий і завдання влади є своєчасне прийняття заходів, які би запобігали розповсюдженню негативних наслідків реформ на селі.

В даній роботі мова йде про ризики, як ймовірні небезпеки в процесі децентралізації. Майбутнє покаже, наскільки такі прогнозні оцінки вірні. Щоб з'ясувати це, необхідні регулярні моніторингові дослідження процесу і результатів децентралізації, діяльності нових господарсько-адміністративних структур.

Журавльова І. О., Пантак Д. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, студентки факультету соціології, Київ

ОЦІНЮВАННЯ РОБОТИ ОСВІТНІХ ЦЕНТРІВ "КРИМ-УКРАЇНА" (DESK RESEARCH)

Ситуація, що склалась із окупованими територіями України дає безліч тем для міркувань, зокрема, це проблема з середньою та вищою освітою для жителів цих територій. Тому наша робота присвячена саме дослідженню проблем здобування вищої освіти в Україні особами, які проживають на території тимчасово окупованої АР Крим. Метою нашого дослідження була оцінка роботи Освітнього центру «Крим-Україна».

Постає питання, чому саме кримчани вступають до українських вишів. Так, на основі опитування [1], виявилось, що найпоширенішою причиною (зазначили 37% респондентів) є те, що дипломи кримських вузів не є дійсними у Європі - за повідомленням від мережі ENIC-NARIC про неможливість визнання дипломів, виданих вищими навчальними закладами, які знаходяться на анексованих або невизнаних територіях [6]. Щодо цього треба зауважити той факт, що Європейський Союз також обмежує можливість участі у міжнародних освітніх і наукових програмах Erasmus + та Erasmus Mundus для суб'єктів Криму [7]. Вони не є дійсними й на території України [5], за наказом МОН України.

Освітній Центр "Крим-Україна" розпочав свою роботу 1 липня 2016 року [2]. Головним завданням ОЦ є надання можливості спрощеного вступу до українських ВНЗ, без наявного українського атестату та результатів ЗНО. Таким чином, ОЦ забезпечує абітурієнтів українським атестатом та допомагає в подальшому вступити до уповноважених вищих навчальних закладів, а також коледжів та технікумів, без здачі ЗНО. Розпочалась робота центру після оголошення наказу МОН України «Про затвердження Порядку прийому для здобуття вищої та професійно-технічної освіти осіб, які проживають на тимчасово окупованій території України» [3], де були зазначені усі кроки та необхідні документи для вступу за спрощеною процедурою. Передбачається, що на базі уповноважених університетів буде проводитись консультативна робота з абітурієнтами.

Освітні центри "Крим-Україна" створюються на базі ЗВО і являють собою один із підрозділів приймальної комісії, керівником якого призначається один із заступників відповідального секретаря приймальної комісії [7]. В 2018 році ОЦ діяли в 37 українських ВНЗ в Бердянську, Дніпрі, Запоріжжі, Ізмаїлі, Києві, Львові, Мелітополі, Миколаєві, Одесі, Харкові й Херсоні.

В умовах прийому до ЗВО передбачено, що частка абітурієнтів, які вступають за спрощеною системою не можуть складати більше 20% від загальної кількості бюджетних місць. В умовах прийому на навчання до закладів вищої освіти України в 2018 році дане поняття визначається як квота-2 [8]. Окрім того, держава надає студентам із Криму соціальні стипендії, підручники на безоплатній основі, безоплатний доступ до Інтернету. З міркувань безпеки, у наказах до зарахувань прізвища шифруються [4]. Для полегшення розуміння процедури спрощеної програми залучені до інформування кримчан фонд «Відкрита політика» та платформа «Доступна освіта» - на їх сайтах накази МОН подаються у більш доступній формі інфографік та соціальних роликів, також там можна знайти телефони гарячих ліній з питань освіти. Сайт МТОТ меншою мірою інформує абітурієнтів з питань вступу до українських ВНЗ, проте має інформацію про надання житла, зокрема гуртожитків.

В 2018 році кримські абітурієнти найчастіше обирали для вступу такі українські ЗВО, як ТНУ ім. В. Вернадського (88 осіб), КНЕУ ім. В. Гетьмана

(31) та Львівську політехніку (24). Перелік спеціальностей, на які кримчани можуть вступати за спрощеною процедурою, уповноважені ЗВО визначають самостійно, проте серед опитаних вступників 96,5% змогли обрати бажану для них спеціальність [1].

Як показали результати опитування, чинниками, що негативно впливають на прийняття рішення кримськими абітурієнтами до українських ЗВО, є наявність негативних стереотипів щодо навчання в Україні та відсутність транспортного сполучення з материковою Україною (по 36,4%), незнання української мови на необхідному для навчання рівні та побоювання мобілізації до ЗСУ (по 34,5%), неможливість фінансово забезпечити навчання (25,5%) [1].

Ґрунтуючись на опрацьованих матеріалах, ми дійшли висновків, що основною проблемою функціонування ОЦ "Крим-Україна" є недостатня налагодженість каналів інформування кримських абітурієнтів - інформація на сайтах ВНЗ часто є неактуальною чи неповною, спільноти у соціальних мережах оновлюються нерегулярно, сайт МТОТ також не надає всієї потрібної для вступників інформації. На противагу офіційним ресурсам існують сайти благодійних фондів, які намагаються у більш доступних формах донести інформацію до кримських абітурієнтів, але все ж, більшість вступників продовжують дізнаватися інформацію від родичів та знайомих. Основними негативними чинниками, що впливають на прийняття кримчанами рішення про вступ до українських ВНЗ є незручності, пов'язані з транспортним сполученням, недосконалим знанням української мови та існуванням певних негативних стереотипів про навчання та політичну обстановку в Україні.

Список використаних джерел

1. Проаналізовано 60 анкет першокурсників 2018 р. з 7 уповноважених ЗВО, які скористалися послугами ОЦ «Крим-Україна».
2. Чи будуть визнаватися дипломи випускників кримських ВНЗ російського зразка в європейських та інших країнах? [Електронний ресурс]. Національний інформаційний центр академічної мобільності ENIC UKRAINE. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://enic.in.ua/index.php/ua/novini/206-chi-budut-viznavatisya-diplomi-vipusknikiv-krimskikh-vnz-rosijskogo-zrazka-v-evropejskikh-ta-inshikh-krajnakh>.
3. The EU non-recognition policy for Crimea and Sevastopol: Fact Sheet, Bruxelles [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/37464/eu-non-recognition-policy-crimea-and-sevastopol-fact-sheet_en.
4. Про порядок проходження атестації для визнання здобутих кваліфікацій, результатів навчання та періодів навчання в системі вищої освіти, здобутих на тимчасово окупованій території України

- після 20 лютого 2014 року: наказ Міністерства освіти і науки від 30.01.2017 р. № 537, пункт 4.
5. Освітні центри «Крим – Україна» [Електронний ресурс] // Представництво президента України в автономній республіці Крим. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ppu.gov.ua/osvitni-tsentry-krym-ukrayina/>.
 6. Про затвердження Порядку прийому для здобуття вищої та професійно-технічної освіти осіб, які проживають на тимчасово окупованій території України: наказ МОН України від 24.05.2016 р. № 560.
 7. Про затвердження Порядку прийому для здобуття вищої та професійно-технічної освіти осіб, які проживають на тимчасово окупованій території України: наказ Міністерства освіти і науки України від 30.01.2017 р. № 105, абзац третій пункту 2 розділу II.
 8. Умови прийому на навчання до закладів вищої освіти України в 2018 році.
 9. Покрокова інструкція вступникам з Криму для вступу до українських закладів вищої освіти [Електронний ресурс] // Міністерство освіти і науки України – Режим доступу до ресурсу: <https://mon.gov.ua/ua/zhitelyam-donbasu-ta-krimu/vstupnikam/pokroкова-instrukciya-vstupnikam-z-krimu-dlya-vstupu-do-ukrayinskogo-zakladu-vishoyi-osviti>.
 10. За 3 роки кількість вступників з окупованих територій через освітні центри «Крим-Україна» і «Донбас-Україна» зросла майже вдвічі [Електронний ресурс] // Міністерство освіти і науки України. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://mon.gov.ua/ua/news/za-3-roki-kilkist-vstupnikiv-z-okupovanih-teritorij-cherez-osvitni-centri-krim-ukrayina-i-donbas-ukrayina-zrosla-majzhe-vdvichi>.

СЕКЦІЯ 5. СОЦІАЛЬНІ СПІЛЬНОТИ У СФЕРІ ПРАЦІ: ЕКОНОМІКО-СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Петрушина Т. О.

Інститут соціології Національної академії наук України, доктор соціологічних наук, старша наукова співробітниця, завідувачка відділу економічної соціології, Київ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ У СУЧАСНОМУ СВІТІ ПРАЦІ

У соціології дослідження спільнот розпочалися наприкінці ХІХ – початку ХХ-го століття. Саме спільнотам як першим формам співжиття, що історично передують суспільству присвятив свою роботу «Спільнота і суспільство» німецький соціолог Ф. Тьонніс. На його думку, для спільноти характерні відносини взаємності і спільності, домінування добровільно взятих зобов'язань над розрахунком і ефективністю, а для суспільства – відносини безособовості й інструментальності, домінування раціональності над почуттями. На відміну від спільнот, у яких усі знають один одного, постійно зустрічаються, у суспільстві життя анонімніше, особисте знайомство необов'язкове, а, часом, і неможливе. Проте ці соціологічні відмінності не означають, що спільнотам зовсім не притаманні раціональність та інші характеристики суспільства. Суть полягає в тому, що переважає: емоційність, традиції чи раціональність.

М. Вебер дуже плідно використав ці ідеї Ф. Тьонніса, формулюючи основні поняття соціології і розроблюючи ідею чотирьох типів соціальних дій. У залежності від підґрунтя цих дій він описав відмінність між поняттями «оспільнотнення» і «осуспільнення». Якщо суспільні відносини/дії встановлюються «на суб'єктивному відчутті (афективному чи традиційному) згуртованості учасників», М. Вебер говорить про «оспільнотнення», якщо «на раціонально (за цінністю чи за метою) мотивованому компромісі інтересів», - про «осуспільнення». На його думку, «велика кількість соціальних відносин має почасти характер оспільнотнення, а почасти осуспільнення» [1: 53]. Разом з тим М. Вебер застерігав, що «кожен збіг якостей, ситуації чи поведінки у жодному разі не є оспільнотненням» [1: 53]. «Не продукує його й просте «відчуття» спільного становища та його наслідків» [1: 54]. Важливою в методологічному плані є також думка М. Вебера про те, що «процеси оспільнотнення переважно своєю більшістю так чи інакше пов'язані з господарством» [1: 285], а також те, що форми спільнот він безпосередньо пов'язував з економічними інтересами [1: 290].

В ХХ ст. дослідження спільнот відбувалося за різними *напрямами*. Це і емпіричні дослідження спільнот в американській соціології, і дослідження британських робітничих спільнот. В українській соціології дослідження спільнот пов'язані насамперед з ім'ям М. Шаповала, засновником першого українського соціологічного інституту.

Процеси глобалізації та урбанізації, бурхливий технологічний розвиток змінили століттями створювані традиції. Сучасні комунікації, опосередковані комп'ютерними технологіями, не просто доповнюють прямі форми соціальних відносин, а й створюють нові віртуальні спільноти, які перемішують глобальне і локальне без обмежень простору і часу.

Соціологи для визначення певних сукупностей/об'єднань індивідів вживають різні поняття: соціальні групи, категорії, агрегати, асоціації тощо. Соціальною спільнотою (СС) називається не будь-яка сукупність індивідів, а реально існуюче їх об'єднання, яке може бути зафіксоване емпірично, представляє собою відносну цілісність і є суб'єктом спільних дій. Дистанціювати СС від соціальних категорій і агрегатів досить просто, складніше – від соціальних груп, оскільки обидві сукупності мають певну культуру і статусно-рольову структуру. Мабуть, головним критерієм має бути ступінь згуртованості людей на основі спільних цінностей і норм поведінки, готовність до спільних дій по захисту своїх інтересів. В. Волович стверджував, що СС на відміну від соціальної групи є не тільки компонентом соціальної структури суспільства, а й його системоутворюючим чинником, що виявляється у способі життя [2: 591]. СС розрізняються між собою як якісними ознаками (цінностями, нормами поведінки, рівнем згуртованості, характером взаємодії, силою/усталеністю зв'язку між індивідами тощо), так і розміром.

У сфері праці існують різні соціально-класові, соціально-професійні та зайняткові спільноти. Оскільки сучасний глобалізований світ є капіталістичним, головними суб'єктами у сфері господарства є клас капіталістів, власників засобів виробництва (яких статистика позиціонує як роботодавців) і клас найманих працівників, що охоплює крім традиційного робітничого класу різні групи зайнятих. За умов сучасної економічної глобалізації глобальними трендами у світі праці стали розповсюдження практик нестандартної зайнятості, послаблення профспілок, погіршення гарантій зайнятості, її незахищеність і нестабільність, загальне погіршення умов праці, зростання нерівності, поширення трудової міграції. Це скоріше послаблює і руйнує традиційні спільноти, як, наприклад, трудовий колектив (сьогодні цей термін майже не вживається).

Економіко-соціологічні дослідження СС у сфері праці мають бути направлені саме на всебічний аналіз соціальних класів, категорій і груп з виокремленням реально існуючих зайняткових спільнот у контексті зазначених трендів. У методологічному плані необхідне подальше осмислення близьких між собою понять соціальної групи, трудового

колективу, спільноти, соціуму, асоціації, організації, соціальної мережі тощо. Важливо завжди аналізувати контекст, враховувати конкретно-історичну і соціальну ситуацію і дотримуватися принципового зауваження М. Вебера, що не кожен збіг якостей, ситуації чи поведінки формує спільноту. Наше теоретичне розуміння спільнот буде тим продуктивніше, чим більше уявні конструкти відповідатимуть реальним соціальним відносинам і потребам життя. Треба прагнути не просто балансу між уявним, символічним і реально існуючим, а добиватися органічної єдності теорії і практики.

Список використаних джерел

1. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / Уклад.: В.І.Волович, В.І.Тарасенко, М.В.Захарченко та ін.; під заг. ред. В.І.Воловича. – К.: Укр. Центр духовн. культури, 1998. – 736 с.
2. Вебер М. Господарство і суспільство: нариси соціології розуміння / Макс Вебер; з нім. пер. М. Кушнір. – К.: Вид. дім «Всесвіт», 2012. – 1112 с.

Рахманов О. А.

Інститут соціології Національної академії наук України, доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник відділу історії та теорії соціології, Київ

ЦІННОСТІ ТА ПРАКТИКИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СЕРЕДОВИЩІ БІЗНЕС-СПІЛЬНОТИ УКРАЇНИ

Специфіка розвитку ринкових відносин в Україні наклала відбиток на формування бізнес-спільноти. Лібералізація економічного життя дозволила активним людям зайнятися дрібним і середнім бізнесом. Тіньова приватизація державного майна породила великий бізнес. Протягом десятиліть приватний сектор поступово витіснив державний сектор. Внаслідок цього бізнес став ключовим гравцем у взаємовідносинах із державою і суспільством. Перетворення бізнесменів та підприємців в окрему бізнес-спільноту стало можливим тоді, коли вони відчули себе соціальним суб'єктом з відповідними цінностями та практиками соціальної відповідальності. Соціальна відповідальність бізнесу (у західній літературі більш поширений термін – корпоративна соціальна відповідальність) – це ідея, що підприємства повинні збалансувати діяльність, що приносить прибуток, з діяльністю, яка приносить користь суспільству. Вона передбачає розвиток бізнесу з позитивним відношенням до суспільства, в якому він діє.

Проблеми, на які компанії сфокусовані у сфері соціальної відповідальності, відрізняються залежно від типу бізнесу, його розміру, сектору економіки та регіону знаходження. У своїх найширших категоріях соціальна відповідальність бізнесу зазвичай включає питання, пов'язані з діловою етикою, інвестиціями в громади, навколишнім середовищем, управлінням, правами людини, ринком і робочим місцем. У перехідних суспільствах, крім цих питань, особливе місце займає співвідношення бізнесу з політичним середовищем. Відмінності у підґрунті формування великого, середнього та малого бізнесу, державної чи приватної форми власності відображають особливості їхніх цінностей та практик у здійсненні відповідних заходів.

Аналіз результатів досліджень корпоративної соціальної відповідальності бізнес-спільноти, зроблених українськими дослідниками в період з 2002-го по 2018 р., що український бізнес поступово перестав ототожнювати соціальну відповідальність лише з благодійністю [1; 2; 3; 4]. Якщо на початку 2000 років загальне бачення мети соціальної відповідальності поширювалося на досить абстрактні речі, на кшталт, благодійність, підвищення стабільності у суспільстві, покращення іміджу компаній, наявність рекламних можливостей, то з часом бізнес почав розуміти соціальну відповідальність як політику розвитку і поліпшення умов персоналу, інвестиції в розвиток регіону та захист і підтримку споживачів.

На відміну від розвинутих країн, де за допомогою ресурсів і завдяки енергії великого капіталу постали альтернативні недержавні системи розв'язання суспільно значущих проблем, в Україні лише деякі великі фінансово-промислові групи починають усвідомлювати свою нову роль у суспільстві. Інтереси основної частини бізнесу усе ще зосереджені на організаційних проблемах. Але навіть епізодичний характер їхньої доброчинності спрямований на одержання ефективного результату (мінімум витрат за максимуму ефекту). Поступово приватний капітал зрозумів зиск від запровадження заходів соціальної відповідальності і поступово за багатьма показниками став випереджати державні підприємства.

Підприємницький ризик, раціональне обрахування своїх дій формує почуття відповідальності не лише за свій прибуток, а й за ефективність виробництва, мотивацію найманих робітників і за все суспільство. За глобальної фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. українські великі підприємці, на відміну від своїх зарубіжних колег, здебільшого не звільняли працівників, а посиляли у вимушені відпустки, зменшуючи зарплати. Це був своєрідний амортизаційний механізм, який сприяв адаптації працівників до кризи та запобігав соціальній напруженості.

Однак, якщо порівняти соціально відповідальні практики за розміром підприємств, то великі підприємства здійснюють заходи соціальної відповідальності значно частіше, ніж середні та малі підприємства.

Йдеться і про впровадження енергозберігаючих технологій, коли за рахунок ефекту масштабу, завдяки якому на одиницю продукції витрачається менше ресурсів, та й в цілому застосування більш сучасних технологій. Також ширше коло можливостей великі підприємства мають у сфері захисту своїх працівників. Великий бізнес платить «білу» зарплату і податки, оскільки найбільші зарплати саме в секторах, де домінує великі корпорації. Крім цього, існують великі компанії, які практикують програми залучення найманих працівників у розподілі прибутку. З іншого боку, коли великий бізнес закривається, малий бізнес «переходить у тінь», продовжуючи виплачувати людям зарплати. Для державної скарбниці це безумовно є проблемою, однак певний соціальний аспект такої незаконної дії залишає можливість людям триматися на плаву.

Список використаних джерел

1. Соціальна відповідальність бізнесу в Україні / Відп. ред.: Ю. Саєнко. – К. : «Батискаф», 2002. – 72 с.
2. Акімова І. Соціальна відповідальність українського бізнесу: результати опитування / І. Акімова, А. Марцінків, О. Осінкіна. – К. : Видавн. компанія «KIT», 2005. – 55 с.
3. Зінченко А.Г. Корпоративна соціальна відповідальність 2005-2010: стан та перспективи розвитку / А.Г. Зінченко, М.А. Саприкіна. – К. : Вид-во «Фарбований лист», 2010. – 56 с.
4. Розвиток КСВ в Україні: 2010–2018. Укладачі: Зінченко А., Саприкіна М. – К.: Видавництво «Юстон», 2018. – 52 с.

Туленков М. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, доктор соціологічних наук, професор кафедри галузевої соціології, Київ

НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ В СФЕРІ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ

У постіндустріальному суспільстві сфера класичної (тобто повної) зайнятості постійно звужується. На світовому ринку праці відбувається постійна *флексибілізація* і *дестандартизація* зайнятості, тобто все більшого поширення набувають гнучкі й мінливі форми зайнятості, які отримали назву так званих нестандартних (або нетрадиційних) форм щодо попередніх етапів суспільного розвитку. Однією з таких нестандартних форм зайнятості населення, як показує аналіз, є *тимчасова робота*. У цьому випадку трудові відносини працівника обмежені визначеним терміном чи прив'язані до виконання визначеного обсягу конкретних видів робіт. Традиційно тимчасова робота в основному була пов'язана із сезонним характером діяльності людей в певних галузях економіки, наприклад, у сільському господарстві, сфері послуг, тощо. Сьогодні контракти на обмежений термін робіт набувають усе

більшого поширення, оскільки дозволяють роботодавцю гнучко регулювати масштаби виробничої діяльності. Наприклад, у середині 2000-х рр. частка працівників тимчасово зайнятих стосовно загальної кількості працюючих осіб коливається у США до 15%, у Бельгії та Австралії до 25% , а в Іспанії до 33%.

Значного поширення останнім часом набула й така форма нетрадиційної зайнятості населення, як *неповний робочий час*. Це може бути неповний робочий день або тиждень. На початку нинішнього століття в розвинених західних країнах майже 20% усього зайнятого населення працювало в такому режимі. Причому за такої форми зайнятості на одне робоче місце наймаються два чи декілька працівників, що працюють по черзі. Часто вони є членами однієї родини. Поряд із цим, існує й така форма зайнятості як *робота за сумісництвом* припускає, що індивід працює одночасно у декількох роботодавців. При цьому загальний робочий час може або не досягати середньої тривалості робочого тижня, або, навпаки, значно перевищувати її.

На сучасному етапі суспільного розвитку чітко простежується й тенденція до зростання *самозайнятості*, за якої особи не входять до будь-яких формальних організацій, а самі створюють для себе робочі місця. На початок XXI століття питома вага само зайнятих громадян у розвинених західних країнах складала майже 12% [1]. Самозайняті громадяни поєднують у собі як риси підприємця, так і найманого працівника. З підприємцями їх по'єднує те, що вони працюють не за фіксовану винагороду, а їхні доходи пов'язані із здатністю реалізувати власну справу з підприємницьким ризиком. Крім того, на відміну від найманих працівників, самозайняті громадяни є незалежними, а також самостійно відповідають за прийняті ними рішення. Як бачимо, само зайнятість громадян є винятково особистісною тродовою діяльністю працездатної людини.

У зв'язку з тим, що контроль з боку держави над нестандартними формами зайнятості населення значно утруднений, вони найчастіше існують на неформальній основі. Тому часто-густо *неформальна, чи тіньова, зайнятість населення* не відбивається (чи відбивається лише частково) в офіційних документах і не завжди реєструється державною статистикою. Наприклад, якщо працівник виконує тимчасову роботу без офіційного оформлення, роботодавець заощаджує на соціальних виплатах, а працівник – на прибутковому податку. Самозайнята особа також може не декларувати свою діяльність офіційно, а відтак і не сплачувати податки. У першій половині 2000-х років у країнах Західної Європи частка осіб, що займалися протягом року тіньовою діяльністю, складала від 6 до 12% у Франції та від 3 до 48% в Іспанії [2].

Водночас аналіз показує, що подібний «трудовий плюралізм» раніше вважався прерогативою, як правило, працюючих жінок або ж розглядався як певний історичний релікт. Сьогодні ж – це вважається перспективною

цариною зайнятості, що швидко розвивається. Так, якщо в Німеччині дана форма зайнятості, в середині минулого століття охоплювала лише кожного десятого працівника, то а в 2000-ні роки вже кожного третього працівника. Якщо такий темп збережеться, а підстав для подібного припущення цілком достатньо, то в найближче десятиліття лише кожен другий найманий працівник буде мати постійне робоче місце [3]. Зокрема, у Великобританії вже сьогодні класичні робочі місця є лише у третини працездатного населення [4]. Звідси виникає питання: «Яким чином оцінювати подібні явища – як форми зайнятості чи як форми безробіття?» В офіційній статистиці вони часто-густо видаються за звичайну зайнятість, що відбиває реально існуючу ситуацію. Адже постійно розширюється коло людей, яких не можна вважати безробітними, але одночасно, вони не мають гарантій щодо отримання стабільного доходу. Ці форми можна скоріше назвати *комбінованими формами зайнятості*, тому що вони об'єднують як елементи зайнятості, так і безробіття. Чорно-біла схема «зайнятість – безробіття» на сьогодні стає все менше застосованою. Загальна нестача робочих місць представлена не стільки у вигляді традиційного безробіття, скільки у вигляді гнучких і неповних, тобто багатих ризиками форм зайнятості (див.табл. 1).

Таблиця 1.

Еволюційні характеристики елементів зайнятості населення

Форми зайнятості	Класична (повна) зайнятість	Комбінована (неповна) зайнятість
Професія	Трудова діяльність в рамках єдиної професії, що є джерелом доходів працівника	Часта зміна роду трудової діяльності, відсутність єдиної професії
Робота	Єдина робота (в даний момент часу) на єдиному робочому місці	Деякі місця роботи, що організовані в «портфель робіт»
Трудова біографія (кар'єра)	Стандартизована і безперервна, яка складає кінцеву трудову біографію (кар'єру), що становить послідовну зміну місць роботи і посад до виходу на пенсію	Індивідуалізована, дискретна (перервна), без чітких меж її закінчення
Трудовий договір	Типовий трудовий договір, що закріплює стандартизовані умови зайнятості для цілих галузей і професій	Дестандартизація трудового договору, наймання на роботу без оформлення, самозайнятість
Робочий час	Повний робочий час (робочий день, робочий тиждень), що надається підприємством (фірмою)	Неповний робочий час (або день чи тиждень), який не надається підприємством, тобто робота вдома
Заробітна плата	Забезпечує життя працівника і його родини	Кожне окреме місце роботи, яке нездатне забезпечити життя працівника та його родини, множинність джерел заробітку
Соціальний захист	Повний "соціальний пакет", "гарна" пенсія"	Слабка соціальна захищеність, мала пенсія

Результати аналізу також засвідчують, що істотні зміни в даний час переживає сучасне підприємство, як основна форма організації трудової діяльності, тобто як реальне місце, де безпосередньо

здійснюється увесь обсяг робіт. При цьому значення великих підприємств як основних роботодавців постійно зростає. Якщо чверть століття тому кожен п'ятий працівник у США був зайнятий на одній з 500 найбільших фірм, то сьогодні це стосується лише кожного десятого [5]. Межі сучасного підприємства постійно розширюються. Усе частіше трудова діяльність робітників виходить за межі підприємства, тобто значна частина роботи здійснюється поза стінами підприємства: ділові контакти з партнерами, вивчення попиту споживачів товарів і послуг, організація реклами, знайомство з новими технологіями і зразками продукції на виставках, одержання різного роду інформації (через контакти з науково-дослідними установами, інформаційними і мультимедійними центрами) тощо.

Разом із цим, спостерігається також і тенденція поширення *роботи вдома*. Це вже не тільки традиційна субпідрядна надомна робота, наприклад, пошиття одягу, сьогодні сучасні телекомунікаційні технології дозволяють координувати діяльність працівників на значній відстані. На місці видимого підприємства – офісів і фабричних цехів – з'являється *віртуальне підприємство*, що являє собою сукупність просторово розосереджених електронних робочих місць, пов'язаних між собою глобальною комп'ютерною мережею. Більше того, де стандартизації трудової діяльності піддається також і практика використання робочого часу. Усе більше використовується *гнучкий графік робочого часу*. Якщо раніше працівник повинен був визначену кількість годин на день (наприклад, з 9.00 до 18.00) знаходитися на роботі, то зараз на багатьох підприємствах вводиться нова система, за якої працівник може варіювати своє навантаження протягом робочого дня чи тижня. При цьому він все ж таки має обов'язково знаходитися на робочому місці у рівні дні чи години, загальна тривалість яких значно менше, ніж повний робочий день.

Наприклад, працівник повинен обов'язково бути присутнім на робочому місці з 10.00 до 16.00, а рештою робочого часу він може варіювати за його межами (приходити на роботу або йти з роботи раніше чи пізніше звичайного графіка). Однією з таких форм гнучкого використання робочого часу є так званий *фонд річного робочого часу* – розрахунок робочого часу в масштабах року. Ця система зайнятості дозволяє ліквідувати практику так званих наднормативних робочих годин. У підприємців і найманих робітників з'явилось ширше поле для маневру: скорочувати робочий час у період невисокої економічної активності та збільшувати його у періоди її найвищої активності. Головна вимога тут - не виходити за загальнорічний обсяг *робочого часу*.

Водночас одним із новітніх напрямів у використанні робочого часу є також практика *накопичування робочого часу чи банку часу*. Ця система відбиває прагнення знайти визначену рівновагу між часом життя і необхідними засобами. Суть даного банку часу зводиться до того, що

узаконена оплачувана відпустка (4–5 тижнів) збільшується за рахунок додаткового часу на відпочинок за рахунок конвертації премій, частини заробітної плати, різних видів допомоги і навіть умов закінчення трудового контракту. Іншими словами, йдеться про те, що підприємство розплачується з працівником за виконану ним роботу не грошима, а збільшенням вільного робочого часу. Ця практика набула поширення в Бельгії, Іспанії, Франції та цілому ряді інших європейських країн. На наш погляд, цей досвід може бути використаний і в Україні, яка за ринкової трансформації своєї економічної системи намагається запровадити гнучкі й дієві механізми легалізації тіньової зайнятості, а також збільшити питому вагу легальних робочих місць на вітчизняному ринку праці.

Натомість різноманітні форми нестандартної або гнучкої зайнятості по-різному впливають на ступінь захищеності працівників. У цьому зв'язку виокремлюються такі основні форми захищеності робітника: 1) *захищеність зайнятості* – це той ступінь, на якому робітнику гарантована зайнятість на певному підприємстві; 2) *захищеність заняття* – це ступінь фіксованості завдань, котрі повинен виконувати робітник на певному підприємстві; 3) *захищеність на ринку праці* – це здатність робітника залишатися зайнятим на ринку праці при можливій зміні різних робочих місць.

Водночас гнучкі методи організації виробництва також суттєво впливають на різні форми захищеності працівників. Наприклад, високий рівень захищеності зайнятості робітника обумовлюється наявністю в нього специфічного (для даного підприємства) людського капіталу і пов'язаний з функціональною (або внутрішньою) його гнучкістю. У цьому випадку роботодавець запроваджує різноманітні системи заохочення і просування працівників (участь у прибутках, бонуси, підвищення заробітної плати за вислугу років тощо), щоб стимулювати їхнє подальше професійне навчання, підвищення кваліфікації, самовідданість справі тощо.

Захищеність заняття, у свою чергу, йде врозріз із суттю функціональної (або внутрішньої) гнучкості працівника, принаймні, в тейлорсько-фордівському сенсі, за яким закріплюється право строго виконувати тільки визначену задачу, що зафіксована в контракті або в правилах виконання роботи. Захищеність на ринку праці може бути як посилена, так і послаблена функціональною (тобто внутрішньою) гнучкістю працівника в залежності від того, наскільки трудові навички, що набуваються робітником у трудовому процесі є специфічними для підприємства або навіть для усієї галузі. У той же час чисельна (або зовнішня) гнучкість часто-густо вчиняє негативний ефект на усі форми захищеності працівника, хоча в багатьох випадках вона залежить від конкретної ситуації на ринку праці.

Гнучкість робочого часу, як показують результати дослідження, теж спричиняє неоднозначний вплив на захищеність робітника. У багатьох

випадках данні робітники не вільні обирати гнучкий графік роботи, оскільки здебільшого він нав'язується їм роботодавцем, тому тижні або місяці інтенсивної праці можуть змінюватися періодами вимушеного простою. Часто взагалі не існує будь-якого графіка роботи: робітник повинен бути готовим вийти на роботу в будь-яку хвилину. Усе це не тільки суттєво порушує звичний ритм життя, але й не дозволяє планувати час.

Таким чином, якщо розуміти захищеність як певні гарантії умов зайнятості, то їх рівень у цілому для робітників знизився. У постіндустріальному суспільстві, як показують проведені дослідження, нестабільність і невизначеність постійно зростають, а гнучкі та нестандартні форми зайнятості фактично перекладають на плечі індивідів ті ризики, котрі раніше брали на себе підприємства і держави. Недарма відомий соціолог У. Бек [2] назвав сучасне постіндустріальне суспільство "суспільством ризику".

Список використаних джерел

1. Обзор занятости в России. Выпуск 1 (1991-2000). М.: ТЕИС, 2002. – С. 263.
2. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. М.: Прогресс, 2000. – С. 202-223.
3. Хэнди Ч. Время нерассудительности. Искусство управления в организации будущего. Спб.: Питер, 2001. – С. 196-207.
4. Хэнди Ч. По ту сторону уверенности. О новом мире в середине и вокруг организации. Спб.: Питер, 2001. – С. 179-183.
5. Тоффлер Э. Третья волна. М.: АСТ, 2002. – С. 424-458.
6. Бехтель М. Будущее труда. Размышления, взгляды, перспективы. – 2000. <http://embassy.debis.ru/ru/library/inter-nationes/arbeitszukunft>.

Shcherba H. I.

Ivan Franko National University of Lviv, PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department of Analytical Economy and International Economics, Lviv

CROSS-BORDER COOPERATION IN THE FOCUS OF RESEARCH ON SOCIAL SPACE

Integration into the EU envisages neighbourhood policy providing. One from elements group for regional development is the implementation of cross-border cooperation. In modern conditions of the globalization processes expansion role of cross-border cooperation of regions is grow and new opportunities for intensification of economic activities are open. Nowadays cross-border cooperation occupied an important place both in the direction of European integration of Ukraine, and in the system of priorities of social-economic development.

The problems of regional development in Ukraine today is increasingly associated with the intensification of cross-border cooperation. The majority of Ukrainian regions bordering with the border regions of other countries, that making cross-border cooperation by effective lever for regional development of our state under globalization. This primarily refers to those administrative units, whose area is tangent to the outer border of Ukraine with the EU, since in terms of European integration thanks to cross-border cooperation in these regions are improving not only the indicators of foreign trade in goods and services, but there is growth not only in attracting of foreign investment, but in the adaptation of European experience in business, management technologies, business ethics, social culture and standards of the formation of civil society.

For Ukraine the study of the problems of cross-border regions development, formed with the participation of border territories of the states that are members of EU, in particular, with activation of foreign economic activity, is an important factor in the adaptation of best practices and modern mechanisms of international regional integration.

Enhancing of external economic relations of Ukrainian regions with the regions that are partners from the EU in the context of cross-border cooperation development has a significant positive impacts as for these regions such as for the whole Ukraine. However, intensification of foreign economic relations within the cross-border regions with new opportunities bring new risks for increasing the asymmetry of levels of socio-economic development of the adjacent territories of neighboring countries due to faster growth rates in states that are the new EU members of the European Union, compared with Ukraine.

In order to use the potential of the neighborhood within the cross-border regions, that formed at the border of Ukraine with the EU, and also for neutralization of the possible negative impact of the existing differences in living standards on both sides of the border, there is a need to identify the most effective means of solving the development problems of border and transport infrastructure; protection of common areas of borders; facilitation of border crossing procedures; protection from organized crime and combat with it; development of economic relations and increasing of competitiveness of the territory; environment and health security; development of cultural ties on both sides of the border.

Nowadays, cross-border cooperation between Ukraine and the European Union becomes relevant and important because it plays a significant role in solving the problems of border areas, contributes to the acceleration of economic productivity, social and cultural changes that are essential in establishing good relationships between countries.

A major role in the development of modern cross-border, Euro-regional cooperation should play regional governments, municipalities and administrative units of these countries.

The current development of European integration requires to find new priorities for the development of cross-border cooperation between Ukraine

and its neighbors, especially when European Union went east. Moreover, geopolitical changes, particularly in Central and Eastern Europe following the EU enlargement to the east, also require the inter-regional relations formation.

The geopolitical status of cross-border cooperation between Ukraine and Central European countries rose to a higher level. Ukraine can address the problem of strengthening inter-regional relations more effectively not only with each of the Central European countries but also directly with Brussels and Strasbourg.

In its turn, Ukraine can coordinate and carry out joint actions with each state – western neighbor in the EU to obtain financial assistance in the implementation of joint cross-border projects. In spite of better funding from the EU, problems of cross-border cooperation remain the same. Only changes in public policy and management stereotypes of all partners can solve these problems.

Integration of neighbor countries to the EU, NATO and the Shengen area increases the differences between Ukraine and these countries. Indicators of economic and social development are becoming more and more different as well as the level of investment in the border infrastructure. The Ukrainian Law "On cross-border cooperation" [1] doesn't solve the problems associated with the creation of an effective system of cross-border cooperation in the new environment.

Growing disparities as well as the opportunities to raise funds for regional development stimulate the search for appropriate solutions. Therefore, the focus should be on the "concerted actions" of local communities on both sides of the border, working on common goals and interests, and based on the real possibilities of each party [2]. From this perspective, the top priorities should become:

- coordinated development of cross-border networks;
- cross-border tourism;
- scientific, educational and Cultural activities.

After exploring the theoretical principles, forms and legal regulation of cross-border cooperation between Ukraine and the EU, we can conclude that despite all the challenges and unsolved problems, the best source for the mechanisms of cross-border cooperation with EU are European regions. [3; 4]

Implementation of the above will consider the trends of cross-border cooperation of Ukraine and EU. This will give the possibility to Ukraine actively participate in the cooperation. Otherwise, Ukraine as a member of cross-border cooperation will play a passive role and lose a significant share of the positive potential of this process.

References

1. Supreme Council of Ukraine (2004). Law of Ukraine "On cross-border cooperation". Adopted June 24, 1861-IV. Retrieved from <http://www.rada.gov.ua>.

2. Mikula, N., & Tolkovanov, V. (2012). Cross-border cooperation (Manual). Retrieved from http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2012/10/Book_Trnskordonne_final_14-Aprill-11.pdf
3. Shcherba, H. I. (2008). The role of European regions and cross-border cooperation in the functioning of social space in Europe. *Ukrayins'kyi sotsium – Ukrainian Society*, 3(26).
4. Shcherba, H. I. (2013). Cross-border cooperation in the context of European integration course of Ukraine in term of crisis. In *Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Sotsiologiya i politychni nauky [Odessa National University Herald. Series: Sociology and Political Sciences]: Vol. 18.2(3) (pp. 53-60)*. Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vonu_sip_2013_18_2\(3\)_9.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vonu_sip_2013_18_2(3)_9.pdf)

Судаков М. В.

Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України, кандидат соціологічних наук, доцент, Київ

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КОНКУРЕНТНИХ ВЗАЄМОДІЙ ПРОФЕСІЙНИХ СПІЛЬНОТ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ: ДОСВІД СОЦІОЛОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ ТА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ

Динамічні процеси змін, що відбуваються на ринку праці України вочевидь мають привертати увагу дослідників та стимулювати науковий пошук в напрямках діагностики та концептуалізації новітніх тенденцій зайнятості працездатного населення. Слід констатувати, що національний ринок праці зараз формується, функціонує та розвивається під впливом процесів економічної політичної та культурної глобалізації. Саме ці процеси, на думку З.Баумана, У.Бека, Р.Дарендорфа, Д.Норта, Дж.Рітцера, М.Спенеса, Дж.Стігліця та інших авторитетних вчених, призводять до суттєвих змін в національних системах трудових практик. Важливим соціальним наслідком даних змін є посилення конкурентних взаємодій функціонального та дисфункціонального характеру між різними професійними спільнотами. Варто зазначити, що соціологічна стратегія наукового вивчення даних конкурентних взаємодій вже не може зводитися до набутого досвіду досліджень престижності різних видів праці та трудової мотивації різних професійних груп, оскільки ці взаємодії загалом характеризують певні суперечності між формами постійної «повної» та гнучкої «неповної» зайнятості трудящих на глобальному та національних ринках праці. Саме тому важливим є наукове вивчення процесу **флексибілізації трудових практик** – тобто процесу появи та швидкого поширення гнучких, дестандартизованих форм трудової діяльності, які по суті не підлягають ідентифікації без спеціальних досліджень [див.:1,2].

Приймаючи до увагу дану обставину, доцільно вказати, що процеси посилення конкурентних взаємодій між професійними спільнотами як суб'єктів ринку праці України значною мірою обумовлюються впливом специфічних усталених тенденцій. Такими тенденціями є: 1) стабільне відтворення тіньової зайнятості (загальновідома ситуація тотальної недовіри малого бізнесу до держави, а також корумпованої єдності великого бізнесу і держави визначають істотні обмеження традиційних статистичних інструментів аналізу ринку праці); 2) територіальний дисбаланс практик зайнятості в бюджетоутворюючих та дотаційних регіонах України (що призводить до обмежень використання узагальнених показників та необхідності розробки інструментів діагностики локальних ринків праці); 3) освітньо-кваліфікаційна криза як результат певного «розлучення» ринку праці із системою освіти, оскільки освіта усе менше відповідає потребам ринку праці наслідком чого стає, з одного боку, пріоритет практичного досвіду при підборі працівника, а з іншого - орієнтації молоді на здобуття освіти за кордоном (тому її робота за здобутою професією по суті перестає бути базовою нормою способу життя різних трудових спільнот); 4) професійно-вартісний дисбаланс – наявність розбіжностей та переформатування в оплаті праці в «офіційному»/«неофіційному» секторах, містах/селах, окремих професійних групах та видах економічної діяльності.

Зазначені тенденції певним чином вказують на брак інформації щодо кількісних характеристик професійної структури сучасного ринку праці як основи для прийняття необхідних ефективних управлінських рішень, яких особливо потребує система освіти. Варто звернути увагу, що процеси децентралізації в Україні та набуття повноважень регіональної влади щодо фінансування освіти в окремих регіонах обумовили необхідність розробки інструментів моніторингових досліджень регіональних особливостей ринку праці та його професійної структури.

Успішний досвід проведення таких досліджень сформовано переважно в рамках реалізації міжнародних проектів, що мали місце в Україні протягом останніх 5 років, зокрема програми «U-LEAD з Європою». В межах окремої складової складовою даного проекту за участі міжнародних та національних експертів було проведено дослідження регіональних ринків праці Львівської та Рівненської областей. Дослідження містило **якісну та кількісну** складові. **Якісна** складова передбачала проведення експертних фокус-груп для отримання інформації про стан та перспективи розвитку основних видів економічної діяльності регіону з метою отримання інформації для визначання особливостей конкурентних взаємодій різних професійних спільнот в аспектах: 1) оцінок ймовірних тенденцій розвитку основних видів економічної діяльності, зміни обсягів виробництва та/або надання послуг; 2) оцінки змін професійної структури робочої сили та актуальних кадрових потреб роботодавців; 3) основних проблем, що пов'язані з дефіцитом

кандидатів, браком спеціалістів на профільні вакансії підприємств галузі тощо; 4) найбільш актуальних напрямків підготовки та кваліфікації спеціалістів навчальних закладів; 5) оцінок якості підготовки молодих спеціалістів, яких потребує підприємство та галузь в цілому.

Кількісна складова передбачала репрезентативне опитування підприємств області з метою визначення наявної професійної структури робочої сили та перспектив її розвитку. Збір даних було спрямовано на отримання інформації щодо: 1) наявного розподілу професій на підприємствах; 2) змін професійного складу підприємств; 3) перспективної потреби підприємств у працівниках в розрізі професій у 2019-2020 рр. через створення робочих місць та вихід працівників на пенсію; 4) перспективи скорочення робочих місць у 2019-2020 рр. в розрізі професій; 5) наявних труднощів та ймовірності найму працівників за професіями; 6) оцінок якості підготовки випускників за професіями; 7) оцінки розміру заробітних плат за професіями.

Здійснене восени 2018 року дослідження дало можливість зібрати інформацію щодо кількісного розподілу понад 1200 професій. Обсяг зібраних даних за професіями неможливо відобразити в текстовому форматі. Для презентації даних за професіями розроблено спеціальну веб-форму, яка дозволяє отримати дані за основними показниками дослідження за конкретними професіями, а також групами професій. Веб-форма результатів дослідження за професіями знаходиться у вільному доступі на сайті <http://www.kariera.in.ua> в розділі ринок праці [3].

- Недоліки класифікатора професій
- Реформи та реструктуризація окремих галузей (передусім, ЖКГ, освіта, охорона здоров'я та лісове господарство)
- Сезонна зайнятість
- Професійна структура окремих підприємств не співвідноситься з ВЕД

Список використаних джерел

1. Beck U. Risk Society. Toward a New Modernity / Ulrich Beck. –London: SAGE Publ., 2009. – 272 p.
2. Brown Ph., Hesketh A. The mismanagement of talent: employability and jobs in the knowledge economy / Philip Brown, Anthony Hesketh. - N.Y.: Oxford univ. press, 2004. – 288 p.
3. <http://kariera.in.ua/work-search/labour-market/>

Тітар І. О.

Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України, кандидат соціологічних наук, науковий співробітник відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій, Київ

ПОІНФОРМОВАНІСТЬ ЩОДО МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ РІЗНИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Значна частина мікромоделей поведінки в соціальних науках виходить із припущення, що індивіди мають в своєму розпорядженні повну інформацію і діють на основі раціонально прийнятих рішень. Напевне найвідомішим прикладом є т. зв. модель FIRE (від слів «full-information, rational expectations») в економіці [1].

Поступово емпіричні дослідження показали, що поінформованість та раціональність індивідів в таких моделях дуже переоцінювалась. В результаті сформувались більш коректні моделі «раціональної непоінформованості» («rational ignorance») або «раціональної неувважності» («rational inattention»), які в свою чергу є складовими ширшої моделі «обмеженої раціональності».

В Україні можна пригадати тільки поодинокі приклади досліджень, які приділяють увагу проблемі поінформованості (що дуже контрастує з кількістю досліджень аттітюдів). Здебільшого це дослідження в сфері громадського здоров'я (респондентів перевіряють, наскільки вони наприклад добре знають та розуміють шляхи передачі захворювань). Також можна пригадати дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» щодо знання принципів ухвалення рішень в НАТО, комплексне дослідження КМІС поінформованості населення щодо політичних інститутів та політичної системи [2].

В грудні 2017 р. Центр «Соціальний моніторинг» та Український інститут соціальних досліджень імені О. Яременка провели опитування, яке містило блок запитань для оцінки суб'єктивної та об'єктивної поінформованості дорослих українців щодо п'яти макроекономічних показників: обмінного курсу американського долара до гривні; середньої заробітної плати на рівні країни; середньої заробітної плати на рівні області; рівня безробіття; рівня інфляції (за останні 12 місяців). Респонденти могли обирати відповіді з трьох варіантів: що вони «не знають»; «знали, але не можуть зараз пригадати»; «знають» конкретне значення макроекономічного показника. Респондентів, які відповідали, що вони «знають» конкретне значення цього показника, додатково просили його назвати. Деякі узагальнені результати цього дослідження, а також дані про вибірккову сукупність представлені в [3] та [4] (готується до друку).

Розглянемо, як відрізняється поінформованість щодо макроекономічних показників різних груп населення України. Було встановлено, що найважливішими чинниками диференціації суб'єктивної поінформованості виступили (див. на прикладі обмінного курсу, Рис. 1):

економічна активність (економічно активні респонденти передбачувано суб'єктивно поінформовані краще); професійний статус (найкраще суб'єктивно поінформовані керівники і підприємці, найгірше – непрацевдатні і пенсіонери); освіта і вік (загалом чим респондент краще освічений і молодший, тим він краще поінформований).

Об'єктивна поінформованість серед іншого вимірювалась запозиченим в [5] методом – шляхом розрахунку відносної різниці (взятої по модулю, щоб відхилення в різні сторони взаємно не гасили один одного) між названим респондентом значенням і точним значенням згідно з офіційною статистикою. Краща об'єктивна поінформованість спостерігається у підприємців та фермерів, респондентів 40-49 років, мешканців обласних центрів та столиці, міст більше 100 тис. жителів; гірша – характерна для пенсіонерів, некваліфікованих робітників, мешканців сіл і невеликих міст.

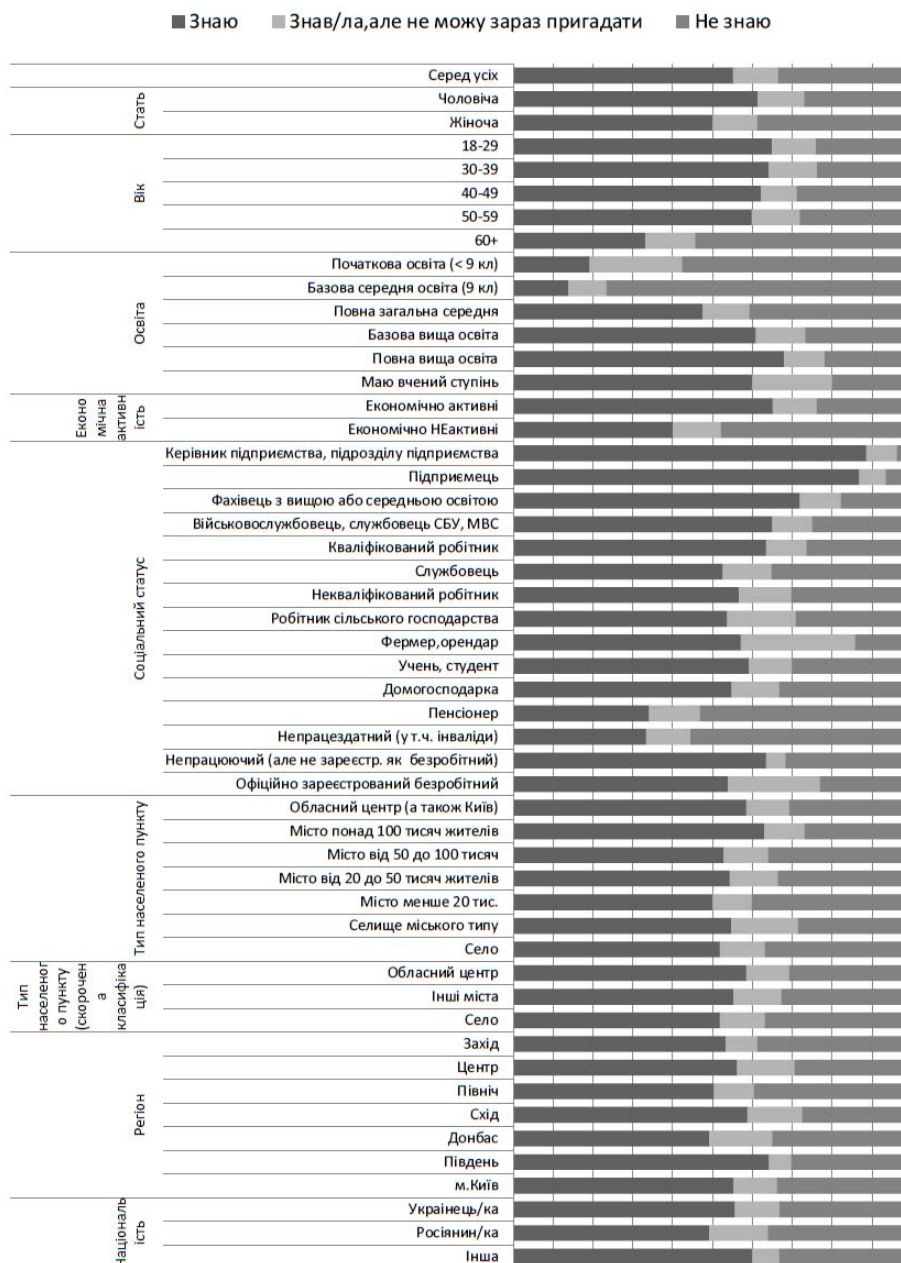

Рис. 1. Рівень суб'єктивної поінформованості щодо курсу долара в розрізі соціально-демографічних та соціальних груп, %

Список використаних джерел

1. Information Rigidity and the Expectations Formation Process: A Simple Framework and New Facts / O. Coibion, Y. Gorodnichenko / NBER working paper series / Working Paper № 16537. Режим доступу: <http://www.nber.org/papers/w16537>.
2. Громадянськість в Україні, Молдові та Білорусі: звіт за результатами дослідження громадської думки в трьох країнах. – К.: [б. в.], 2017.
3. Тітар І. МакроНевігластво: В яких економічних показниках орієнтуються українці (Дослідження рівня поінформованості населення щодо обмінного курсу, середніх заробітних плат, рівня інфляції та безробіття) // VOXUkraine – 20 червня 2018 р. – Режим доступу: <https://voxukraine.org/uk/makroneviglastvo-v-yakih-ekonomichnih-pokaznikah-oriyentuyutsya-ukrayintsi/>
4. Самооцінка економічних знань населення як чинник формування соціально-економічних настроїв / О. М. Балакірева, Д. А. Дмитрук, І. О. Тітар // Соціально-класові трансформації і формування нової якості освіти як складові реконструктивного розвитку економіки України: монографічний збірник / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України»; [А. А. Гриценко (ред.)] – К.: [б. в.], 2018.
5. What do Italian consumers know about Economic Data? Evidence from the Istat Consumer Survey / E. Giovannini, M. Malgarini, R. Sonogo // Rivista di statistica ufficiale, 2015, 17, issue 3, p. 25-47.

Резнік О. С.

Інститут соціології Національної академії наук України, доктор соціологічних наук, головний науковий співробітник, Київ

ПРОБЛЕМА КОЛЕКТИВНИХ ФОРМ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СПІВПРАЦІ

Здатність людей до колективної взаємодії в процесі об'єднання зусиль щодо реалізації своїх потреб та інтересів формує кооперативні навички, що сприяє формуванню горизонтальних мереж громадянського суспільства. Сучасні емпіричні пояснення проявів колективних форм громадянської активності зосередженні переважно на дослідженні членства у добровільних асоціаціях. З усієї множини теоретичних підходів, які пояснюють чинники членства у добровільних асоціаціях, у сучасних емпіричних дослідженнях виокремлюються декілька. Соціоекономічний підхід стимулом участі в добровільній організації вважає насамперед соціоекономічний статус, який забезпечує вільний час, навички та компетенцію для ефективного залучення у добровільні організації. Теорія соціального капіталу стверджує, що діяльність у добровільних організаціях зумовлюється накопиченим соціальним ресурсом, а саме міжособистісною довірою між громадянами та їхнім сприйняттям ступеня взаємності та сприяння. Іншим усталеним чинником членства у

добровільних асоціаціях залишається досвід політичної участі та громадянської залученості, які сприяють оволодінню навичок соціальної взаємодії в організаційній роботі.

Українські реалії показують, що масова та колективна громадянська активність можлива лише за умов екзистенційної загрози, коли співпраця залишається єдиним засобом досягнення мети. Натомість тривалі практики громадянської співпраці, на яких будуються громадські організації, охоплюють мізерну частину суспільства. Основна проблема тут криється слабкому поширеності цінностей *суспільного блага* як результату діяльності незалежного від втручання зовнішніх акторів (держави, олігархів, керівників підприємств тощо). Традиція виживання заклала у нашому суспільстві превалювання егоїстичних цінностей та корупційних практик, оскільки індивідуальна спритність приносила більшу користь, ніж спроби організувати групи інтересів. Адже внутрішня радість, внутрішнє задоволення від *ексклюзивного доступу* до ресурсів затьмарюють раціональне розуміння переваг *загального доступу* до цих благ. Відсутність цієї ексклюзивності у спільному споживанні благ багатьох пострадянських людей засмучує, робить в їхніх очах безглуздом докладати свої зусилля у колективній активності.

Це проявлялося у тому, що ефективно претендувати на обмежені ресурси в радянські і пострадянські часи можна було шляхом особистої спритності. Натомість затратні за часом ініціативи групового тиску вимагали ще й організаційних здібностей, довіри до стихійних активістів та чіткої мети. Якраз мета як досягнення результату у змаганні за певні блага не була вже такою очевидною. Особливо це стосується “зважування” витрат та вигод. Участь у колективних формах громадської активності тут може розглядатися як раціональний вибір, виходячи з очікування, що співпраця дасть певні цінні результати. Однак, всі ми були свідками, коли елементарне зібрання під’їзду багатоквартирного будинку не могло досягнути згоди у кінцевій меті якоїсь ініціативи. Потрібно було декілька зібрань, щоб люди “виговорилися”, і лише потім можна втілювати якісь ініціативи. Але навіть за умов погодження мети не завжди ініціатива втілювалася через необхідність, скажімо, фінансових внесків.

Крім цього, вагання щодо залученості у колективні зусилля активує т.з. “проблему безбілетника”, коли боротьба за надто вже загальні блага не надихає до приєднання. Лише на основі раціоналізації власних інтересів індивід готовий приєднатися до певної групи: тут спрацьовує переважно у локальна, “вузькоспеціалізована” мета, яка може подолати проблему безбілетника. Об’єднання за інтересами не вимагає виняткових ціннісних передумов, а засновується на ідентифікації себе, скажімо з фаховою спільнотою чи дозвіллевими схильностями. Іншими словами, участь у колективній діяльності розглядається як спосіб показати, хто “ми” є і за що чи проти чого “ми” виступаємо. Це залежить наскільки ідентифікують себе люди з активістами та справедливістю їхніх вимог.

Натомість проблеми, які відображають емпатію за спільне благо, вимагають поширення громадянських цінностей та громадянських ідентичностей, які зумовлюють людину оцінювати соціетальні проблеми та ототожнювати себе як відповідального громадянина. Йдеться про боротьбу за політичні та громадянські права, боротьбу з екологічними та технологічними викликами. Це знову ж таки вимагає різних форм соціетальної ідентифікації, коли почуття відповідальності поширюється як на локальні, так і на загальнонаціональні спільноти.

Для того, щоб колективні ідентичності стали рушієм колективних дій, вони повинні політизуватися шляхом усвідомлення спільної знедоленості, навіть відносної. Ця політизація проходить успішніше, коли чітко зазначається об'єкт цього знедолення та спосіб компенсації цієї знедоленості. Коли самовизначення змінюється від особистої до соціальної ідентичності, групова норма участі стає вирішальною; чим більше індивід ідентифікується з групою, тим більшу вагу для нього матиме ця групова норма, яка призведе до "внутрішнього обов'язку" брати участь від імені групи. Відсутність ідентифікаційної поляризації та слабка її політизація обмежує мотиви приєднання.

Кузьменко Т. М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кандидат соціологічних наук, доцентка кафедри соціальних структур та соціальних відносин, заступниця декана факультету соціології, Київ

ФОРМАЛЬНІ ТА НЕФОРМАЛЬНІ ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

Механізми самоорганізації спільної діяльності людей, «фабрики по відтворенню соціальних зв'язків», сукупність норм, правил, принципів, установок, засобів розв'язання соціальних проблем ... - це все про соціальні інститути.

Норт Д. визначав інститути як ««правила гри» у суспільстві, ... створені людиною обмежувальні рамки, які організують взаємовідносини між людьми. Отже, вони задають структуру спонукальних мотивів людської взаємодії – чи то в політиці, соціальній сфері чи економіці». [6: 17]

Інститути покликані задавати структуру взаємодії між суб'єктами та робити її передбачуваною, очікуваною, сприяти зменшенню невизначеності, спрощуючи інтеракції, задаючи напрям поведінки.

Зазвичай формальні та неформальні інститути розглядають як окремі види соціальних інститутів. Формальні інститути базуються на чітких принципах, що мають формальне закріплення в правових актах, законах, указах, регламентах, інструкціях і т.д., здійснюють управлінські та

контрольні функції на підставі формальних санкцій, орієнтованих на заохочення чи покарання.

Неформальні інститути не мають чіткої нормативної бази та формального закріплення принципів взаємодії, санкцій за порушення неформальних норм. Соціальний контроль в межах неформального інституту базується на нормах, визначених традиціями, звичаями, релігійними канонами тощо.

Формальні правила – результат політичних чи юридичних рішень; неформальні правила – культурні рамки, втілені в неписаних вимогах, меншою мірою залежать від свідомих зусиль особистостей. «Ці культурні обмеження не тільки пов'язують минуле з сьогоденням і майбутнім, а й дають нам ключ до розуміння шляху історичного розвитку» [6: 21].

Акцент на умовності поділу інститутів на формальні та неформальні зробила Барсукова С. «Оскільки більшість інститутів передбачають більше однієї системи примусу, їх накладання, і за допомогою цього взаємне посилення чи послаблення» [3: 99]. Виконання формального правила, наприклад, законодавчої норми, зумовлено не лише формальним примусом, а цілим комплексом формальних та неформальних санкцій. «... Неформальне не може бути зведене лише до довіри, а формальне ... до писаного та гарантованого державою. Немає однозначної поляризації формальних та неформальних інститутів. Швидше за все, має місце континуум дій, що опираються на різні механізми підтримки довіри та моделі примусу до виконання» [3: 99].

Специфіку взаємозв'язку формальних та неформальних регуляторів нашої поведінки та вагомості неформальних норм, особливо в історичному контексті суспільного розвитку досліджував Норт Д.. «Ми ... вважаємо, що життя і економічні процеси підкоряються писаним законам і правам власності. Однак навіть у найрозвиненіших економіках формальні правила становлять невелику (хоча і дуже важливу) частину тієї сукупності обмежень, які формують ситуації вибору, що стоять перед нами; неважко помітити, що неформальні правила пронизують все наше життя. У повсякденному спілкуванні з іншими людьми - вдома, за межами сім'ї, на роботі - наша поведінка значною мірою визначається неписаними кодексами, нормами і умовностями. В основі неформальних обмежень лежать формальні правила, але далеко не завжди останні слугують очевидним безпосереднім джерелом ситуацій вибору в нашій повсякденній взаємодії з оточуючими» [6: 56].

Неформальні поряд з формальними обмеженнями регулюють поведінку особистості в економічній, політичній, духовно-культурній та в сфері сім'ї.

Зокрема, з огляду на інституційний підхід, неформальна економіка розглядається як сукупність неформальних правил, що регулюють поведінку особистості поряд з формальними. Відзначається нерозривність формальних та неформальних регуляторів економічної

поведінки. Співвідношення формальних та неформальні інститутів може бути різним: доповнення формальних інститутів неформальними; заповнення неформальними інститутами сфер, що не регулюються формальними інститутами; протиріччя між формальними та неформальними інститутами [1: 38].

Елементом неформальної економіки є корупція - використання особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди ... [4].

Корупційні практики постають як витіснення, заміщення формальних норм неформальними. Види та прояви корупції досить різноманітні: «ділова», «корпоративна», «побутова», «партійна» корупція; епізодична, систематична, глобальна [2].

За результатами загальнонаціонального опитування населення в 2018 р. 91 % громадян України оцінюють корупцію як найбільш та досить серйозну проблему в Україні, а політичну корупцію на найвищому рівні як найбільшу загрозу: про це заявили 93% громадян [7].

Декларують готовність повідомляти про корупцію ЗМІ, в тому числі в соціальних мережах, для привернення уваги і тиску - 13% опитаних, а фактично повідомляли – 4%. Натомість готові повідомляти про випадки корупції правоохоронним органам (НАБУ, поліція) та НАЗК - 7%. Реально ж повідомляли 2%. «Це дуже низький відсоток у порівнянні із західною та північною Європою, де 90% готові викривати та повідомляти про корупцію. Відповідно, це впливає на загальний рівень корумпованості.... » [5].

Можна зробити висновки про нерозривність неформальних та формальних інституційних механізмів впливу на поведінку особистості. Культура, неформальні цінності та норми можуть сприяти або стримувати, наприклад, прояви корупції.

Список використаних джерел:

1. Барсукова С.Ю. Неформальная экономика. Понятие, история, исследовательские подходы
<https://ecsoclab.hse.ru/data/2012/08/30/1243551276/2012-2-Varsukova.pdf>
2. Барсукова С.Ю. Коррупция: научные дебаты и российская реальность // Общественные науки и современность, № 5, 2008, С. 36-47.
3. Барсукова С.Ю. Неформальная экономика. Курс лекций. – М., 2009. – 354 с. (С.99)
4. ЗАКОН УКРАЇНИ Про запобігання корупції (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 49, ст.2056) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>
5. Калітенко О. Для деяких українців хабар – це просто знак уваги <https://ti-ukraine.org/blogs/dlya-deyakyh-ukrayintsiv-habar-tse-prosto-znak-uvagu/>
6. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – М.: Начала, 1997. - 180 с.

7. Результати національного антикорупційного опитування, проведеного у липні-серпні 2018 року <https://dif.org.ua/article/kozhna-tretya-ukrainkaets-gotovi-doluchitisya-do-organizovanoi-protidii-koruptsii>.

Лапіна В. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кандидат соціологічних наук, Київ

ПРОБЛЕМА ІДЕНТИФІКАЦІЇ ПРИЧИН ПАДІННЯ ПРЕСТИЖУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРАЦІ ЯК ДЖЕРЕЛО СОЦІАЛЬНОГО ВІДТОРГНЕННЯ

Серед актуальних питань, на дослідження яких спрямовані зусилля вчених-суспільствознавців є проблема падіння престижу сільськогосподарської праці, та пов'язаних з цим проблем наукового вивчення причин соціального занепаду українського села. Політичні та економічні трансформації ХХ-ХХІ ст. спричинили кардинальні соціально-економічні зміни в сільському господарстві та повністю змінили сам спосіб життя селянина. Процеси колективізації, кооперації, розвитку фермерських господарств суттєво змінили масові уявлення про образ селянина як хазяїна землі, та як активно діючого соціального суб'єкта, що здійснює сільськогосподарську діяльність.

На сучасному етапі розвитку суспільства спостерігається значне збільшення впливу інформаційного ринку, сфери послуг і торгівлі, що призвело до відтоку фахівців і простих робітників з сільського господарства в інші галузі. Внаслідок економічної кризи і скорочення виробництва сільськогосподарської продукції спостерігається значний рух кадрів. Дані Державної служби статистики України в таблиці 1 яскраво демонструють відтік кадрів з сільськогосподарських підприємств. За визначений період кількість прийнятих на роботу практично дорівнює кількості звільнених за причини плинності кадрів, а в кінці року показник звільнених збільшується майже втричі [1].

Таблиця 1. Рух кадрів в сільському господарстві 2018 році в Україні

Рух кадрів в сільському господарстві 2018 році в Україні											
перший квартал			другий квартал			третій квартал			четвертий квартал		
прийнято тис. осіб	вибуло тис. осіб	з них із причин плинності кадрів	прийнято тис. осіб	вибуло тис. осіб	з них із причин плинності кадрів	прийнято тис. осіб	вибуло тис. осіб	з них із причин плинності кадрів	прийнято тис. осіб	вибуло тис. осіб	з них із причин плинності кадрів
42,5	41,0	39,5	94,1	35,0	32,8	43,3	39,1	35,9	30,7	100,3	90,5

У даному зв'язку доцільно визнати, що ресурсна база міської та сільської культури загалом обумовлена різними можливостями соціальної інтеграції великих груп населення. Самому характеру праці у місті і селі притаманні різні можливості розподілу системи трудових функцій.

Вочевидь, що селянська праця характеризується певною монофункціональністю. Важливо підкреслити, що на монофункціональний характер селянської праці суттєво впливають такі чинники як: 1) сезонний характер праці; 2) структурні особливості праці, що обумовлено процесами специфічного характеру розподілу часу протягом доби (наприклад, догляд за худобою, який вимушено здійснюється вранці, в обід та ввечері); 3) неможливість додаткових компенсацій за працю у вихідні дні та під час свят; 4) збереження патріархального устрою сім'ї, у якій співіснують представники декількох поколінь, внаслідок чого важливим є піклування та догляд за людьми похилого віку; 5) консерватизм соціалізаційних практик, який базуються на досвіді старших поколінь, що пов'язано зі слабким розвитком мережі дошкільних закладів освіти та виховання; 6) демонстративний характер відкритості до спілкування, як чинник що приховує реальні конкурентні взаємодії між селянами, які виникають внаслідок однотипного та рутинізованого характеру їх праці.

Починаючи з 90-х років минулого століття в Україні зберігається високий престиж вищої освіти для випускників сільських шкіл. Отримання диплому про вищу освіту відкриває перспективи високого заробітку, службового зростання і впевненості в завтрашньому дні. Однак більшість випускників, що отримали вищу освіту не працюють за обраною спеціальністю і навіть, у разі свого реального безробіття, в село не повертаються, віддаючи перевагу непрестижній роботі в місті. Виникає питання, чому? Певною відповіддю може слугувати інформація з офіційного сайту Міністерства аграрної політики та продовольства України, де розміщені шокуючі статистичні дані, щодо інфраструктурного занепаду українських сільських поселень: «Сьогодні у понад половини загальної кількості сіл відсутні фельдшерсько-акушерські пункти, лише третина забезпечена дитсадками, школами - 41%. Дороги з твердим покриттям мають тільки 58% сіл, дорожнє освітлення - 33%. Це вже не кажучи про те, що обладнання газом становить 84%. Мешканці багатьох сіл не мають гарантованих джерел якісного водопостачання, зростає кількість неорганізованих звалищ побутових та промислових відходів. Невирішеність житлових проблем - одна з причин відтоку з села молодих фахівців, більшість сільських жителів не в змозі придбати собі житло. Ніхто не буде їхати працювати у сільську місцевість, якщо там немає житла, медичного обслуговування, освіти та інфраструктури. І всі цифри говорять про те, що у цьому напрямі треба багато ще чого зробити»[2].

Вочевидь, що цілком реально існують і певні соціальні підстави для падіння престижу сільськогосподарської праці - це поширення у суспільстві негативного соціального образу селянина. Прикро визнати, що зараз соціальний статус селянина(селянки) прийняв нову негативну форму - нерозвиненого, недоосвідченого, обділеного інформацією індивіда, і саме тому, слово «село» навіть стало набувати використання у

якості образи для людини. Не менш важливою причиною неповернення робітників на село є відкритість кордонів для працевлаштування, що призводить до появи масової міграції робочої сили. Будь-яка міграція розвивається за цілком певним законом – працівники їдуть в ті країни або міста у своїй країні, де за свою працю вони отримуватимуть вищу оплату. А в інших випадках, взагалі, причиною міжнародної міграції селян є сама можливість працювати, а також можливість набути прогресивного професійного досвіду, працюючи в країнах розвинутого сільського господарства.

Перелік використаних джерел

1. Державна служба статистики України. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу
2. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/gdn/rkd/rkd_ek/rkd_ek_u.htm
3. Олена Ковальова: Сільський розвиток можливий через партнерство держави, бізнесу та громад. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу <http://minagro.gov.ua/uk/pressroom?nid=24571>.

Дутчак О. А.

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», викладачка кафедри соціології, Київ

КОЛЕКТИВНІ ПЕРЕМОВИНИ У ГЛОБАЛЬНИХ ЛАНЦЮГАХ ПОСТАЧАННЯ НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКСПОРТНО-ОРІЄНТОВАНОЇ ШВЕЙНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Глобальні ланцюги постачання є однією із поширених форм організації виробництва та залучення інвестицій у сучасних умовах глобалізації праці та капіталу. Включення у глобальні ланцюги постачання створює робочі місця, однак воно також створює низку проблем для робочої сили [1], у тому числі, проблем з реалізацією права на колективні перемовини [2: 604; 3; 4]. Попри те, що українська швейна промисловість включена у глобальні ланцюги з часів проголошення незалежності, відсутня соціологічна оцінка чинників, котрі впливають на потенціал колективних перемовин, попри наявну суперечність між формально високим рівнем захисту права на колективні перемовини в українському законодавстві і даними, які вказують на проблеми з реалізацією цього права у глобальних ланцюгах постачання одягу. Для вирішення цієї проблеми використані матеріали емпіричного дослідження, проведеного у період 2016-2018 рр. 66 напівструктурованих інтерв'ю із працівниками та працівницями 15 швейних фабрик, а також три додаткові напівструктуровані інтерв'ю (з іншими людьми, які мають стосунок до швейної галузі).

Для аналізу зібраних емпіричних даних використано теорію робітничої впливовості у перемовинах [5; 6], яка визначає робітничу впливовість у перемовинах як колективну здатність робітників і робітниць реалізувати власний інтерес. У рамках цієї теорії робітнича впливовість у перемовинах поділяється на три ключові компоненти, які зумовлюються різними структурними соціально-економічними чинниками. Впливовість на ринку праці визначається структурними умовами місцевого ринку праці; впливовість на робочому місці визначається місцем робітників і робітниць у організації виробництва; асоціативна впливовість – наявністю та ефективністю профспілок, а також інших союзників.

Впливовість на ринку праці опитаних працівників і працівниць, яка б могла бути використана у колективних переговорах, є слабкою. На глобальному рівні це зумовлено конкуренцією між країнами на нижніх ланках ланцюгів постачання та консолідацію капіталу на вершині ланцюгів [3]. На національному рівні відіграють роль остання економічна криза, яка призвела до знецінення державної підтримки [7], велика частка неформального сектору, та низький контроль держави за дотриманням законодавства, які призводять до того, що багато працівників і працівниць бояться втратити роботу, а тиск (як психологічний, так і економічний) з боку адміністрації фабрик не має наслідків для останніх. Загальна матеріальна скрута, низький рівень заощаджень та низька підтримка держави у випадку безробіття призводять до неможливості перебування поза ринком праці тривалий час. На локальному рівні низька впливовість на ринку праці особливо характерна для невеликих населених пунктів, де існують суттєві проблеми з альтернативами працевлаштування. З іншого боку, опитані працівники та працівниці повідомляли про хронічний брак робочої сили на більшості фабрик, що свідчить про потенціал до збільшення впливовості у перемовинах на робочому місці, принаймні для висококваліфікованих швачок.

Впливовість у перемовинах на робочому місці також є низькою. На глобальному рівні це зумовлено вертикальною фрагментацією організації виробництва, де українські фабрики виступають або постачальниками брендів, або навіть підрядниками постачальників, що видно не лише з емпіричного матеріалу, але і з даних про географію експорту одягу [8], та інших досліджень [9]. З іншого боку, виробництво «точно в строк» створює умови для ефективного використання страйкових тактик [10], однак, для цього необхідна певна обізнаність працівників і працівниць щодо особливостей свого місця в організації глобального виробництва.

Асоціативна впливовість у перемовинах опитаних працівників і працівниць теж є низькою. На досліджених фабриках не було дієвих профспілок, що зумовлено як особливостями українських профспілок, які часто є підконтрольними адміністрації фабрики, так і низьким інтересом незалежних профспілок до цього сектору економіки – через його низьке

стратегічне значення. Цим самим зумовлена і відсутність інтересу інших потенційних союзників до колективних перемовин у секторі [11].

Підсумовуючи, впливовість опитаних працівників і працівниць у колективних перемовинах є низькою як через особливості функціонування глобальних ланцюгів виробництва одягу, так і через місцеві чинники. У результаті, такі перемовини бувають успішними лише у деяких питаннях, у той час як найважливіші проблеми, такі як низька оплата праці та велика кількість понаднормових, фактично не вирішуються. Зважаючи на це, а також на випадки репресивних заходів з боку адміністрації фабрик у разі спроби суттєвих колективних перемовин чи самоорганізації, працівники і працівниці частіше вибирають «тихий протест» [12] – звільнення з роботи. Це поступово призводить до хронічного браку робочої сили, що потенційно може збільшити впливовість у колективних перемовинах.

Список використаних джерел

1. ILO. Decent Work in Global Supply Chains. International Labour Conference Provisional Record 14-1, 105th Session / International Labour Organization. – Geneva, 2016.
2. Mezzadri A. The rise of neo-liberal globalisation and the “new old” social regulation of labour: The case of Delhi garment sector / A. Mezzadri // The Indian Journal of Labour Economics. – 2008. – Vol. 51. – № 4. – S. 603-618.
3. Anner M. Stopping the race to the bottom. Challenges for workers' rights in supply chains in Asia / M. Anner. – Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung, Department for Asia and the Pacific, 2015. – 8 s.
4. Anner M. Worker Resistance in Global Supply Chains / M. Anner // International Journal of Labour Research. – 2015. – Vol. 7. – № 1/2. – S. 17-34.
5. Wright E. O. Working-class power, capitalist-class interests, and class compromise / E. O. Wright // American Journal of Sociology. – 2000. – Vol. 105. – № 4. – S. 957-1002.
6. Silver B. J. Forces of labor: workers' movements and globalization since 1870 / B. J. Silver. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 238 s.
7. Дутчак О. А. Вплив антикризової політики у 2014–2017 рр. На гендерну нерівність в Україні / О. А. Дутчак // Український соціум. – 2018. – № 2(65). – С. 51-65.
8. UN Comtrade. UN Comtrade Database / United Nations International Trade Statistics Database – 2017. – [Electronic resource]. – Available at: <https://comtrade.un.org/data/>.
9. Kalantaridis C. Globalization and entrepreneurial response in post-socialist transformation: A case study from Transcarpathia, Ukraine / C. Kalantridis // European Planning Studies. – 2000. – Vol. 8. – № 3. – S. 285-299.

10. Anner M. Corporate social responsibility and freedom of association rights: The precarious quest for legitimacy and control in global supply chains / M. Anner // *Politics & Society*. – 2012. – Vol. 40. – № 4. – S. 609-644.
11. Robertson G. Strikes and labor organization in hybrid regimes / G. Robertson // *American Political Science Review*. – 2007. – Vol. 101. – № 4. – S. 781-798.
12. Silver B. J. Labor Unrest and World-Systems Analysis: Premises, Concepts, and Measurement / B. J. Silver // *Review (Fernand Braudel Center)*. – 1995. – Vol. 18. – № 1. – S. 7-34.

Боровський О.О., Бондаренко М.М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, доцент та аспірант кафедри галузевої соціології, Київ

ТИПОЛОГІЯ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ У СФЕРІ ПОЛІТИКИ

Для вибору перспектив розвитку суспільства, розробки стратегії державної політики потрібні точні наукові знання про стан суспільства, більш надійний його аналіз. Особливість соціологічного аналізу полягає в тому, що він фіксує стан суспільства або його окремих сфер у певний момент або в певний проміжок часу, використовуючи методики і прийоми соціологічної науки. Соціологічний аналіз дає змогу абстрагуватися від динаміки розвитку суспільства, відобразити суспільство в стійкому стані і його найбільш характерні ознаки та риси, встановити причинно-наслідкові зв'язки, спонукальні мотиви поведінки соціальних суб'єктів [1: 5].

«У багатьох розвинених країнах світу триває постійний пошук нових форм та способів досягнення своїх цілей через інформаційний простір. Стратегічні комунікації – це найбільш сучасна та перспективна форма дій в інформаційному просторі – органічно пов'язана між собою сукупність елементів, які у своїй єдності утворюють новий інформаційний феномен. Правильне використання основних засобів стратегічної комунікації дозволяє формувати послідовні, логічні меседжі, які виконують не лише інформативну функцію, а й функцію впливу на реципієнта з метою зміни його поведінки», – стверджує дослідниця Т. Сивак [2].

Зв'язки з громадськістю, а також піар (англ. public relations, PR) – діяльність, спрямована на досягнення взаємопорозуміння та згоди між людьми, соціальними групами, класами, націями, державами на основі цілеспрямованого формування громадської думки та управління нею. У свою чергу, GR-менеджмент (англ. government relations) або відносини з владними структурами – це вибудовування та налагодження взаємовідносин з державними органами влади, зокрема з урядом, регіональними та місцевими органами влади. До цієї сфери також відносять лобювання.

Завдяки цим галузям інформаційної взаємодії між суб'єктами системи стратегічних комунікацій можна визначати: 1) який результат має бути отримано чи яку проблему вирішено; 2) на кого спрямована стратегічна комунікація; 3) що повинен знати представник кожного суб'єкта стратегічної комунікації; 4) у який спосіб різні суб'єкти стратегічної комунікації отримують необхідну для них інформацію; 5) за допомогою яких інструментів найефективніше донести потрібні меседжі суб'єктам стратегічної комунікації; 6) скільки часу знадобиться, щоб підготуватися до процесу стратегічної комунікації, підготувати інструменти комунікації й реалізувати процес; 7) яким повинен бути бюджет та які ресурси необхідно залучити; 8) коли встановити, що ціль досягнута / проблема вирішена. [2]

Стратегічні комунікації пропонують розглядати у трьох аспектах: «1) як напрям єдиної держполітики; 2) як напрям підготовки відповідних фахівців зі стратегічних комунікацій з наданням відповідних кваліфікацій у визначені сфері; 3) як єдиний експертно-аналітичний центр стратегічних комунікацій». [2]

Поєднавши вже існуючі типології стратегічних комунікацій, сформульовані різними авторами (а також із урахуванням завдань Стратегії розвитку України [3]), можна виокремити такі компоненти (сфери) стратегічних комунікацій політичного управління державою: соціальний захист; збереження навколишнього середовища; торгівля, промисловість та економічний розвиток; освіта; транспортна інфраструктура, міський розвиток; енергетика; ефективне врядування; інформатизація; сільське господарство; здоров'я; безпека; транскордонне співробітництво; туризм; зайнятість; культура; спорт.

Таким чином, сфери стратегічних комунікацій знаходяться у логічному зв'язку із цілями розвитку держави.

Реалізація завдань стратегічних комунікацій в межах реалізації національних інтересів сприятиме реалізації законів та механізмів соціальної взаємодії соціальних суб'єктів, формуванню керованого якісного комунікаційного простору публічного управління для забезпечення потреб органів влади та інститутів громадянського суспільства в експертно-аналітичному забезпеченні та супроводженні прийняття суспільно значимих управлінських рішень.

Список використаних джерел

1. Шульга М. Збій соціальної матриці / М. Шульга: монографія. К.: Інститут соціології НАН України, 2018. - 284 с.
2. Сивак Т. Суспільна потреба у підготовці фахівців зі стратегічних комунікацій в Україні / Т. Сивак [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://stratcom.co.ua/suspilna-potreba-u-pidgotovtsi-fahivtsiv-zi-strategichnih-komunikatsij-v-ukrayini/>

3. Стратегія сталого розвитку України на період до 2020 року / Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна–2020» від 12.01.2015 № 5/2015.

Буткалюк В. О.

Інститут соціології Національної академії наук України, кандидат соціологічних наук, наукова співробітниця, Київ

СТАНОВИЩЕ МОЛОДІ НА РИНКУ ПРАЦІ В УМОВАХ НЕОЛІБЕРАЛЬНОГО ГЛОБАЛЬНОГО КАПІТАЛІЗМУ

Сучасний неоліберальний мейнстрім, взятий на озброєння глобальним капіталізмом, характеризується суттєвим скороченням державних соціальних програм та зменшенням втручання держави в економіку в інтересах захисту трудового народу. Результатом реалізації неоліберальних реформ у всьому світі стало зниження добробуту більшості населення, зокрема трудящих верств, та колосальне збагачення вузького прошарку надбагатих.

Суттєвих змін в умовах сучасної економічної глобалізації зазнала трудова сфера. Сучасне виробництво відзначається нестабільністю, поширенням нестандартних форм зайнятості, погіршенням умов праці та зниженням якості трудового життя в цілому. По даним Міжнародної організації праці (МОП), сьогодні неформальній або «тіньовій» економіці працюють 2 млрд. людей, тобто 61% глобальної робочої сили [1, р.1-2].

Особливу тривогу викликає становище молоді на ринку праці.

Ключовою проблемою в цьому контексті є молодіжне безробіття, рівень якого суттєво перевищує показники загального безробіття. Якщо в цілому цей показник складає 5%, то серед молоді, за даними МОП, він сягає 11,8% [1, р.2, 20].

Як свідчать дослідження, рівень молодіжного безробіття відносно низький у країнах з низьким рівнем доходу та суттєво вищий загального в більш розвинених країнах. Наприклад, у країнах Організації економічної співпраці і розвитку (ОЕСР) майже 18% молоді перебуває в лещатах довгострокового безробіття, тобто не можуть знайти роботу вже більше 6 місяців [2, р.2].

Крім того, сьогодні дослідники звертають особливу увагу на появу нового молодого покоління NEET, що означає “not employed, not educated, not trained” (молодь, яка не працює, не здобуває освіти і трудові навички). По даним 2018 року, всього в світі налічується 30% молодих жінок та 13% молодих чоловіків (15-24 років), котрі знаходяться в цій групі [1, р.20]. Це явище експерти МОП назвали головним викликом сучасності, котрий не тільки підриває можливість майбутнього працевлаштування молодих людей, але й в цілому шкодить економіці та суспільству.

Як свідчить практика, навіть наявність роботи не рятує молодь від

бідності. Більшість з працюючих бідних сьогодні – це також молодь. В цілому в світі до працюючих бідних відноситься кожен 10-ий молодий працівник [3, р.1-2]. Цей показник вище в країнах, що розвиваються та з перехідною економікою, де він сягає 16,7% [2, р.2].

Крім того, дослідження МОП показують, що в результаті глобальної кризи саме молодь постраждала найбільше. У країнах ОЕСР, тобто «золотого мільярду» планети, молодь вперше виявилася більш незахищеною від бідності, ніж люди похилого віку [4]. Дослідження, проведене в 17 країнах із середнім рівнем доходу, показало, що в результаті глобальної кризи 2008-2009 рр. істотно виріс рівень молодіжного безробіття. Крім того, за ці роки в 15 із 17-ти вивчених країн знизився рівень заробітної плати молоді [5, р.44].

Більш того, нова хвиля неоліберальних реформ, націлена на зниження державних соціальних програм і підвищення пенсійного віку, особливо болісно б'є саме по молоді, ще більше посилюючи проблему молодіжного безробіття та соціальної незахищеності молодих людей у всьому світі.

Сьогодні саме молодь найбільше потерпає від неформальної та нестандартної занятості, рівень котрої серед молоді вищий загального рівня. Праця молоді сьогодні в більшості випадків – неформальна та незахищена, позбавлена можливості організованої боротьби за свої економічні права.

Нестандартна занятість позбавляє можливості об'єднання молоді в професійні спілки, котрі виступають як ті спільноти, участь найманих робітників в яких дає можливість отримувати більш високу заробітну плату та захист в разі порушення трудових та інших прав працівників.

На відміну від своїх батьків працююча молодь сьогодні часто-густо не знає, що таке офіційне працевлаштування, оплачувана відпустка, допомога підприємства в вирішенні житлового питання, підвищення кваліфікації за рахунок підприємства тощо. Це праця з надексплуатацією та наднавантаженням, що позбавляє вільного часу та дозвілля, розвитку, часу на особисте життя тощо.

Можливо саме тому молодь сьогодні досить часто критично оцінює існуючу систему в цілому, що фіксують різні соціологічні дослідження. Наприклад, проведене в 2017 році опитування молоді в США показало, що більше третини американців, що народилися на початку 1980-х - початку 2000-х років, виступають за повну зміну економічної системи. В ході опитування (ким і коли?) 53% «мілленіалів» заявили про високий рівень свого невдоволення економічною системою США і вважають, що американська система вільного підприємництва працює проти них. Сім з десяти американців в цій демографічній групі вважають, що американці з найвищими доходами не виплачують справедливую частку податків. Половина «мілленіалів» вважають, що збільшення податків на багатих допоможе усунути соціальну нерівність, а 37% виступають за «повну зміну

американської економічної системи». Як показало дане опитування, соціалізм став більш популярним серед молодого покоління американців, ніж капіталізм. Так, 44% «мілленіалов» вважали за краще б жити в соціалістичній країні, крім того, 7% заявили, що хотіли б жити при комуністичній системі [6].

Цілком очевидно, що незадоволеність молоді життям та несправедливістю – основа для збільшення та загострення багатьох проблем і соціальних патологій у молодіжному середовищі та суспільстві в цілому. Наприклад, з кожним днем займають все більше місця в порядку денному багатьох країн світу такі явища як наркоманія, алкоголізм та насилля, зростання числа суїцидів, погіршення криміногенної ситуації, поширення підтримки правоекстремістських, неонацистських, неофашистських, расистських та інших деструктивних ідеологій і практик.

Все це має спонукати науковців, політиків, політичні партії, профспілки, масові молодіжні демократичні і громадські організації на пошук і втілення в життя альтернативних шляхів соціально-економічного і політичного розвитку, здатного вирішити гострі проблеми сучасності.

Список використаних джерел:

1. World Employment Social Outlook. Trends 2019. – Geneva: International Labour Office, 2019. – 122 p.
2. Global Employment Trends for Youth 2017: Paths to a better working future. – Executive summary. – International Labour Organisation [Electronic Recourse]. – Mode of access: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_598675.pdf.
3. Молодежный форум в ООН: без участия молодых людей не решить проблем человечества. Новости ООН [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://news.un.org/ru/story/2019/04/1352771>.
4. Half of world's poor are children. – United Nations Development Programme [Electronic Recourse]. – Mode of access: <http://hdr.undp.org/en/content/half-world%E2%80%99s-poor-are-children>. – 20 September 2018.
5. Reward Work, Not Wealth. Oxfam International January, 2018. – 76 p.
6. Опрос: «Миллениалы» США предпочитают социализм капитализму [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.golos-ameriki.ru/a/us-millennial-socialism/4104360.html>.

ПРЕКАРІЗАЦІЯ ЯК ФЕНОМЕН СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА: НОВІ СОЦІАЛЬНІ СПІЛЬНОТИ

Прекаріат це відносно недавній і новий феномен сучасного суспільства, термінологічне визначення якого належить П'єру Бурдьє [Pierre Bourdieu] [1, р.21]. У 1980-ті роки французький соціолог звертає увагу на детермінованість соціальної структури суспільства процесом глобалізації неоліберального типу і тими змінами, що відбуваються в зазначеній структурі в цілому і, відповідно, в соціальних спільнотах, зокрема, в соціально-професійній структурі, в якій формуються нові спільноти, однією з яких і є прекаріат. Термін «прекаріат» об'єднує собою два різномовні відомі терміни: англійський «*precarious*» – (небезпечний, неусталений) та німецький – пролетаріат (соціальний клас виробників додаткового продукту, що не володіє правом власності на засоби виробництва, для якого основним джерелом засобів для життя є продаж власної робочої сили) (*proletariat* від лат. *proletarius* – неїмущі).

Один із провідних сучасних дослідників феномену прекарізації, англійський економіст Гай Стендінг (Guy Standing),⁷ пов'язує формування прекаріату з політичною орієнтацією держав слідувати принципам неолібералізму [2, р. 6.], а саме, з прагненням підвищити гнучкість ринку праці (*labour market flexibility*), що передбачає варіювання рівня заробітних плат, числа найманих працівників в залежності від коливань ринку; регулювання роботодавцем виконуваних завдань і функцій працівників; відсутністю прив'язки соціальної захищеності до робочого місця[2, р. 5–7].

Дослідник визначає ключові характеристики прекаріїв: втрату прав; втрату гарантій; втрату професійної ідентичності. Відштовхуючись від даних характеристик, Г. Стендінг описує стан прекаріїв через «Чотири «А»»: від тривоги (*anxiety*) – через невизначеність; від відчуженості (*alienation*) – в тому сенсі, що вони займаються не тим, чим їм хочеться, і роблять багато такого, чого не хотіли б; від аномії (*anomie*) в дюркгеймівському сенсі, тобто від відчаю, викликаного відсутністю виходу з ситуації, що склалася; і від злості (*anger*) як результату попередніх трьох пунктів [2, р.19-20] .

Він зазначає, що прекаріат вбирає в себе мільйони людей, які змушені жити без стабільної роботи, постійного доходу, часом навіть без соціальних і політичних прав, тому що вони не бачать в політиці тих, хто представляє їх інтереси. Прекаріат, звичайно, складається переважно з молодих людей, але не тільки. Дослідник виділяє в ньому три групи:

⁷ Дослідження Г. Стендінга відображені в трьох його головних книгах: «Прекаріат: новий небезпечний клас» (2011), «Права прекаріата: від жителів до громадян» (2014) , «Корупція капіталізму» (2016).

«Перша група складається з тих, хто налаштований, атавістично, тобто озирається назад, пов'язує втрату почуття захищеності з реальним або уявним минулим. Батьки цих людей або навіть вони самі могли бути в минулому робочими на заводах або в доках, але зараз вони випали з професії, спільноти, сім'ї. У них немає систематичної університетської освіти, і вони схильні прислухатися до популістів, які грають на їх страхах і кажуть, що всі проблеми пов'язані з приїжджими, з чужинцями...

Друга група прекаріату складається з мігрантів, меншин та інших маргінальних груп, безпорадних і політично, і соціально. Саме ці групи популісти і демонізують. Ці люди схильні взагалі відмовлятися від участі в політичному житті, це занадто для них ризиковано. Ця група дуже велика, її учасники живуть з відчуттям неймовірної незахищеності, а головне – у них немає навіть дому. Вони теж схильні до свого роду ностальгії, вони агресивні, тривожні, фрустровані...

І третя група – це освічені молоді люди, які пішли вчитися до університетів і яким були обіцяні майбутнє, кар'єра, можливість реалізувати себе. Але в результаті вони закінчили навчання з величезними боргами, без перспектив. Вони ...не бачать на політичній арені сил, які представляли б їх і їх обдурені очікування...»[3].

Отже, в умовах трансформації сучасного суспільства поширення феномену прекарізації переважно обумовлюється: змінами в соціально-трудої сфері та сфері зайнятості; економічною вразливістю; відсутністю гарантій зайнятості; відсутністю професійної ідентичності; збільшенням частки нестандартної занятості; різного роду факторами трудової нестійкості.

Концептуальний аналіз зарубіжних і вітчизняних напрацювань, пов'язаних з розглядом феномену прекарізації робочої сили, свідчить, що процес переосмислення праці, її змісту та характеру, трудових відносин, трудової мобільності тощо далекий від свого завершення. Отже, дослідження в цьому напрямку залишаються затребуваними і актуальними.

Список використаних джерел

1. Bourdieu P. Counterfire: Against the Tyranny of the Market / P. Bourdieu. — London: VersoBooks, 2003. — 112 p.
2. Standing G. The Precariat: The New Dangerous Class [Електронний ресурс] / G. Standing. — London, New York: Bloomsbury Academic, 2011 — 248 p. — Режим доступу: [dohttps://www.hse.ru/data/2013/01/28/1304836059/Standing.%20The_Precariat__The_New_Dangerous_Class__-Bloomsbury_USA\(2011\).pdf](https://www.hse.ru/data/2013/01/28/1304836059/Standing.%20The_Precariat__The_New_Dangerous_Class__-Bloomsbury_USA(2011).pdf)
3. Standing G «The Precariat and Class Struggle», *RCCS Annual Review* [Online], 7 | 2015.

Настояща К. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кандидат соціологічних наук, докторантка кафедри теорії та історії соціології, Київ

НОВІ ФОРМИ ЗАЙНЯТОСТІ ЯК ФАКТОРИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СТИЛІВ ЖИТТЯ

Використання новітніх нетипових практик зайнятості в європейських країнах неухильно збільшується і за різними оцінками, сьогодні, такі практики вже охоплюють 30-35 відсотків робочої сили.[Давидюк, 1, с.30]⁸. Що впливає на їх збільшення, що детермінує? На нашу думку, основним макрофактором тотальної трансформації форм зайнятості є сучасні глобалізаційні тренди, як масштабні загальноцивілізаційні тенденції такі як індивідуалізація, віртуалізація, мобільність і універсалізація культури. Внаслідок цих глобалізаційних впливів з'являються нові форми зайнятості, які дедалі стають, все більш, популярними і, вочевидь, скоро докорінним чином змінять не тільки ландшафт світового ринку праці, а трансформують і схеми найму (поява і популяризація хенд-мейда, телероботи, аутсордінга, фриланса).

Адже, зайнятість для сучасної людини все більше стає, не тільки, інструментом фінансового життєзабезпечення, але і сферою діяльності, яка має приносити задоволення, детермінувати саморозвиток, поліпшувати якість життя. Саме, задоволеність від роботи стає для людини сучасної пріоритетнішою за статус, кар'єрне зростання і, навіть, фінансове забезпечення. Людина сучасна має можливість обирати і вона обирає те, що їй дає можливість бути вільнішою для самої себе. Так, все більше, розповсюдження і соціальне схвалення отримує позиція, що зайнятість, як і професійна сфера діяльності може мінятися і це нормально, більше того, людина оже змінювати спеціальність протягом життя і оволодіти новими навичками в середині свого життєвого шляху і це не завадить їй стати успішним фахівцем. Так само як у сучасному суспільстві активно нівелюються кордони гендеру, так само здобуває переосмислення категорія віку. Вік стає не вироком, не межою, не статусом, а лише цифрою в документах. Саме, тому, в більшості, суспільств глобальної ойкумени (У. Ганерс) вік не є фільтром для бажаної зайнятості чи фаховості і, відповідно, не має заважати працевлаштуванню. І, хоча, поки у вітчизняній реальності так не є, можна сміливо припустити, враховуючи наявні тенденції, що в недалекій перспективі це стане, цілком, буденною практикою.

Ряд дослідників, беззаперечно, стверджують (Р. Дарендорф, Х.

⁸Давидюк, Л. П. Нестандартні форми зайнятості в системі трансформації міжнародного ринку праці [Текст] / Людмила Петрівна Давидюк // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : 2015. – Том 20. – С. 30-34

Арант, Е. Гіденс У. Бауман, Бе та інші), що: «трудове суспільство в результаті недавніх змін не лише зменшилось, а й було підірвано» (Дарендорф)⁹. Ханна Арендт першою заговорила про «трудове суспільство», «в якому закінчилась робота» (Ханна Арендт р.3-4)¹⁰. З того часу багато науковців підтримали цей вираз. Проте, трудове суспільство наражається на власні межі.

Тому, ми цілком можемо погодитись з Дарендорфом, що вирогідно «суспільство праці» дійсно наближається до своїх історичних кордонів, і звична трудова етика і устрій життя незабаром стануть надбанням історії, також, як трудова етика селянства або середньовічного ремісника. Тоді, професійна праця вже не буде єдиною метою існування людини.

Наприклад, Зигмунт Бауман вважає, що через домінування короткострокової форми зайнятості на сучасному ринку праці люди значною мірою втрачають гарантії, соціальний захист та чіткість перспектив на майбутнє, що перетворює зайнятість з постійної на епізодичну. За таких умов, не може повноцінно сформуватись солідарність та лояльність в колективі, а місце роботи починає сприйматись «як кемпінг» (З. Бауман), де можна зупинитися на короткий час та залишити його у будь-який момент, якщо з боку роботодавця умови трудової угоди не виконані, чи виконані не в повній мірі [103. Бауман]¹¹.

Так, зникнення трудового суспільства посилює нерівності у суспільстві, створюючи не тільки нові форми зайнятості, а й нові форми безробіття. Адер Тернер формулює їх (2000 року) так, з обережністю і точністю, властивими економісту стверджує: «Справді, за останні 25 років майже в усіх розвинених суспільствах, або розвинулась (там, де ринки робочої сили є досить вільними) стійка тенденція до посилення нерівності, або (в тих місцях, де ринки праці не еластичні) стали помітними значні темпи зростання безробіття серед низько кваліфікованих працівників». Адер Тернер¹² США і Великобританія належать до першої категорії і тому виявляють особливо вражаючий розвиток. Навіть безробіття змінює своє обличчя. Адже воно є продуктом трудового суспільства; історики, які досліджують суспільство, такі як Александер Кейсер, показали, як безробіття виникло внаслідок відокремлення місць роботи - заводів - від іншого життя.¹³ Відповідно, з'являється нове безробіття, коли людина, маючи одну професію, не хоче шукати те, що їй не дуже є зручним, зголошуючись на меншу оплату, або взагалі, її відсутність, тільки б не обмежувати свій звичний стиль життя, хобі та інтереси.

Через стрімкий розвиток технологій наростають, також, темпи трансформації ринку праці. У багатьох сферах виробництва вже немає

⁹Дарендорф «В пошуках нового устрою»

¹⁰Ханна Арендт

¹¹Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман; [пер. с англ. под ред. Иноземцева В.]. – М.: Логос, 2005. – 390 с.

¹²Адер Тернер

¹³Александер Кейсер

потреби в праці людей, порівняно з якою праця машин є дешевшою та надійнішою

У результаті впровадження автопілотного наземного транспорту, розвитку алгоритмів і робототехніки зникає робота не тільки у промисловості, а й у сфері послуг. За даними WEF, до 2020 року в розвинених країнах кількість створених робочих місць на 5,1 млн. позицій буде відставати від кількості скорочених. [Turner В. 17]¹⁴.

Що до автоматизації і віртуалізації виробництва, то, в цьому сенсі, більшість експертів схиляються до думки про те, що б диджиталізація (англ. digitalisation, тобто, зберігання та обмін масивами інформації у цифровій формі) стала початком четвертої промислової революції, отже, нині тривають істотні зміни в усіх сферах - не лише виробництва, чи у сфері надання послуг, а й трудових відносинах та побуті. Позитивним наслідком диджиталізації є безумовне покращення умов праці, спрощення виробничих і технологічних процесів, відмова від тривалих монотонних робочих операцій, уникнення ризиків при виконанні робіт із шкідливими умовами праці, пришвидшення і спрощення робочого спілкування. Крім того, баланс між роботою та особистим життям працівника зміщується, останнього, за рахунок збільшення вільного часу. Негативним наслідком диджиталізації є зменшення потреби у працівниках і скорочення відповідних робочих місць. На думку європейських профспілок, ризиками диджиталізації є: стирання бар'єрів між трудовим і приватним життям працівників, посилення з боку роботодавців контролю за найманим персоналом, зростання поляризації кваліфікації персоналу (різниці між низькокваліфікованими та висококваліфікованими працівниками), загострення конкуренції та нерівності на ринку праці.

Щодо «роботизації» праці, то вона передбачає передусім й «інтелектуалізацію». Під інтелектуалізацією, слід, розуміти зростання вимог до творчих і розумових здібностей працівників, зайнятих у тих сферах виробництва, в яких присутність людини, наразі, необхідна. Зростання частки автоматизованого виробництва, заміщення людської праці «розумними» машинами і автоматами та невпинне збільшення населення призводить до росту безробіття. Так, згідно статистичних звітів МОП, починаючи з 2010 року безробіття зростає у всіх регіонах світу, за виключенням окремих країн, наприклад ФРН. За прогнозами фахівців кількість робочих місць у світі до 2020 року зменшиться у порівнянні з 2010 роком на 5,1 млн. Якщо, в галузі сільськогосподарського виробництва в розвинених країнах нині зайнято менш, ніж 3% від загального населення, то до 2020 року у цій галузі зайнятість впаде ще на 18%. Аналогічна картина спостерігається й в галузі видобутку корисних копалин [18]¹⁵.

¹⁴ [За даними WEF до 2020 року ...](https://www.weforum.org/agenda/2018/09/how-south-east-asia-thrive-fourth-industrial-revolution-asean) [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://www.weforum.org/agenda/2018/09/how-south-east-asia-thrive-fourth-industrial-revolution-asean>.

¹⁵ Як вижити в майбутньому. Вісім трендів, які незабаром змінять світ [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://www.ar25.org/article/yak-vyzhyty-v-maybutnomu-visim-trendiv-yaki-nezabarom-zminyat-svit.html>

Зокрема, в Україні останніми роками великої популярності, крім фрілансingu, набув аутсорсинг. Так, у 2016 р., за різними оцінками, аутсорсинговими послугами користувалися до 65% компаній країни. Найпопулярнішими, при цьому, були ІТ-аутсорсинг, частка якого сягала - 27%, юридичний аутсорсинг - 25%, бухгалтерський аутсорсинг - 20%, транспортний аутсорсинг - 12%, кадровий - 6%, інші види - 10% [20]¹⁶. Зростання попиту на такі послуги прогноуються й на найближчий період часу.

У Сполучених Штатах вже майже більше третини американців заробляють на життя фрілансом. Дослідники припускають, що вже до 2020 року частка фрілансерів на світовому ринку праці складатиме більше половини від загалу.[21]¹⁷. І ця практика стає, дедалі, все розповсюдженішою, не тільки в США, але і в усьому світі. Все популярнішою вона стає і в Україні. Фрілансером традиційно вважають людину, яка згоджується на роботу тільки для виконання певного виду діяльності (позаштатний працівник), часто на певний період, на час проекту. Важливою обставиною такого робітника є факт, що він сам формує свій час, може виконувати ряд робіт паралельно і має можливість більше заробляти, оскільки, може пропонувати свої послуги іншим роботодавцям, зокрема, іноземним компаніям. Ще одним із головних переваг є те, що робітник може обирати роботу сам, беручи до роботи ті проекти, що його цікавлять найбільше.

З усіх показників, очевидно, що популярність фрілансу тільки зростатиме. Все більше молодих фахівців воліють працювати самостійно, не зв'язуючи себе з конкретними організаційними структурами. Зростання попиту і інтересу до фрілансу спровокувало появу окремих законодавчих ініціатив, покликаних легалізувати дистанційну діяльність.

Фрілансери в Україні сьогодні це - переважно представники, так званого, креативного класу, люди, робота яких може робитися дистанційно, під замовлення. Це носії творчої діяльності, митці - художники, письменники, фотографи, журналісти, а також фахівці ІТ-сектору, а, також, суспільствознавці, викладачі, архітектори, інженери, фахівці з реклами, маркетингу, паблік рілейшенз, політтехнології і навіть лікарі.

Взагалі серед потенційно цікавих і перспективних як у плані самореалізації, так і з фінансового боку професій дослідники називають інженерію, біотехнології та суспільні науки. А от юриспруденція, яка виглядала престижною для батьків покоління Z, уже втратила свою популярність. Перенасичення може чекати й актуальну сьогодні ІТ-галузь. Вихід – відкинути ідею, що одного разу здобутий фах може забезпечити

¹⁶Кулеш С. Статистика по рынку фриланса в регионах Украины [инфографика] [Электронный ресурс]. – Режим доступа http://infografika/?utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed%3A%20itc-ua%20%28ITC.ua%29

¹⁷Freelancers Union та CEO Elance-oDesk Topical Issuesof Science and Education» 24 Vol.3, July 2017.

людині щасливе життя. У мінливому світі треба робити ставку не на відповідність посадовій інструкції, а на вміння змінюватись, відчувати тренди, розуміти себе і творити власну долю.

Отже, серед цих нових форм зайнятості найбільшої популярності набувають лізинг персоналу, аутстафінг персоналу, аутсорсинг персоналу, фріланс, хендмей і т.д. Ці нові практики зайнятості поки не є масовими, але з огляду на глобальні тренди, ми можемо припустити, що в близькій перспективі, саме, ці нові практики зайнятості витіснять практики традиційні.

Також, в перспективі можна передбачити, що інтерес до інноваційних практик зайнятості у суспільстві будуть тільки зростати і, хоча, наслідки цього важко прорахувати, вже зараз можна сказати, що нові практики зайнятості вплинуть на соціальну структуру, переформатують економічні процеси, вирогідно сприятимуть поліпшенню екологічної ситуації і каналізації соціального напруження. Нові практики зайнятості прискорять процеси формування креативного класу в світовому масштабі, вони можуть вплинути на формування керованої демократії.

Нові форми зайнятості, змінюють і практики споживання в бік популяризації ексклюзивності і відходу від масовості, уніфікованості. Це трансформує і дозвіллєву сферу, яка як можна припустити, буде бурхливо розвиватися, як і світовий туризм. Високовирогідно, саме, нові практики зайнятості зроблять сучасну людину остаточно вільною, фактично, а не декларативно зорієнтують її на саморозвиток, навчать свободі, яка передбачає і закономірне самообмеження, що безумовно, однак, спровокує і нові девіації.

Ніколаєнко В. Л.

Національний авіаційний університет, кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології та політології факультету лінгвістики та соціальних комунікацій, Київ

КІБЕРТАРІАТ ТА ЛЮМПЕН-КІБЕРТАРІАТ В СВІТІ ПОСТМОДЕРНУ, АНАРХО-КАПІТАЛІЗМУ ТА КІБЕРПАНКУ

В соціології тривають розмови про майбутнє сучасної робочої сили, зокрема, в зв'язку з цифровізацією, роботизацією та аддитивізацією (розвитком технологій 3D-принтингу) виробництва. Вже говорять про трансформацію виробничих відносин і появу нових соціальних спільнот: кібербуржуазії, кібертаріату (кібер-пролетаріату) та люмпен-кібертаріату (кібер-люмпен-пролетаріату) [4; 6; 8].

Кібер-пролетаріат австралієць С. Вальберг визначає як армію кібер-або онлайн-працівників, розкиданих по світу, для яких створені спеціальні кібер-робочі місця і які займаються розробкою онлайн-продуктів та низькорівневих обчислень, як-то, оновлення клієнтських баз даних для

банків, страхових компаній тощо [8]. *Кібер-люмпен-пролетаріат* – це резервна армія кібер-праці, потрібна для глобальних корпорацій, що дає можливість передавати на аутсорсинг виконання тимчасових завдань [8]. Так як немає повного викладу роботи Вальберга у вільному доступі, то з огляду на сказане, дамо визначення поняттю *кібер-буржуазії* самі. Це власники транснаціональних кібер-корпорацій, що контролюють глобальне кібер-виробництво (зокрема, кібер-ігри) та використовують працю кібертаріату (і частково люмпен-кібертаріату) з метою отримання прибутку.

Н. Дайер-Візерфорд та Г. де Потер пишуть: «Глобальна ігрова фабрика в даний час є великим культурно-промисловим комплексом, в якому домінують консольні корпорації – Microsoft, Sony і Nintendo – і кластер супер-видавців, таких як EA, Activision, Konami, Ubisoft та THQ. Контроль над фінансами ігор, ліцензуванням і маркетингом дозволяє цим гігантам концентрувати творчі здібності тисяч розробників ігор як в межах великих студій, так і в межах мікропідприємств по всьому світу» [5].

Отже, кібер-буржуазія – це клас людей, зацікавлених в цифровізації, роботизації та аддитивізації виробництва, що зменшує збитки та сприяє віртуалізації соціальної реальності: переводить відносини між людьми та їхню увагу в дистанційну мережеву онлайн-комунікацію. Усе це відкриває можливості для: підміни індивідуального життєвого світу його симулякром; коммодифікації соціальної реальності, тобто виведенню експлуатації за межі підприємств, зокрема, перетворенню споживання та дозвілля в предмет наживи; формування масового споживацького попиту на віртуальну реальність – тобто конструювання кібер-консьюмеріату та кібер-люмпенізації населення, – переходу його в стан кіберпанку.

Термін «кіберпанк» належить фантасту Брюсу Бетке, який в 1983 р. написав однойменне оповідання, де на противагу гуманістичній фантастиці запропонував хоча й антигуманну фантастику, але засновану на спостереженнях за процесами, що відбуваються в суспільстві під впливом розвитку цифрових технологій. Але кіберпанк більше не антиутопічний за своїм пафосом літературний жанр; не предмет фантазування про реальний занепад суспільного життя. Це процес поглинання населення сурогатом реальності: вимушене масове споживання сурогатного культурного продукту та пов'язане з цим поглиблення соціального розшарування (правового, економічного, культурного, інтелектуального тощо); глобальна хаотизація та анархізація світового суспільного ладу; зростання кібер-злочинності та перетворення нетрів в глобальну реальність [2]. Кіберпарк – це світ кібер-нетрів (англ. cyber-slums), – фізично обмежений простір життя більшості, в якому панує штучно сконструйована ілюзія необмежених можливостей: симулякр реальності, в якій кожен начебто може стати будь-ким, жити будь-де і досягати будь-чого. Кібер-ігри – головний інструмент конструювання такої реальності. Вони забезпечують інтелектуальний перехід у віртуальний

світ, що призводить до: кібер-залежності, супроводжуваної відчуженням від реального світу; руйнування міжособистісних відносин, включаючи сімейні; втрати спроможності до безпосереднього спілкування з іншими, а отже, й реальної самотності, поглибленої паралельним зниженням самооцінки; втрати здатності до самостійного формулювання думок тощо [7].

Кіберпанк – це, перш за все, *доля* люмпен-кібертаріату та кібертаріату, яка знаходить своє відображення вже й в кіномистецтві: «Останньому гравцю приготуватися» – 2018 р. (американського режисера Стівена Спілберга, знятий за однойменним романом Ернеста Клайна).

Кібер-панк – продукт анархо-капіталізму, та його соціальний антипод. Анархо-капіталізм – це стан суспільства, в якому головна роль відведена кібер-буржуазії (кібер-корпоратократії), яка: фізично (територіально) відділена від кібер-панку; усвідомлює власне соціальне положення; має волю і можливості контролювати як власний, так і паралельний їй світ кіберпанку. Це й час, коли державні інституції згортають свої функції до рівня контролю над кіберпанком з паралельним роздержавленням реальності для кібер-буржуазії. Наочна демонстрація такого стану показана в фільмах: «Елізіум» – 2013 р. (південноафриканського режисера Нілла Блумкампа) та «Матриця», –красномовному американо-австралійському науково-фантастичному фільмі, знятому в 1999 р. братами Вачовські (які пізніше стали сестрами). Другий фільм показує можливу остаточну перемогу кібер-буржуазії над кібертаріатом, поглиненого та поневоленого віртуальною реальністю.

Термін анархо-капіталізм («анархізм приватної власності» або «ринковий анархізм») належить американцю, представнику Австрійської школи економіки М. Ротбарду як прогнозна назва недалекого майбутнього, де найбільш «ефективними формами ринкової організації» є корпорації [3]. Як показує логіка розвитку пізнього капіталізму (Джеймісон), в цьому майбутньому: транснаціональні корпорації, перебуватимуть в супероблаштованих анклавах, кожна з них матиме: приватні спецслужби; приватну роботизовану армію (на кшталт приватних військових компаній); приватну роботизовану поліцію; приватні суди; приватні тюрми; приватну електронну грошову систему; приватну віртуальну сферу в кіберреальності тощо. Усе це передбачає роздержавлення та зведення до мінімуму функцій інституту сім'ї. Можна передбачити таку ж долю інституту права та інших інститутів. Усе це вписується в процес так званої другої модернізації, яка й стверджує епоху постмодерну, – світ симулякрів «націлений на тотальний контроль» [1, с. 163].

Список використаних джерел

1. Бодрийяр, Ж. Симулякры и симуляции / Жан Бодрийяр – М.: 2015.–240 с.

2. Девіс М. Планета трущоб / [Електронний ресурс] Майк Девіс. – Режим доступу: http://www.intelros.ru/pdf/logos_03_2008/06.pdf
3. Ротбард М. Власть и рынок: государство и экономика / [Електронний ресурс] Мюррей Ротбард – Режим доступу: https://royallib.com/book/rotbard_myurrey/vlast_i_rinok_gosudarstvo_i_ekonomika.html
4. Dyer-Witthford N. Cyber-proletariat: global labour in the digital vortex / Nick Dyer-Witthford. – London. – 2015, 257 p.
5. Dyer-Witthford N. Empire@Play: Virtual Games and Global Capitalism / [Електронний ресурс] Nick Dyer-Witthford and Greig de Peuter– Режим доступу: http://ctheory.net/ctheory_wp/empireplay-virtual-games-and-global-capitalism/
6. Huws U. Capitalism and the Cybertariat. Contradictions of the Digital Economy [Електронний ресурс] Ursula Huws – Режим доступу: <https://monthlyreview.org/2015/01/01/icapitalism-and-the-cybertariat/>
7. Kelemen L. Escaping the Cyber-Slums. Online dangers and practical responses [Електронний ресурс] Lawrence Kelemen – Режим доступу: <https://www.aish.com/ci/s/48901827.html>
8. Walberg S. Cyber-proletariat and Cyber-bourgeoisie: A Foucauldian Investigation of the Cyber-workplace. / Serge Walberg. // International Journal of the Humanities. Oct. 2007, Vol. 5 Issue 2, p. 29-36.

Ніколаєнко Л. Г.

Кандидат філософських наук, доцент, Київ

СОЦІАЛЬНІ ФУНКЦІЇ ГРОШЕЙ АБО МНОЖИННІ ГРОШІ ЯК СИМВОЛ РУХОМОЇ ГРУПОВОЇ МНОЖИННОСТІ

«Якби гроші заговорили ...» [4], ми почули б на тлі цинічного і вольового голосу великих грошей гучну різноголосицю грошей малих, що прагнуть справедливості. Фрідмен може й не знав, що і сам розмовляв мовою великих грошей, для яких малі гроші – предмет привласнення.

Про функції грошей вже написано чимало, але переважно, владною мовою великих грошей, які панують над думками та тілами людей. Насправді ж ця влада – фікція, фетиш, який, однак, досить дієвий. Він приховує собою деперсоналізовану владу тих, хто має право друкувати гроші, проводити грошову політику, розподіляти гроші і контролювати грошові потоки. Цей фетиш підпорядковує собі і суспільну свідомість, і свідомість кожного. Він розколює суспільну свідомість на сегменти, де два головних: влада над свідомістю багатих, що змушує їх до накопичення; влада над свідомістю бідних, що змушує їх не жити, а виживати.

Зіммель не зовсім правий: гроші у більшій мірі сприяли не раціоналізації суспільного життя [5], а підміні логічної раціональності її оберненою формою, прагматичною, – меркантильною раціональністю.

Можливість безмірного накопичення грошей забезпечила приватизацію раціональності, і, відповідно, радикальну зміну в науці та культурі. Позитивізм та масова культура тому яскраві приклади.

Поняття множинних грошей введено в науковий обіг американкою В. Зелізер. Але вона має на увазі переважно їх фізичне розмаїття (талони, купони, фунти тощо), що створюються для досягнення тих чи інших цілей [2]. Нас цікавить соціальна структура грошового обігу, де одні і ті ж гроші часом виконують взаємовиключні функції. Малі і великі гроші функціонально різні. Великі – функціональні для їх власника і дисфункціональні для тих, у кого таких грошей немає. Малі гроші дисфункціональні для їх власника і функціональні для власника великих грошей. Ця система рухлива, але головний принцип її існування завжди один і той самий.

Нажаль класичний функціональний аналіз грошей породжує ілюзію того, що їх дисфункції – щось випадкове, не закономірне, підлягає засудженню і контролю. Подібні ілюзії – пастки розуму, що мають реальні комунікативні ефекти. У Ф. Джеймісона навіть є робота під назвою «Тюрма мови». Щоб уникнути подібних пасток, функціональний аналіз має сполучатися з дисфункційним, що синтезує їх у діалектичний.

Всякий функціоналіст уявляє собі шкалу з нульовою відміткою, на якій вправо і вліво нанесені позитивні і негативні значення досліджуваних явищ. Справа – все те, що функціональне (узгоджене з соціальним порядком), зліва, що не узгоджене, – дисфункційне. Але при такому підході, соціальний світ, попри всі розмови про вертикальну та горизонтальну мобільність, стає плоским полем, на якому ніби й розгортаються соціальні баталії. Все як у фантаста Террі Пратчетта. Тут немає полюсів, де, – кожне на свій лад, – сходяться паралелі і меридіани. Полюс же – метафора класу, яка допомагає збагнути, що гроші, насправді: це влада в разі, коли вони великі; відчуження від влади, коли вони малі (соціологи говорять про ступінь представленості у владі); це статус, – високий або низький; це право, яке в дійсності завжди виявляється реальним або номінальним (скажімо, те, що називається тепер демократією, більше не влада народу, а система процедур, що обнуляє можливість демосу впливати на владу); це інструмент, що дозволяє маніпулювати поведінкою людей, шляхом обернення ненависті в лояльність, а іноді і навпаки; це символ соціально-класової структури суспільства, роздробленої на безліч рухомих в кількісному відношенні груп, що розрізняються, наприклад, за способами одержання і розмірами доходів, тобто за їх платоспроможністю (пластикові картки – важливий інструмент у визначенні грошової політики і контролю над доходами).

Тут потрібно звернути увагу на соціальний зміст поняття товарно-грошового обміну, бо є обмін, а є обернення. Обмін, якщо й форма життя [5, с. 79], то виключно в ринкових умовах. Її зміст – опосередкована грошима процедура відчуження/привласнення власності. Обернення ж –

низка змін, що відбуваються з самими людьми та їх відносинами в момент т/г обміну. Обмін – форма соціального зв'язку; обернення – її соціальна суть. Тобто, в т/г обміні відбуваються множинні обернення в самій людській суті, які переживаються, але не усвідомлюються. Основним є обернення економічного в соціальне і навпаки, що набуває інструментального значення. Всі подальші обернення відбуваються в сфері соціального: обернення людини в статус людини, де людське втрачає значення, але набуває значення соціальний стан; обернення статусу в незалежний від індивіда інструмент регулювання відносин, в яких він бере участь, тобто в засіб соціального контролю; обернення смислів, що обумовлюють спілкування, в формалізовані процедури з метою подальшої оцінки ступеня їх значень, що необхідно для підвищення ступеня контролю над поведінкою індивідів і груп; обернення вимірювання як пізнавальної процедури в інструмент та ідеологію влади і панування; обернення суспільних відносин в інститути як незалежні від членів суспільства сили; обернення інститутів, формування яких обумовлено т/г обміном, в інструменти влади, яка немов нависає над усіма, але захищає вищі верстви суспільства від нижчих; обернення суспільства в щось, що нагадує не то тваринний організм, не то саморушну машину, в якій люди не живуть, але виконують не то ролі, не то функції.

І все це відбувається завдяки грошам, точніше, владі грошей як загальної міри вартості. Інакше кажучи, панує вартість, а гроші – її символ. Завдяки вартості все продається і все купується: праця, люди, їх органи, їх сутнісні сили тощо. Коммодифікація без вартості і її носіїв – грошей – неможлива. Спроби розірвати зв'язок між грошима і вартістю – ідеологічні за своєю суттю, але функціональні в прагматичному плані. Гроші можуть бути одиницею виміру лише будучі загальною мірою вартості. Нагадаємо, що ще Аристотель розмежував мистецтво господарювання – економіку і мистецтво збагачення (мистецтво накопичення грошей і майна) – хрематистику (від. ст.д. грець. χρηματιστική – збагачення, від χρέματα – гроші). Хрематистика (сучасною мовою баблологія або Bubbleeconomics [3]), названа економікою, – в'язниця ринково орієнтованої мови науки не лише про гроші. Гроші не кров економіки. Вони кров хрематистики, де приватний банк – холодне, цинічне серце, що не знає співчуття, бо спрямоване на монетизацію життєвого світу кожного з нас. І всупереч Агліетта та Орлеану, гроші не перебувають між насильством і довірою [1]. Ми не довіряємо грошам, а змушені користуватися ними, бо вони інституціоналізовані і функціонують в системі споріднених інститутів: приватної власності, банку, ринку з його сегментами, як то ринок права та політичний ринок, і... власної баблологічної науки, в якій, скажімо, позитивістській математиці відведене почесне місце. І допоки гроші будуть соціально розподілені: на державні та приватні, буде корупція (тенденція до приватизації грошей); на великі і малі – корупція розповзатиметься по всіх сферах суспільного життя за принципом її

поділу на велику і дрібну; між власниками грошей – буде потяг до відчуження грошей від одних власників, віддалених від державної влади, на користь наближених до неї, – спроможних монетизувати свій статус... Деінде навіть страта не зупиняє корупцію, бо вона – функція влади грошей, що дисфункційна суспільним інтересам.

Список використаних джерел

1. Аглиетта, М. Деньги между насилием и доверием. / Мишель Аглиетта, Андре Орлеан. – М.: 2006. – 365 с.
2. Зелизер В. Социальное значение денег. Деньги на булавки, чеки, пособия по бедности и другие денежные знаки. / Вивиана Зелизер. – М.: 2004, с. 284
3. Николаенко Л.Г. Bubbleeconomics как необходимое порождение неолиберализма (Социологическая интерпретация проблемы) / Л.Г. Николаенко // Економіка і прогнозування. Науковий журнал. Інститут економіки та прогнозування НАН України. – Січень – Березень, 2011 р. №1, с. 9–27
4. Фридмен М. Если бы деньги заговорили. / Милтон Фридмен – М.: 1998, – 160 с.
5. Simmel G. The Philosophy of Money / Georg Simmel. – London and New York: 2005, 543 p.

Шалімова О. Ю.

Інститут соціології Національної академії наук України, аспірантка, Київ

ГЕНДЕРНА НЕРІВНІСТЬ В ОПЛАТІ ПРАЦІ

За останні десятиліття економічна активність жінок у світі значно виросла [1:32]. Цьому сприяло підвищення рівня їхньої освіти, розвиток сектору послуг, доступність робочих місць в режимі часткової зайнятості тощо. Незважаючи на ці поліпшення і досягнення другої хвилі фемінізму 70-80-х рр., жінки продовжують залишатися вразливою соціальною групою. У світі, як і раніше, існує гендерна нерівність на ринку праці: професійна сегрегація, скляні стелі й стіни, нерівність в оплаті праці.

Існування гендерної нерівності на ринку праці обумовлено низкою причин. Традиційно відмінності в оплаті пояснюються відмінностями в індивідуальних характеристиках працівників. У контексті теорії людського капіталу гендерний розрив в оплаті праці аналізується через призму віку, освіти, професійної підготовки та досвіду, що впливають на продуктивність праці [2:419]. Вважається, що жінки в порівнянні із чоловіками менше інвестують у свою освіту і професійну підготовку, а у зв'язку з народженням дітей і доглядом за ними віддають перевагу неповній зайнятості. Однак сьогодні це твердження не завжди відповідає дійсності. Той факт, що кваліфікація жінок росте, рівень освіти

підвищується, а гендерна сегрегація зберігається, лише підтверджує стійкість і залежність останньої від інших факторів.

На думку ряду дослідників, існування професійної сегрегації зайнятості обумовлено сформованим гендерним порядком. Нерівномірність представленості чоловіків і жінок призвела до так званої фемінізації і маскулінізації професій [3:45]. Наприклад, «жіночими» галузями традиційно вважаються сфери освіти, охорони здоров'я, соціальна сфера, легка промисловість, а «чоловічими» - будівництво, виробництво, комунікації, транспорт. У сфері нерухомості, бізнесу, роздрібною торгівлі представленість відносно рівна.

Ще одним поясненням нерівності в сфері праці (нерівна оплата за однакову роботу, нерівні шанси на підвищення зарплати і просування по службі) є дискримінація на ринку праці. Потужними і найчастіше невидимими бар'єрами на шляху просування жінок виступають гендерні упередження, що виникають із культурних уявлень [4:9]. Наприклад, ефективними вважаються впевнені і сильні лідери. Коли ж ці риси (які, як правило, асоціюються із чоловіками) властиві жінкам, їх вважають агресивними й грубими. Якщо жінка-лідер демонструє більше жіночих якостей і проявляє турботу й співчуття, її сприймають як слабого лідера.

Згідно з неокласичною теорією людського капіталу, гендерний розрив у заробітній платі є справедливим, оскільки жінки самі обирають спеціальності, які ведуть до низькооплачуваної роботи, і воліють обмежувати свій виробничий стаж через сімейні обов'язки [5:37]. Однак така «свобода вибору» жінок скоріш визначається соціальними цінностями, звичаями й конкретними умовами її життя.

Розрив в оплаті праці між чоловіками й жінками може бути пояснений не тільки гендерними відмінностями в показниках людського капіталу, професійною сегрегацією та прямою дискримінацією з боку роботодавців, але й недооцінкою роботи жінок у тих професіях і галузях, де вони переважають.

Гендерна нерівність в оплаті праці має низку соціально-економічних наслідків як на мікро-, так і на макрорівні. Так, у співробітниць, що стали предметом дискримінаційних практик, знижується мотивація та, як наслідок, продуктивність праці. На макрорівні спостерігається менше пенсійних і податкових відрахувань. Для роботодавців існує ризик судових витрат, втрати репутації, оскільки гендерна дискримінація заборонена законодавством тощо.

Гендерна нерівність на ринку праці є однією з перешкод на шляху соціально-економічного розвитку і демократизації суспільства. Ліквідація гендерної нерівності в доходах може збільшити обсяги людського капіталу на 21,7% (в масштабах світової економіки), а світове багатство на 14% [6:2]. Для вирішення цієї проблеми необхідно всебічно вивчати особистісні, інституціональні, структурні й інші фактори гендерної нерівності в сфері праці.

Список використаних джерел

1. Women in Work Index, PwC, March 2019
2. <https://www.pwc.co.uk/economic-services/WIWI/pwc-women-in-work-2019-final-web.pdf>
3. The International Handbook of Gender and Poverty Concepts, Research, Policy / Sylvia Chant – Edward Elgar Publishing Limited, 2010.
4. Гендерна Сегрегація Чи Гендерна Асиметрія На Ринку Праці: Теоретичні Засади Та Емпіричні Прояви При Працевлаштуванні В Україні / Український соціум, 2013, № 1(44), стор. 43-62.
5. Commonwealth Secretariat: Gender Differences in Leadership Styles and the Impact Within Corporate Boards / Gita Patel, FCA, 2013.
6. Recent Trends in Gender Wage Inequality in the United States / Jing Shen, Journal of Sociological Research 2014, Vol. 5, No.1.
7. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.681.9090&rep=rep1&type=pdf>
8. Unrealized Potential: The High Cost of Gender Inequality in Earnings / Wodon, Quentin T., de la Brière, Bénédicte, 2018
9. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/29865/126579-Public-on-5-30-18-WorldBank-GenderInequality-Brief-v13.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Панькова О.В., Черьомухіна О.

Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України; Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Київ

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ В УКРАЇНІ: ЕМПІРИЧНИЙ ВИМІР

Посилення нестабільності, криза довіри та зростання напруженості в українському суспільстві безпосередньо впливають на стан трудової сфери в Україні, основні проблеми якої пов'язані з проявом цієї масштабної кризи в соціально-економічній та суспільно-політичних сферах життєдіяльності держави та суспільства. Відбувається скорочення наявної і перспективної чисельності працездатного населення через масштабну зовнішню трудову міграцію і виїзд українців на постійне місце проживання до інших країн в пошуках гідної оплати праці, стабільності, безпеки, кращих можливостей для реалізації свого потенціалу.

Через збройний конфлікт на Сході України (активна фаза 2014-2016 рр.), запровадження безвізового режиму з ЄС та пом'якшенням умов працевлаштування іноземців в країнах ЄС (Чехії та Німеччині), Україна стала одним з найпотужніших донорів робочої сили в Європі. Спостерігаються загрозливі для національної безпеки тенденції - у 2019 році Україна може посісти перше місце в світі за втратою трудових ресурсів. Про це йдеться у прогнозі Global Economy Watch компанії

PriceWaterhouseCoopers за січень 2019 року[1]. За прогнозами міжнародних експертів, у 2019 році трудові ресурси нашої країни скоротяться майже на 1,5%.

На сьогодні точної чисельності українців-трудомих мігрантів, які виїхали за кордон, не знає ніхто. Цифри коливаються від 3 млн. до 14 млн. Так, за даними Всеукраїнської асоціації компаній з міжнародного працевлаштування, зовнішні трудові мігранти з України не знімаються з обліку тут і не стають на облік там. Тому 10 мільйонів зовнішніх мігрантів з України — цілком реалістична цифра, яка охоплює як трудових мігрантів, так і підприємців, які розвивають власну справу за кордоном, а також студентів, що навчаються за межами України, і скоріше за все не повернуться назад у найближчі роки [2: 5]¹⁸. Отже, трудова міграція стає масовим явищем.

На сьогодні мало хто з тих, хто мігрував пов'язує своє майбутнє з Україною. За даними соціологічного опитування, яке у квітні 2018 р. було проведено КМІС [3], протягом наступних 6 місяців хотіли б виїхати за кордон з метою тривалого перебування 7% українців, проте 86% опитаних не збираються виїжджати за кордон на тривале перебування протягом цього періоду. Значну налаштованість виїзду за кордон на тривалий строк висловлюють кваліфіковані фахівці з вищою освітою, молодь та чоловіки. Серед бажаючих виїхати за кордон на тривалий період 36% обирають Польщу, Чехію - 12% і Німеччину - 11%. Орієнтуються на виїзд у Росію 7% опитаних, до США – 6%.

За даними соціологічного дослідження «Соціальний профіль трудового мігранта з України» до 50% трудових мігрантів з України їдуть у Польщу [4]. Українці є лідерами у масштабах інвестування в нерухомість сусідньої країни. Так, якщо у 2014 році українці купили 418 квартир у Польщі, то 2017 рік побив усі рекорди - 70 тисяч квадратних метрів житла купили громадяни України (це 27% від усієї житлової площі, яку купували іноземці в Польщі). Отже, результати багатьох досліджень підтверджують, що Україна досі залишається країною-донором людських ресурсів для ринків праці ЄС, у першу чергу Польщі, оскільки трудова міграція українців стає їх поширеним життєвим вибором і способом забезпечення для себе та своєї родини гідного рівня життя та праці, умов життєзабезпечення і самореалізації.

Основними сценаріями розвитку зовнішніх міграцій в Україні відповідно до майбутніх тенденцій її соціально-економічного розвитку є такі:

1. якщо основні показники розвитку економіки в Україні у довгостроковій перспективі суттєво не покращаться, тимчасова зовнішня трудова міграція з України стане невідворотною і матиме тенденції до посилення. Відбудеться урізноманітнення географії міграцій з України,

¹⁸ Дмитрук Б. П., Чудаєва І. Б. Еміграційні процеси в Україні: мотивації, тенденції та наслідки для країни / Б. П.Дмитрук, І.Б. Чудаєва // Економіка та держава, 2018. - №1. – С. 4-10.

зокрема частина осіб, які працюють у Польщі, намагатимуться (після закріплення у Шенгенській зоні) знайти роботу у більш благополучних країнах ЄС, передовсім – у Німеччині. Цьому сприятиме спрощення процедур для працевлаштування іноземців у європейських країнах, що може дати новий поштовх для посилення трудової міграції з України до Європи.

2. у разі погіршення ситуації міграція з України буде ще інтенсивнішою, різко посилиться виїзд висококваліфікованих спеціалістів. За цих умов можуть збільшитися потоки трудової міграції у Росію, оскільки навіть цей напрям трудової міграції залишиться економічно вигідним [5]. Це значно посилить загрози національній, економічній, соціальній, громадській безпеці в Україні.

3. за умов покращання внутрішньополітичної ситуації в Україні масштаби довгострокової трудової міграції стабілізуються і будуть згортатися. У разі проведення ефективної міграційної політики можна очікувати на поступове повернення частини довгострокових мігрантів в Україну. Одночасно зростатиме потік іммігрантів з афро-азіатського регіону до України. З часом Україна зможе успішно здійснити «міграційний перехід», перетворитися з країни-донора населення та робочої сили на країну-реципієнта.

Список використаних джерел

1. Predictions for 2019: Coming off the boil. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.pwc.com/gx/en/issues/economy/global-economy-watch/predictions-2019.html>
2. Дмитрук Б. П., Чудаєва І. Б. Еміграційні процеси в Україні: мотивації, тенденції та наслідки для країни / Б. П.Дмитрук, І.Б. Чудаєва // Економіка та держава, 2018. - №1. – С. 4-10.
3. Результати всеукраїнського соціологічного дослідження «Міграційні настрої населення України у квітні 2018 року», проведеного КМІС з 3.04.2018 по 20.04.2018 р., опитано 4005 респондентів. Вибірка є репрезентативною для дорослого населення України віком від 18 років. Статистична похибка вибірки не перевищує 2,3%. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=765&page=2>
4. Дослідження проведено Центром соціальних досліджень Національного університету «Острозька академія» з ініціативи Foreign Personnel Service і Польсько-української господарчої палати у межах соціальної кампанії «Партнерство та працевлаштування», березень 2019 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1784862-bilshe-polovini-trudovikh-migrantiv-z-ukrayini-yidut-na-zarobitki-u-polschu-opituvannya>
5. Українське суспільство: міграційний вимір : нац. доповідь /Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України.

– К., 2018. – 19 с. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://www.idss.org.ua/arhiv/migration_info.pdf

Смакота В. В.

Інститут соціології Національної академії наук України, кандидат соціологічних наук, старша наукова співробітниця відділу економічної соціології, Київ

ВИСОКООСВІЧЕНЕ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ. ОСОБЛИВОСТІ ІСНУВАННЯ В СУЧАСНОМУ СОЦІОЕКОНОМІЧНОМУ ПРОСТОРИ

Характерною особливістю України є стабільно велика частка наявного висококваліфікованого населення (за даними Human Development Indices and Indicators 2018, країна має 98,1% кваліфікованої робочої сили, і за цим показником знаходиться в першій з трьох груп країн світу) [7]. До того ж всім віковим групам українського населення притаманна 100% грамотність, що також є достатньо нетиповим соціальним явищем навіть для розвинутих країн сучасного світу. Додатковим показником прогресивного суспільного розвитку в цьому напрямку є те, що 83% українського населення відповідного віку залучено до процесу отримання вищої освіти, або освіти третього рівня (Tertiary education, що вимірюється як загальна кількість залучених до даного рівня освіти у відповідному віці і враховує, за методологією міжнародних розрахунків, всі етапи післяшкільної освіти [6]). Згідно даним за п'ятирічний період (2012-2017 рр.), схожі показники демонструють в цьому аспекті розвитку такі країни, як Норвегія (в якій налічується 81% залученості населення відповідного віку до ВО) та Ірландія (відповідно 84%), які посідають першу та четверту сходинки в рейтингу Людського розвитку ООН [2]. До того ж, в групі з 53 країн, що характеризуються «високим рівнем людського розвитку», до якої належить Україна, аналогічні показники мають тільки Турція (95% залученості) та Гренада (91% відповідно) [7].

Для більш повного розуміння досягнень нашої країни в цьому напрямку, наведемо дані доповіді Всесвітнього економічного форуму: показник здобуття середньої освіти в ньому для України становить 98% для віку 15-24 роки (за ним країна знаходиться на 11 місці в світі), 99% – для вікової групи 25-54 р. (9 загальноосвітнє місце), 99% – для віку 55-64 року (5 місце в світі), 88% для віку 65+ (11 місце в світі). Щодо залучення населення до початкової освіти, то цей показник дорівнює 100% у всіх вікових групах [5]. (Зауважимо, що згідно Всесвітньої доповіді з моніторингу освіти ЮНЕСКО, за умови збереження нинішніх освітніх тенденцій в світі тотальний рівень отримання населенням загальної початкової освіти буде досягнутий тільки в 2042 р.) [1].

За даними вітчизняних статистичних досліджень, частка осіб із вищою освітою (повна, базова та незакінчена вища) серед населення 25 років і більше по регіонам України станом на 2013 р. становила 42,6% (окремо по м. Київ – 67,8% населення) [4: 120].

Моніторингові дослідження Інституту соціології НАН України свідчать, що українським населенням освіта розглядається як необхідна складова соціального розвитку. Так, за даними моніторингу Інституту соціології, в 2008 р. обов'язковим здобуття вищої освіти (ВО) для себе особисто вважали 51% опитаних (негативну відповідь дали 36% опитаних). У той же час, обов'язковим здобуття вищої освіти для **дітей та онуків** вважали в півтора рази більше респондентів – 82% (негативну відповідь дали 4% опитаних). Вагалися з відповіддю в обох випадках 13% респондентів. Такі дані прогнозовано свідчили про підвищення в майбутньому попиту на вищу освіту в країні (незалежно від сфери знань), що згодом підтвердилось в подальших дослідженнях.

Через п'ять років, у моніторинговому опитуванні 2013 р., задавалося схоже за сенсом запитання, спрямоване на виявлення соціальної значущості ВО для суспільства («Чи необхідна сучасній людині вища освіта?»), на яке половина опитаних (50%) дали однозначно позитивну відповідь, 38% були впевнені в необхідності вищої освіти для досягнення успіху в житті (ми визначили цей варіант відповіді як «прагматичну мету отримання ВО»), а зовсім непотрібною ВО вважали 12% респондентів.

Останнє моніторингове опитування 2018 р. демонструє наявність в українському суспільстві достатньо високої частки високоосвічених громадян (тих, хто має повну вищу освіту) – їх налічується 30% опитаних (не враховуючи осіб з незакінченою ВО, кількість яких становить на даний момент 8,2%), в той час як в 2008 р. чисельність цієї групи становила майже вдвічі менше – 16% опитаних (не враховуючи 19% бакалаврів). В 1994 р. відсоток опитаних з повною ВО у національній вибірці складав 9,4% (освітнього рівня «бакалавр» в той час не існувало).

При тому, що потреба української економіки в спеціалістах з ВО не є високою [3], впевненість населення у необхідності високого рівня освіти не падає, і ймовірно така тенденція зберігатиметься в майбутньому. Отже, частка високоосвіченого населення (а саме володарів вищої освіти) зростатиме.

В нашому дослідженні ми порівняли оцінку полярними освітніми групами населення (тих, хто оволодів мінімальним та максимальним рівнем освіти) основних соціальних та економічних складових суспільного життя (*табл. 1*).

Таблиця 1. Порівняльна оцінка різними освітніми групами населення соціально- економічних процесів в українському суспільстві, 2018 р.

<i>Респонденти з найнижчим рівнем освіти (початкова та середня) n=284</i>		<i>Респонденти з найвищим рівнем освіти (повна вища) n=540</i>		<i>Населення в цілому N=1800</i>	
Сприйняття економічної ситуації					
Як Ви оцінюєте нинішню економічну ситуацію в Україні? (бали за шкалою від 0 до 10), середнє значення					
2,6		2,8		2,7	
Соціальне самопочуття					
На яку із сходинок у суспільстві Ви поставили б себе? (рівень від 1 до 7), середнє значення					
3,2		3,8		3,6	
Якою мірою Ви в цілому задоволені своїм становищем у суспільстві на теперішній час? %					
Скоріше задоволений	не	Скоріше задоволений	не	Скоріше задоволений	не
51	22	40	35	46	27
Якою мірою Ви задоволені своїм життям загалом? %					
Не задоволений (в цілому)	Задоволений (в цілому)	Не задоволений (в цілому)	Задоволений (в цілому)	Не задоволений (в цілому)	Задоволений (в цілому)
51	31	36	44	44	35
Чи вистачає Вам вміння жити в нових суспільних умовах? %					
Не вистачає	Вистачає	Не вистачає	Вистачає	Не вистачає	Вистачає
37	27	20	47	27	38
Чи вистачає Вам роботи, що підходить? %					
Не вистачає	Вистачає	Не вистачає	Вистачає	Не вистачає	Вистачає
45	25	32	47	38	36
Чи вистачає Вам стабільності в державі і суспільстві? %					
Не вистачає	Вистачає	Не вистачає	Вистачає	Не вистачає	Вистачає
64	15	70	11	68	12
Чи вистачає Вам освіти? %					
Не вистачає	Вистачає	Не вистачає	Вистачає	Не вистачає	Вистачає
31	33	14	66	24	50
Чи важко знайти роботу у Вашому населеному пункті за Вашою кваліфікацією та з достатнім заробітком? %					
Легко	Важко	Легко	Важко	Легко	Важко
6	75	7	75	9	74
Чи важко знайти у Вашому населеному пункті будь-яку роботу? %					
Легко	Важко	Легко	Важко	Легко	Важко
26	56	41	35	33	45
Оцініть ступінь важливості особисто для Вас: відсутність значного соціального розшарування (багаті-бідні, вищі-нижчі верстви суспільства), %					
В цілому не важливо	В цілому важливо	В цілому не важливо	В цілому важливо	В цілому не важливо	В цілому важливо
10	76	6	77	7	78
Оцініть ступінь важливості особисто для Вас: створення в суспільстві рівних можливостей для всіх, %					
В цілому не важливо	В цілому важливо	В цілому не важливо	В цілому важливо	В цілому не важливо	В цілому важливо
11	76	4	85	6	82
Оцініть ступінь важливості особисто для Вас: підвищення освітнього рівня (інтелектуальний розвиток), %					
В цілому не важливо	В цілому важливо	В цілому не важливо	В цілому важливо	В цілому не важливо	В цілому важливо
15	67	5	82	9	75

Продемонстровані дані свідчать, що в цілому високоосвічене населення України в порівнянні як з малоосвіченим, так і з населенням в цілому має більш високі показники в оцінці економічних процесів та у сфері соціального самопочуття (дещо вищу задоволеність своїм становищем у суспільстві, своїм життям загалом, адаптованість до нових суспільних умов та вимог ринку праці). В цілому, особам з ВО знайти роботу легше: в опитуванні 2018 р. більше двох третин респондентів з повною ВО мали оплачувану роботу (69,1% опитаних), і вдвічі менше (30,9% опитаних) її не мали, в той час як в групі малоосвічених спостерігалась майже протилежна ситуація: 38,4% малоосвічених респондентів відповіли, що мають роботу, і 61,6% її не мають (хоча додатковим фактором впливу в цьому випадку є вікова приналежність).

Втім, бачення бажаного соціального устрою у всіх груп співпадають, а іноді саме високоосвічені більше за інших наполягають на запровадженні більш справедливого соціального устрою (саме серед осіб з ВО налічується максимальна кількість тих, для кого створення в суспільстві рівних можливостей для всіх є важливим (84,6% опитаних, в той час як серед осіб з низьким рівнем освіти цей відсоток становить 76,1%).

Можемо припустити, що подібні вимоги до соціального устрою з боку високоосвіченого населення (значна частина якого – це молоді, високомобільні та економічно активні особи) стануть потужним каталізатором міграційних настроїв, тенденції яких наразі фіксуються в щорічних моніторингових опитуваннях (коли саме в групі високоосвічених посилюється налаштованість саме на міграцію за межі країни).

Список використаних джерел

1. Всемирный доклад по мониторингу образования. Образование в интересах людей и планеты: построение устойчивого будущего для всех. – ЮНЕСКО, 2017. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002457/245752R.pdf>
2. Доклад о Целях в области устойчивого развития, 2018 год. – ООН, 2018. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <https://unstats.un.org/sdgs/files/report/2018/TheSustainableDevelopmentGoalsReport2018-RU.pdf>
3. Кількість зареєстрованих безробітних за професійними групами у 2018 році (за даними державної служби зайнятості). [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/rp/sz_br/sz_br_u/kzbrpg_u2018.html
4. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект (колективна монографія) / за ред. Е.М. Лібанової; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України.

– К., 2015. – 356 с.
https://idss.org.ua/monografii/2016_Lud_rozv_monogr.pdf

5. Global Human Capital Report 2017. [Электронный ресурс]: – Режим доступа: <http://reports.weforum.org/global-human-capital-report-2017/dataexplorer/#economy=UKR>
6. Higher education, context. [Электронный ресурс]: – Режим доступа: http://www.worldbank.org/en/topic/tertiaryeducation#what_why
7. Human Development Indices and Indicators 2018, Statistical Update . – New York, 2018. [Электронный ресурс]: – Режим доступа: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistica_l_update.pdf

СЕКЦІЯ 6. ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ

Горбачик А. П.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кандидат фізико-математичних наук, декан факультету соціології, Київ

ДОВІРА ЯК РЕСУРС ДЛЯ СПІЛЬНОТ

1. Довіра є критично важливим ресурсом для будь-якої спільноти. Люди досягли панівного місця на планеті значною мірою завдяки можливості співпрацювати, діяти спільно. Основою для співпраці є комунікація та довіра. Довіра є основою життя сучасного складного суспільства, основою стійкого порядку.

2. Критично важливий вплив на формування довіри мають ЗМІ. Довіра формується в процесі соціалізації. Починається все із спілкування в сім'ї, навчання в школі. На основі власного досвіду спілкування формується довіра до «близького оточення». В той же час у формуванні довіри до інститутів критично важливу роль відіграють ЗМІ. Адже мало хто безпосередньо знайомий з політиками, з журналістами, мають досвід співпраці із Парламентом тощо. Всю (або майже всю) інформацію про функціонування інститутів люди отримують через ЗМІ. Цікавим та важливим є дослідницьке питання стосовно співвідношення впливу на формування довіри (зокрема, довіри до інститутів) власного досвіду та інформації від ЗМІ. Саме ЗМІ створюють фокус уваги. Психологічною особливістю є те, що люди більш активно реагують на негативні та тривожні новини. Більше того, за результатами досліджень брехня скоріше і активніше розповсюджується в мережах ніж правда. Брехня (напівправа, пост-права, фальшиві або так звані фейкові новини) є в певному сенсі більш привабливою. Прикладом є, сформована значною мірою ЗМІ, недовіра до вакцинації, яку ВОЗ в 2019 р. віднесла до 10 найважливіших проблем в охороні здоров'я в світі. ЗМІ критично впливають на довіру до політики, до політичних інститутів тощо. Зокрема, Приклад: в 2017 р за даними Світового банку в 2017 році критично знизився рівень бідності в Україні (з 8.2% в 2014 році до 2.6% в 2017 році), але ЗМІ говорять про зубожіння та про недовіру до політики уряду і це критично впливає на думки та ставлення людей. Саме тому свої перспективи люди оцінюють непогано (оцінка базується на власному досвіді) а перспективи країни оцінюють як жахливі (оцінка базується значною мірою на інформації, отриманої із ЗМІ). Зафіксовані статистикою об'єктивні показники поліпшуються але опитування фіксують думку про те,

що стан речей в суспільстві погіршується. При цьому ЗМІ не говорять неправду, вони просто фокусуються на негативі та страхіттях, на зневазі до інститутів держави, зневазі до громадянського суспільства. І цього цілком достатньо для формування недовіри. Саме тому в останній час в ліберальних суспільствах постала проблема певного модерування змісту масових комунікацій, медіа (ЗМІ), мас-медіа, соціальних медіа (Фейсбук, Твіттер) тощо. В цілому ж, можна припустити, що відповідь на сформульоване вище питання про співвідношення власного досвіду та інформації від ЗМІ в формуванні довіри є залежною від культури суспільства (культури в широкому сенсі). А отже доцільним є проведення порівняльних міжкультурних (міжнаціональних) досліджень.

3. Спільнота будь-якого масштабу існувати без довіри не може. Є багато визначень довіри, умовно кажучи від Г.Зіммеля до П.Штомпки та Ф.Фукуями. Є багато роздумів про співвідношення довіри та недовіри, про відмінність між відсутністю довіри та недовірою. Є підготовлена колективом Інституту соціології НАНУ книга «Суспільство без довіри». Але чи дійсно українське суспільство може функціонувати без довіри? Яким є мінімальний та оптимальний для функціонування суспільства рівень довіри? Адже, повна відсутність довіри – це погано. Але і абсолютна повна довіра – це теж погано. В цілому ж, звичайно, і в українському суспільстві є довіра. Ми довіряємо принаймні грошам, а отже довіряємо економічній політиці уряду. Ми виконуємо прийняті Парламентом закони, а отже не можна говорити про недовіру до Парламенту (до його діяльності). Без довіри спільноти не буде. Довіри може бути більше або менше. Можна висунути гіпотезу про те, що оптимальний рівень довіри залежить від культури (можливо, і від релігійної конфесії, зокрема). Але відмінності в різних культурах не великі. В той же час, прояви довіри є різними в різних культурах (залежить від історії, від традицій – path dependency).

4. Для фіксації рівня довіри в різних культурах (в різних суспільствах) може бути потрібним створення різних моделей концепту довіри, а отже, і різних інструментів вимірювання. Щоб говорити де довіри більше, а де менше, як перерозподіляється ресурс довіри – потрібно вміти довіру вимірювати. Як і що ми вимірюємо? Ми задаємо пряме питання про довіру до того чи іншого інституту і отримуємо безпосередню відповідь. Відомим є вивчення подібним чином іншого концепту – концепту щастя. Інститут Гелапа в багатьох країнах світу задає питання про те, чи відчуває себе респондент щасливою людиною (пряма безпосередня відповідь на пряме питання). У відповідності із цією моделлю концепту щастя в 2018 році найбільш щасливі люди жили на о. Фіджі (92% заявили, що відчувають себе щасливими), в Колумбії (87%), на Філіпінах і т.д. В той же час, ООН застосовує більш складну модель - щастя полягає в тому, щоб прожити більш тривале життя здоровим та активним, відчуваючи підтримку оточуючих. У відповідності із такою

моделлю найбільш щасливими країнами є Фінляндія, Норвегія, Данія і т.д. Отже, виникає гіпотеза, що пряма відповідь на пряме питання сильно залежить від культури (навіть більше, ніж від настрою). Якщо повернутися до концепту довіри, то можна висунути гіпотезу про те, що і стосовно концепту довіри у випадку прямої відповіді на пряме питання ми маємо чітку залежність від культури. Якщо це просто лінійний зсув, то ми маємо коректні, але відносні а не абсолютні значення. В такому випадку можна спробувати зробити корекцію приблизно як Ш.Шварц корегує ставлення до цінностей. В цілому ж можливо треба думати про більш складні моделі довіри (так як є більш складні моделі щастя). Отже, валідність прямої відповіді на пряме питання викликає сумнів. Потрібні нові інструменти. Наразі ми маємо багато слів в популярних публікаціях про те, що у нас немає довіри, що ми суспільство без довіри, що українці не довіряють інституціям (зокрема, політичним, державним) тощо.

5. Довіра є ресурсом, і про цей ресурс, як про будь-який інший ресурс (ВВП, здоров'я людей, екологія тощо) треба дбати – розвивати, зміцнювати, планувати або принаймні моніторити розподіл тощо. А для цього потрібні моделі (тобто теорії) та інструменти для вимірювання. Треба вивчати роль довіри в суспільстві, точніше «як функціонує довіра» в суспільстві, де в яких сферах життя цей ресурс проявляється (потрібен) більше, а де менше, які сфери суспільства більше, а які менше (принаймні саме в цей момент часу) потребують цього ресурсу. Довіра сприяє зменшенню трансакційних витрат і таким чином сприяє економічному розвитку. Як свідчать результати різних досліджень, багаті (заможні) країни характеризуються більшим рівнем довіри до інститутів (соціальних, політичних), до влади, ніж країни менш заможні. Що є причиною а що наслідком - довіра є причиною заможності чи навпаки? Це питання викликає роздуми, що приводять нас до відповіді про "взаємний" (reciprocal) вплив. Але є відчуття, що міра (сила) кожного з "напрямів впливу", їх співвідношення - є різними. Взагалі є відчуття, що довіра по різному функціонує у різних суспільствах, що роль її не зовсім універсальна, не зовсім "культурно-незалежна".

Можливі варіанти структури в просторі довіри:

консолідована спільнота (або суспільство);

наявність в спільноті 2 або більше частин, що мають досить значну довіру всередині кожної частини, що може мати наслідком розділення, розпад;

розпорошеність, слабкі зв'язки через довіру, що може мати наслідком поглинання більш сильним (з точки зору довіри більш консолідованим) суспільством.

**АЛГОРИТМ ПОРІВНЯННЯ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИХ ГРУП:
МНОЖИННА ПЕРЕВІРКА СТАТИСТИЧНИХ ГІПОТЕЗ І ВІЗУАЛІЗАЦІЯ
(НА ПРИКЛАДІ УСТАНОВОК НА ГРОМАДСЬКУ АКТИВНІСТЬ)**

Даний кейс представляє результати порівняння 18 соціально-демографічних груп, що утворюються із залученням до аналізу трьох незалежних змінних: стать (2 категорії), вікова група (3 категорії), регіон проживання (3 категорії). В якості залежної змінної використаний індекс установок на громадську активність (соціологічний моніторинг “Українське суспільство”, Інститут соціології НАН України, 2016). Обробка даних та усі статистичні обчислення здійснені за допомогою мови програмування R.

Алгоритм порівняння полягає у наступному:

1. Побудувати діаграми розмахів для усіх соціально-демографічних груп з метою пошукового аналізу.
2. Перевірити загальний вплив соціально-демографічної приналежності на установки (тест Краскала-Уолліса).
3. Виконати апостеріорну перевірку для усіх можливих пар порівнянь (тест рангових сум Вілкоксона, метод Бен’яміні-Хохберта).
4. Представити сукупні результати порівняння за допомогою багатомірного шкалювання.
5. Виявити сектори статистичної відмінності у графічних результатах багатомірного шкалювання та здійснити змістовну інтерпретацію.

Переваги цього алгоритму полягають у наступному: 1) застосування непараметричних методів відповідає природі квазіінтервальних даних; 2) метод Бен’яміні-Хохберта дозволяє уникнути проблеми більшості методів контролю множинних перевірок статистичних гіпотез, що полягає у суттєвому збільшенні імовірності прийняття нульової гіпотези для випадків, коли здійснюється велика кількість статистичних перевірок; 3) залучення до інтерпретації результатів багатомірного шкалювання робить отримані результати цілісними та інтуїтивно зрозумілими (для прикладу див. рис.).

Індекс: індикатори №1,3,4

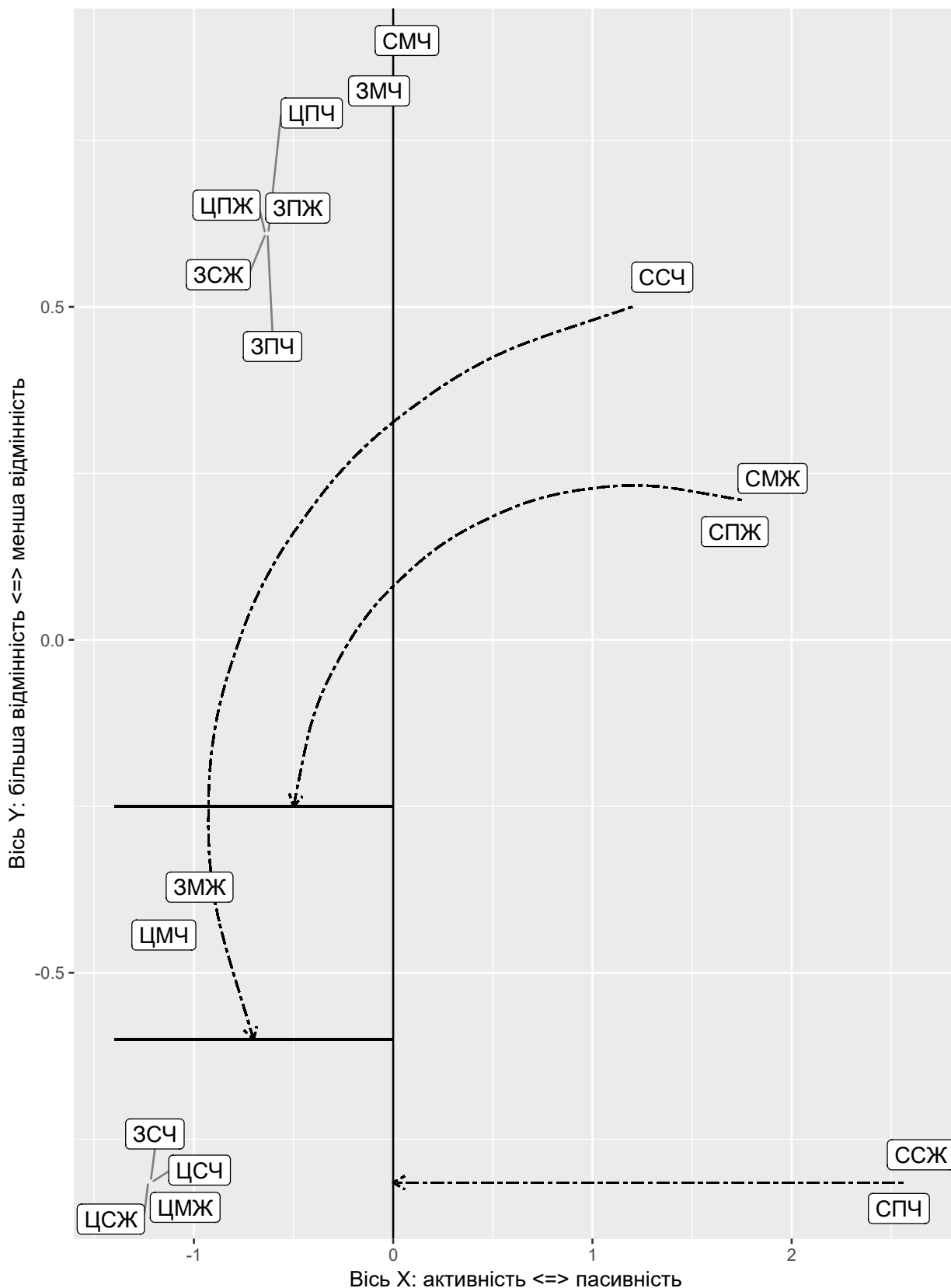

Рисунок. Результати багатомірного шкалювання на основі результатів 153 парних порівнянь соціально-демографічних груп

Недоліком алгоритму є порівняна складність п'ятого етапу представленого алгоритму. Втім, навіть результати перших чотирьох етапів надають багато цінної інформації для розуміння даних, що аналізуються.

Савельєв Ю. Б.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, доктор соціологічних наук, доцент кафедри методології та методів соціологічних досліджень, Київ

МЕТОД МЕРЕЖЕВОГО АНАЛІЗУ У ДОСЛІДЖЕННІ СОЦІАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ І АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СТАТИСТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ

Стійкою і поширеною методологічною проблемою сучасних кількісних досліджень у соціології та інших соціальних і поведінкових науках є формулювання висновків на підставі показників статистичної значущості [Gill, 1999; Gelman, Stern, 2006; Gelman, Loken, 2014].

До того ж, питання вірної інтерпретації статистичної значущості стосується не лише сфери соціальних наук, але й багатьох інших галузей. Це призвело у березні 2019 р. до публікації у журналі *Nature* коментаря щодо необхідності змін до процесу прийняття рішення на основі статистичного моделювання, який супроводжувався листами підтримки вчених, що представляли різні науки [Amrhein et al., 2019]. Зокрема, аналіз 791 статті у 5 журналах виявив, що в половині з них статистична значущість була проінтерпретована у хибний спосіб [Amrhein et al., 2019: 307].

Серед рішень зазначеної проблеми провідні фахівці пропонують використання більш складних статистичних моделей, що доповнюються адекватними засобами візуалізації, включення апріорних оцінок до статистичної моделі і вжиток Баєсового виведення замість частотного, відмову від бінарної форми презентації результатів «наявність – відсутність ефекту» і обов'язкове наведення оцінки міри невизначеності, більш повне звітування замість порогових p -значень параметрів моделей, стандартних похибок, довірчих та імовірних інтервалів, тощо [Leek et al., 2017].

Разом з тим, всі ці необхідні зміни пов'язані із відмовою від **формального прийняття висновку** аналізу числових даних. Все помітнішою в сучасній методологічній літературі є тенденція до більш **змістовної комплексної оцінки статистичних моделей**.

Одним з можливих варіантів такої змістовної оцінки і, відповідно, уникнення труднощів з інтерпретацією статистичної значущості результатів кількісного аналізу даних є застосування математичної теорії графів. Такий підхід добре відомий і давно використовується, у тому числі

в Україні, маючи назву аналіз соціальних мереж [Borgatti et al., 2018; Горбачик, Жулькевська, 2006]. Хоча застосування цього методу також може включати тестування статистичних гіпотез, в соціології та інших соціальних науках кількісні дані дозволяють отримати цікаві результати лише через побудову соціальної мережі навіть без оцінки статистичної значущості показників.

На відміну від традиційного у соціологічному дослідженні групування та порівняння об'єктів за атрибутивними змінними (відповідями респондентів, тощо), на додаток до атрибутів цих об'єктів окремо виділяються структурні змінні, які визначають зв'язки між ними як вершинами мережі. Найчастіше, такі зв'язки розглядають як безпосередні стосунки між акторами (одно-модальні мережі), але вони також можуть бути опосередкованими через їхні важливі дії або характеристики (дво-модальні мережі).

За допомогою цього методу можна виявити приховану структуру та латентні зв'язки, про які респонденти не хотіли б повідомляти прямо. Наприклад, мережевий аналіз дозволив виявити реальну співпрацю та взаємну підтримку законопроектів депутатами Верховної ради України незалежно від їхньої фракційної належності або публічних заяв [Остапчук, 2016]. Побудова мережі українських політиків і чиновників, в якій структурною змінною були права власності у компаніях (володіння цінними паперами або статус бенефіціара), дані про які містились у відкритих он-лайн деклараціях про доходи та майно, дозволило визначити їхні об'єктивні спільні бізнес-інтереси та силу таких зв'язків [Макарова, 2018].

При цьому такий аналіз є комплексним. Він поєднує кількісну і якісну складові і є органічним втіленням "змішаного дизайну" (mixed design) дослідження. Оскільки в його основі математична формалізація, можливо працювати з великими масивами даних і розраховувати показники, що об'єктивно характеризують соціальні спільноти, уникаючи суб'єктивізму якісного аналізу. Разом з тим, візуалізація мереж, вивчення окремих кейсів вершин, діад, тріад, клік, кластерів, а також викидів (outliers), які часто вилучаються зі статистичних моделей, дозволяють робити більш глибокий якісний аналіз.

Отже, аналізуючи спільноти у вигляді мереж можна отримати неформальну **змістовну оцінку**, не покладаючись на **показники статистичної значущості**.

Список використаних джерел

1. Горбачик А., Жулькевська О. Мережевий підхід до вивчення структури українського парламенту // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2006. - № 3. - С. 161-181.

2. Макарова О. Property — connecting politicians: мережевий аналіз декларацій української влади // VoxUkraine – аналітична платформа. – 2018. <https://voxukraine.org/longreads/declarations-graph/index.html>
3. Остапчук Д. Серіал "Влада", 4 сезон: Верховна Рада України під мікроскопом // VoxUkraine – аналітична платформа. – 2016. <https://voxukraine.org/longreads/coalition/article-ua.html>
4. Amrhein V., Greenland S., McShane B. Scientists rise up against statistical significance. – Nature. – 2019. – Vol. 567. – P. 305-307.
5. Borgatti S. P., Everett M. G., Johnson J. C. Analyzing social networks. – Sage, 2018.
6. Gelman A., Stern H. The difference between “significant” and “not significant” is not itself statistically significant // The American Statistician. – 2006. – Vol. 60. – №. 4. – С. 328-331.
7. Gelman A., Loken E. The statistical crisis in science // American Scientist. – 2014. – Vol. 102. – P.460-465. <https://www.americanscientist.org/article/the-statistical-crisis-in-science>
8. Gill J. The insignificance of null hypothesis significance testing // Political research quarterly. – 1999. – Vol. 52. – №. 3. – С. 647-674
9. Leek J. T., McShane B. B., Gelman A., Colquhoun D., Nuijten M. B., Goodman, S. N. Five ways to fix statistics. – Nature. – 2017. – Vol. 551. – P. 557-559.

Соболевська М. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, доктор соціологічних наук, доцентка кафедри теорії та історії соціології, Київ

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ВЛАДНІ СТРУКТУРИ: АСИМЕТРІЇ ВЗАЄМОДІЇ

Громадські організації є невід’ємною частиною громадянського суспільства. Вони визначаються як добровільні об’єднання громадян, що створюються для вирішення громадських проблем та вираження спільних інтересів. Події в Україні, що відбувалися останні 4 роки, продемонстрували потенціал і можливості громадських організацій у вирішенні актуальних суспільних проблем. Особливо важливою виявилась діяльність громадських організацій на сході України, в областях, наближених до зони конфлікту. Найчастіше люди, постраждалі від наслідків конфлікту, отримували допомогу від волонтерів та представників саме громадських організацій, які долучились насамперед до забезпечення їхніх базових потреб. Подальший розвиток подій поставив перед громадськими активістами та організаціями нові завдання: надання психологічної допомоги внутрішньо переміщеним особам, напрацювання підходів до подолання конфліктів та набуття практичних навичок розбудови миру, навчання створенню власного

бізнесу тощо. Завдяки постійній увазі з боку міжнародних організацій до цих проблем відбуваються процеси адаптації новостворених громадських організацій до нових викликів. Однак у представників таких організацій відчувається потреба у постійному навчанні, обміні досвідом, формуванні бази успішних історій та практик.

Саме з метою виявлення проблем та потреб громадських організацій, які працюють із наслідками конфлікту на сході країни, ГО «Ера» у грудні 2017- лютому 2018 рр. було проведене дослідження на замовлення НДО-форму в Україні, завданням якого стало надання комплексної оцінки потреб у організаційного розвитку українських неурядових організацій на сході України (Дніпропетровська, Запорізька, Харківська та підконтрольні території Донецької та Луганської областей). Дослідження передбачало проведення он-лайн опитування представників громадських організацій у Запорізькій, Дніпропетровській, Харківській, Луганській та Донецькій областях (всього було опитано 152 представники ГО) та низку експертних інтерв'ю із представниками місцевих органів влади, донорських організацій та ЗМІ.

Окремий блок питань дослідження був присвячений відносинам ГО із владними структурами. Відносини ГО із місцевою владою складно назвати двосторонніми. Якщо представники ГО у своїй більшості звертаються до місцевої влади за різноманітною допомогою – інформаційною або матеріальною, то, як свідчать результати опитування, інтерес до роботи ГО з боку місцевої влади незначний. Лише 37% опитаних зазначили, що місцева влада зверталась за допомогою до їхньої організації під час реалізації двох останніх проектів.

Отже, в цілому взаємодія та діалог із владними структурами у ГО відбувається. Досвід такого діалогу достатньо різноманітний – від успішної співпраці до неприйняття і відторгнення. Проте, існує чітке розуміння важливості і необхідності такої співпраці, незважаючи на існуючі проблеми та бар'єри в комунікації. Прослідковується тенденція успішності та ефективності такого діалогу в залежності від років існування та досвіду роботи в сфері діяльності ГО.

Представники самої місцевої влади у цілому позитивно оцінюють роботу ГО, виділяючи такі аспекти їхньої діяльності як професійну роботу з особливими групами населення, надання стандартних сервісних та нових послуг, про які раніше ніхто не замислювався, досвід роботи з міжнародними донорами і довіру від них. Разом із цим представниками місцевої влади пред'являються серйозні претензії стосовно деяких аспектів діяльності ГО: велика кількість «паперових» ГО, з яких, як правило, працюють лише 10-15%; брак кваліфікації у представників громадського сектору і розуміння реальних проблем міста або громади; неструктурованість та хаотичність в роботі; відсутність довгострокового планування і звітування перед широкою громадськістю; завищена самооцінка; політизованість діяльності деяких ГО.

Експерти (представники донорської спільноти) вказують, що побудова відносин між владою та ГО має різний характер та стан в залежності від регіону (близькість до зони конфлікту, фінансова спроможність регіону, клановість або самостійність місцевої влади тощо). Роз'єднаність ГО і слабкість через відсутність масовості та невизначеність цілей часто є причиною їхнього несприйняття з боку влади. Співпраця вимагає відкритості від влади та професійної підготовленості від ГО, до яких обидві сторони часто не готові.

За підсумками дослідження були надані рекомендації щодо вдосконалення взаємодії громадських організацій із представниками владних структур. Лише через співставлення різних точок зору представників як самих організацій, так і експертів зовнішнього середовища, на проблему функціонування ГО в Україні можна зрозуміти та надати повну оцінку перспективам розвитку громадських організацій у майбутньому як основи розвитку громадянського суспільства.

Джевага Марія, Пацук Катерина

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, студентки факультету соціології, Київ

ВИКОРИСТАННЯ МОДЕЛЕЙ "SERVQUAL" ТА "SERVPERF" ДЛЯ ВИМІРЮВАННЯ ЯКОСТІ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

Модель якості обслуговування або модель SERVQUAL була розроблена і впроваджена американськими маркетологами В. Зейтамлем, А. Парасураманом та Л. Беррі в 1988 році. Тоді модель SERVQUAL працювала з 10 вимірами для вимірювання якості обслуговування. Пізніше була розроблена модель RATER, що має 5 вимірів. Серед них: tangibles, reliability, responsiveness, assurance, empathy. [1:25-26] Шкала SERVPERF - розроблена Кроніном і Тейлором (1992) - одна з модифікацій шкали SERVQUAL. Вона побудована виключно на основі компонента "сприйняття" і позиціонується як концептуальне і методологічне покращення шкали SERVQUAL. SERVPERF містить тільки компонент сприйняття якості наданої послуги і складається з 22 пунктів (замість 44 у SERVQUAL). П'ять вимірів якості сервісу залишені авторами без змін (модель Rater). У кожній з категорій твердження оцінюються за 7-бальною шкалою Лайкерта. [4: 125]

Метою модифікації HEDQUAL є вимірювання якості освітніх послуг, вона спеціально розроблена для програм MBA у сфері вищої освіти, а також використовує так званий «поділений» метод. Цей метод полягає в тому, щоб виокремити опитування бакалаврів, магістрів, аспірантів. Методика КУБОКАЧУС (аббревіатура словосполучення «куб оцнки качества услуг») включає наступні етапи: 1. Визначення 3 аспектів послуги, тобто осей системи координат, в якій буде будуватися куб. Для

оцінки якості освітніх послуг це 3 групи споживачів: студенти, молоді спеціалісти, роботодавці. 2. Виділення в рамках кожного аспекту послуги ряду складових, оцінку яким мають дати споживачі освітньої послуги (за 5-бальною шкалою Лайкерта у форматі очікування, сприйняття, важливість). 3. Створення анкети для опитування, опитування споживачів освітньої послуги, обробка первинної інформації (вирахування середніх балів очікування, сприйняття, важливості). 4. Розрахунок інтегрального індексу якості освітньої послуги (незадовільно, задовільно, нормально). 5. Побудова куба оцінки якості послуги. Розрахунок загального індексу відповідності якості послуги запитам споживачів. Аналіз ситуації. Розрахунок узагальнюючого індексу якості послуги дозволить порівнювати, зіставляти якість аналогічних послуг, що надаються різними постачальниками - різними ЗВО. [3]

Модифікація методу SERVQUAL для оцінки якості навчальних послуг в університеті. На відміну від оригінального методу, де використовується 22 питання, в даному дослідженні їх кількість було скорочено до 20 (це скорочення відбулося не випадково, а на основі 3 опитувань, що були проведені серед студентів, які навчалися на інженерів в університетах Об'єднаних Арабських Еміратів. Щоправда, в цьому випадку дослідники скоротили питання з 22 до 19). [5: 821], [6:8] Питання кожного блоку, зрозуміло, мають бути оцінені за шкалою Лайкерта від 1 до 7. Перша частина фіксує очікування споживачів щодо критеріїв якості послуги; друга частина за допомогою аналогічної шкали фіксує сприйняття якості наданої послуги. У 3 частині студент мав завдання присвоїти ваги (усього 100 балів) окремим групам атрибутів, тим самим вказуючи на пріоритетну для себе групу. Завдяки цьому, дослідники отримали зважений індекс SERVQUAL. Ми дійшли до висновку, що SERVQUAL є найбільш доцільним методом для поставленої мети. Для того, щоб адаптувати метод для нашої країни та особливостей української освіти, ми пропонуємо переглянути та змінити деякі питання, що пропонує метод та зменшити їх кількість, посилаючись на згадані вище дослідження. Також ми пропонуємо ввести зважування, за принципом, що був використаний у дослідженні для Польського університету щоб зменшити вплив фактору проживання опитуваних у різних містах України. [2: 255]

Список використаних джерел

1. Measuring Service Quality: SERVQUAL vs. SERVPERF, Scales Sanjay K Jain and Garima Gupta VIKALPA, VOLUME 29, NO 2, 2004. Режим доступу:
<https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0256090920040203>
2. Polish journal of management studies Ulewicz R. Application of servqual method for evaluation of quality of educational services at the university of higher education, Robert Ulewicz, 2014. Режим доступу:
https://www.researchgate.net/publication/291839783_Application_of_serv

qual method for evaluation of quality of educational services at the university of higher education

3. Кубокачус: методика оценки качества услуг Журнал 'Практический маркетинг' №4 2006. Режим доступу: <https://www.cfin.ru/press/practical/2006-04/04.shtml>
4. SERVPERF Versus SERVQUAL: Reconciling Performance-Based and Perceptions-Minus-Expectations Measurement of Service Quality, J. Joseph Cronin. Jr. Florida State University, 1994. Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/235361370_SERVPERF_Versus_SERVQUAL_Reconciling_Performance-Based_and_Perceptions-Minus-Expectations_Measurement_of_Service_Quality
5. Information technology center service quality Assessment and application of SERVQUAL Masood A. Badri, Mohamed Abdulla and Abdelwahab Al-Madani College of Business and Economics, United Arab Emirates University, Al Ain, United Arab Emirates, 2003. Режим доступу: <https://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/02656710510617247>
6. Adaptation and application of the SERVQUAL scale in higher education, OTÁVIO JOSÉ DE OLIVEIRA, EURIANE CRISTINA FERREIRA, 2009. Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/225083410_Adaptation_and_application_of_the_SERVQUAL_scale_in_higher_education

Сидоров М.В.-С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кандидат фізико-математичних наук, завідувач кафедри методології та методів соціологічних досліджень, Київ

ВИКОРИСТАННЯ МОДИФІКОВАНОГО "SERVPERF" ДЛЯ ОЦІНКИ ЯКОСТІ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ЗВО

Одним з підходів до оцінки якості надання послуг є оцінка задоволеності споживачів якістю наданих послуг. Оцінити якість послуг значно важче за якість, наприклад, товару. Товар має визначені характеристики та показники за якими і оцінюється його якість. З послугами ситуація дещо складніша, адже тут велику роль відіграє суб'єктивне розуміння якості та задоволеності нематеріального об'єкта. Особливо гостра проблема стоїть з оцінкою якості освітніх послуг.

Існує низка методик для оцінки якості послуг, частково адаптовані для оцінки якості освітніх послуг. Серед них чільне місце займають методики SERVQUAL та SERVPERF, розроблені відповідно (Zeithaml, et al., 1990) та (Parasuraman, et al., 1991) і (Cronin & Taylor, 1992) та (Cronin & Taylor, 1994)

Метою нашого дослідження було на основі пілотного дослідження SERVQUAL та модифікованої версії SERVPERF обґрунтувати вибір

методики для проведення подальших досліджень з оцінки якості надання освітніх послуг та адаптації запитальника.

За основу ми взяли запитальник, представлений у (Donlagić & Fazlić, 2015). Його адаптацію ми проводили на основі якісних та кількісних пілотних досліджень студентів факультету соціології. Для порівняння методик SERVQUAL та SERVPERF студентам спочатку пропонувалась анкета, сформована за методикою SERVQUAL, у якій блок перевірки якості послуг складався з двох частин: на початку анкети запитання, сформульовані для оцінки очікуваного рівня послуг (на основі власного досвіду та уявлень про вищу освіту, оцініть наскільки твердження відповідають Вашим очікуванням сучасного університету), у кінці – оцінки сприйнятих послуг (на основі власного досвіду, оцініть наскільки твердження відповідають рівню отриманих очікуванням сучасного університету). Після цього цим самим студентам через невеликий проміжок часу (протягом цього ж дня) пропонувалась анкета, сформована за модифікованою методикою SERVPERF (оцініть наскільки отриманий рівень послуг відрізняється від очікуваного).

Для запитань була застосована 7-рівнева шкала Лайкерта від -3 (значно гірше за очікуваний) до 3 – (значно кращий за очікуваний).

Виявилось, що у випадку перевірки гіпотези про статистичну значущість відмінностей між рівнем отриманих послуг SERVQUAL та значеннями SERVPERF, за більшістю ознак вона є не значущою: у 16 випадках з 26 у випадку порівняння отриманого рівня послуг SERVQUAL проти 8 з 26 у випадку нормованих різниць SERVQUAL. Жирним у таблиці ми відмітили саме ті ознаки, де виявлена відмінність між рівнем значущості, що приводить до різних висновків за парним критерієм Стьюдента.

Таким чином можна зазначити, що обидва підходи можуть бути використані для вимірювання задоволеності якості освітніх послуг, хоча для методики SERVQUAL слід вважати на неоднозначність формулювання та сприйняття респондентами запитань блоку оцінки рівня очікуваних послуг. У SERVPERF ми задавали запитання про відмінність очікуваного та отриманого рівня послуг, на відміну від класичного формулювання запитання про оцінку рівня отриманих послуг. Але під час порівняння результатів SERVPERF та SERVQUAL отримали, що середні характеристики SERVPERF є більш близькими до оцінки рівня отриманих послуг у SERVQUAL, ніж до нормованої різниці SERVQUAL.

Крім того, SERVQUAL вимагає більшого часу та більшої кількості запитань, що є негативним фактором на його користь, особливо при проведенні онлайн опитувань.

Надалі ми плануємо адаптувати запитальник та розвивати методику SERVPERF для оцінки освітніх послуг ЗВО в Україні.

Список використаних джерел

1. Cronin, J. J. J. & Taylor, S. A., 1992. Measuring Service Quality: A Reexamination and Extension. *Journal of Marketing*, 56(3), pp. 55-68.
2. Cronin, J. J. J. & Taylor, S. A., 1994. SERVPERF Versus SERVQUAL: Reconciling Performance-Based and Perceptions-Minus-Expectations Measurement of Service Quality. *Journal of Marketing*, Том 58, pp. 125-131.
3. Đonlagić, S. & Fazlić, S., 2015. Quality assessment in higher education using the SERVQUAL model. *Management*, 20(1), pp. 39-57.
4. Parasuraman, A., Berry, L. L. & Zeithaml, V. A., 1991. Understanding Customer Expectations of Service. *Sloan Management Review*, 32(3), pp. 39-48.
5. Zeithaml, V. A., Parasuraman, A. & Berry, L. L., 1990. *Delivering Quality Service: Balancing Customer Perceptions and Expectations.*: Simon and Schuster.

Олійник О. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кандидат соціологічних наук, доцентка кафедри методології та методів соціологічних досліджень, Київ

ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІЗУ ДАНИХ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ОПИТУВАННЯ ПВН* В НЕВЕЛИКИХ МІСТАХ УКРАЇНИ

Метою комплексного проекту «Підлітки поза увагою: поліпшення доступу до інтегрованих ВІЛ-сервісних послуг для вразливих підлітків в Україні», дослідження в межах якого проводилося з лютого по вересень 2018 року, було сприяти зниженню розповсюдження ВІЛ-інфекції серед підлітків, які вживають наркотичні речовини, та їх сексуальних партнерів шляхом покращення доступу до якісних послуг з профілактики ВІЛ, лікування та підтримки в невеликих містах та селах 7 областей України. Мета дослідження, в якому брала участь і авторка, – проаналізувати особливості поведінки підлітків, які вживають наркотики, ризикованої щодо інфікування ВІЛ (вживання наркотиків, ризиковані сексуальні практики), виявити їх потреби та визначити послуги, які вони можуть отримати.

Методологія дослідження передбачала такі послідовні компоненти:

- вторинний аналіз даних щодо впровадження в Україні профілактичних програм, проектів, інтервенцій, послуг у сфері профілактики ВІЛ та зменшення шкоди, орієнтованих на підлітків, які мають досвід вживання наркотиків, у сільській місцевості та невеликих містах України;

* ПВН – скорочення «підлітки, які вживають наркотики».

- картування послуг для підлітків та молоді у вказаних регіонах дослідження, включаючи профілактичні, консультативні, інформаційні послуги в соціальній, медичній, культурній сфері;
- картування на обраних сайтах 256 локацій, де збираються підлітки, які вживають наркотики, для кількісного опитування підлітків в населених пунктах;
- кількісне опитування підлітків, які проживають у сільській місцевості/невеликих містах та селищах районного значення охоплених проектом областей та мають досвід вживання наркотиків, методом особистого структурованого інтерв'ю (всього 683 інтерв'ю);
- опитування для визначення якісного компоненту (21 глибинне інтерв'ю з підлітками та 7 фокус-груп з надавачами послуг, в т.ч. співробітниками ВІЛ-сервісних неурядових організацій, державних та комунальних структур, представниками державних органів, що приймають рішення, серед іншого і щодо розподілу фінансів, експертами);
- аналіз отриманої інформації (підготовані 32 ситуаційні аналізи по кожному населеному пункту, а також звіт, що включає практичні рекомендації щодо впровадження інтервенцій для підлітків, які вживають наркотики) [1:6].

Всупереч тому, що це дослідження маркувалося авторами як «розвідувальне якісне дослідження», воно, як бачимо, поєднало у собі використання якісної та кількісної стратегій.

Прийнято вважати, що якісна стратегія дослідження зазвичай застосовується або на етапі розвідки (наприклад, для того, аби сформулювати запитання для майбутнього кількісного стандартизованого опитування), або ж після проведеного кількісного дослідження (для глибинного та більш детального дослідження певних аспектів дослідницької проблеми, наприклад, внаслідок отримання інформації, яка спростувала дослідницькі гіпотези, або є недостатньо повною для вироблення рекомендацій).

Однак, в даному проекті якісна стратегія була затребуваною також на стадії обробки результатів кількісного аналізу 683 структурованих інтерв'ю з ПВН – для пошуку в масиві респондентів, для яких характерна ризикована поведінка (мультиспоживання та ін'єкційне вживання наркотичних речовин, необережність у використанні шприців, ризикована статевая поведінка – велика кількість статевих партнерів та/або нехтування використанням презервативів, вживання алкоголю тощо). Це робилося на вимогу замовників – місцевих соціальних служб (центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді), які хотіли, окрім загального звіту, отримати ще й окремі звіти по своєму населеному пункту (а таких було 32, і, відповідно, масиви по кожному окремому населеному пункту з точки зору статистичної обробки були надто маленькі – від 2 до 61 кейсу, в середньому - 21). Звісно, пріоритетні проблеми різних областей та населених пунктів дещо відрізнялися. А також була потреба у пошуку ПВН

з ризикованою поведінкою – для побудови типологій за характеристиками їх роду занять, типу помешкання і середовища проживання, практик ризикованої поведінки та обізнаності щодо можливих ризиків, пов'язаних із вживанням наркотиків, та для вироблення конкретних рекомендацій для окремих територіальних соціальних служб, закладів освіти, місцевих органів влади та правопорядку.

Отже, практика показує, що застосування якісної стратегії соціологічних досліджень не є обмеженим, потреба в ній може виникати в різноманітних дослідницьких ситуаціях, в т.ч. і на етапі аналізу даних кількісних досліджень.

Список використаних джерел

1. Аналітичний звіт за результатами дослідження в рамках проекту «Підлітки поза увагою: поліпшення доступу до інтегрованих ВІЛ-сервісних послуг для вразливих підлітків в Україні» / Балакірева О.М., Шевченко С.Л. та ін. – К.: МБФ «Альянс громадського здоров'я», МБФ «СНІД Фонд Схід-Захід» (AFEW-Україна), 2019. – 60 с.

Ковальська Є. В.

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
асистентка кафедри методології та методів соціологічних досліджень,
Київ*

ОСОБЛИВОСТІ ВИМІРЮВАННЯ НАДІЙНОСТІ В КОМПОЗИТНИХ ІНДЕКСАХ НА ПРИКЛАДІ АДАПТОВАНОГО ІСХ УОРНЕРА

Під надійністю, з одного боку, ми розуміємо, опираючись на думку Н. Паніної та Є. Головахи [Головаха, 1998], узгодженість результатів, що отримуються при повторному застосуванні тієї ж процедури вимірювання для оцінки того ж показника на різних, але репрезентативних для даного показника вибірках. З метою оцінки надійності ми використовуємо різні показники, побудовані на основі коефіцієнтів кореляції.

З іншого боку, надійність стосується того, якою мірою вимірювальний інструмент дає одні і ті ж самі результати при повторному вимірюванні. Чим стійкіші результати вимірювання при повторних спробах, тим надійніша вимірювальна процедура. І навпаки – чим менш схожі результати при повторному вимірюванні, тим менш надійною є процедура вимірювання [Нікітіна, 2009].

Для подальшого використання Індексу Статусної Характеристики в умовах емпіричного соціологічного дослідження в Україні потрібно перевірити його надійність. Індекс – це вид комплексного вимірювального інструменту, що складається із набору індикаторів, та вирішує єдину наукову задачу – вимірювання вираженості певної ознаки [Дембіцький, 2017]. При цьому потрібно розділяти поняття індексу та шкали, яка також

є комплексним вимірюваним інструментом та має тотожне визначення. Шкала вимірює латентні змінні, що обумовлюють ті фактори свого прояву (індикатори), що закладені у інструмент. Предмет вимірювання індексу обумовлений тими факторами, на основі яких сформульовані індикатори. Принциповим методичним результатом такого поділу є нерелевантність внутрішньої надійності в рамках обґрунтування якості інтегральних індексів. У цьому випадку наявність взаємозв'язку між різними причинними факторами не обов'язково [Дембіцький, 2017].

Спробуємо пояснити специфіку мультикритеріальних індексів, опираючись на підході, описаному Дж. Едвардсом [Edwards, 2000]. Зокрема автор виділяє два види моделей причинності, в залежності від природи інструменту: пряма рефлексивна модель (для композитних індексів) та пряма утворююча модель (для шкал). Пряма рефлексивна модель або модель латентної змінної (див. рис. 1) зображена на рисунку, в якій кожний з X_i вимірювань знаходиться під впливом під впливом конструкції ξ та помилкою вимірювання δ . Виміряні індикатори розглядаються як прояви латентної змінної, саме тому що вони є проявами однієї змінної маємо кореляцію, з цієї кореляції ми конструємо латентну змінну. Відсутність кореляції свідчить про відсутність латентної змінної.

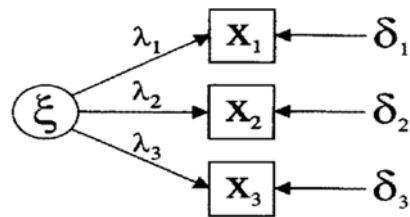

Рис 1. Пряма рефлексивна модель

Прямо утворююча модель (див. рис. 2), що зображена на рисунку, передбачає обернений до попередньої моделі каузальний зв'язок. В цій моделі X_i визначає конструкт η . При цьому ζ представляє собою частину конструкту η , яка не пояснюється X_i і може бути інтерпретована як похибка вимірювання. При цьому компоненти X_i не повинні обов'язково бути корельовані між собою, ця ознака може бути, а може не бути.

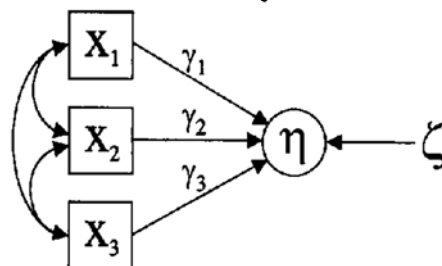

Рис 2. Пряма утворююча модель

Описана вище різниця між підходами конструювання процедур вимірювання впливає наступним чином на процедуру перевірки рівня

надійності вимірюваного інструменту. При роботі із латентною змінною (шкалою) доречним є перевірка взаємної кореляції компонентів шкали; про роботу із композитним індексом така перевірка не є коректною, адже зв'язок є не обов'язковим.

Список використаних джерел

1. Головаха, Е. И. Измерение социального самочувствия: тест ИИСС [Текст] / Е. И. Головаха, Н. В. Панина, А. П. Горбачик // Социология 4М. – 1998. – № 4. – С. 45–71.
2. Нікітіна Т.Є. Теоретическая и эмпирическая интерпретация и операционализация понятия “валидность” / Нікітіна Т.Є. // Социология: теория, методы, маркетинг. - 2009. - №.2. – с. 113-129.
3. Дембицкий С.С. Комплексные измерительные инструменты в социологии // Социологический журнал. - 2017. Том 23. № 3. С. 102–124. DOI: 10.19181/socjour.2017.23.3.5366
4. Edwards, J. R., & Bagozzi, R. P. (2000). On the nature and direction of relationships between constructs and measures. *Psychological Methods*, 5(2), 155-174.

Лешенок У. С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, аспірантка кафедри методології та методів соціологічних досліджень, Київ

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПРОСТОРОВИХ ДАНИХ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ПОЛІТИЧНИХ ОРІЄНТАЦІЙ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Серед українських соціологів довгі роки був поширений підхід до регіоналізації території України на основі політичних орієнтацій. Насправді, на основі результатів кількох Парламентських та Президентських виборів дійсно можна помітити певний поділ на регіони на основі електорального вибору населення. У даній роботі пропонується інший підхід до використання просторових даних, а саме розрізнення територіальних одиниць в залежності від їх близькості/віддаленості від кордонів з іншими державами. Така змінна використовується дослідниками у якості фактору при вивченні різних соціальних установок та орієнтацій. Так, наприклад, при вивченні ставлення населення США до будівництва стіни на кордоні з Мексикою центральна гіпотеза дослідження стосується саме близькості місця проживання респондентів до кордону з цією країною [3]. Дж. Еванс з колегами розглядають міру близькості місця проживання респондента та місця проживання кандидата як фактор, який позитивно впливає на імовірність віддати голос на виборах за даного кандидата [2]. Л. Пейсахін та А. Розенас, досліджуючи вплив медіа на політичні орієнтації населення п'яти східних та північних областей України, хоча і не розглядають близькість до кордону з іншою державою

як окрему змінну, все ж фіксують зв'язок між якістю прийому російських телеканалів та голосуванням за проросійських кандидатів [4].

У якості змінної, яка є індикатором електорального вибору, обрані результати голосування населення України на Парламентських виборах у 2014 році. Гіпотеза дослідження: міра близькості територій до кордону з іншою державою впливає на рівень підтримки політичних сил на цих територіях. Для аналізу такого впливу у якості кейсу відібрана Чернігівська область, як така, що межує одразу з двома країнами (Білорусією та Росією). До того ж, таке дослідження продемонструє, що просторові дані можуть бути використані не лише для регіоналізації всієї країни, але і у межах менших територіальних одиниць, наприклад, у межах однієї області.

Варто зазначити, що взаємозв'язок між електоральним вибором та місцем проживання аналізується на агрегованому, а не індивідуальному рівні. Одиницями аналізу у даному дослідженні є виборчі дільниці. Відповідно у масиві створено дві бінарні змінні: наявність спільної межі району з Росією (1 – район межує, 0 – не межує) та наявність спільної межі району з Білорусією (кодування змінної аналогічне). Для того, щоб оцінити вплив наближеності до кордону з іншою державою на результати голосування, пропонується побудувати декілька рівнянь лінійної регресії: вплив на результати голосування за кожну з партій оцінюється окремо, тому для кожної партії будується окреме регресійне рівняння. Результати регресійного аналізу для партій, які набрали більше 1% на Парламентських виборах 2014 року, подані у Таблиці 1.

Таблиця 1

Результати регресійного аналізу на основі даних щодо голосування населення Чернігівської області на Парламентських виборах 2014 року

	Константа	Наявність спільного кордону з Білорусією	Наявність спільного кордону з Росією	R-квадрат
Радикальна Партія О. Ляшка	,212**	-,050**	-,087**	,152
«Опозиційний блок»	,026**	,027**	,036**	,263
«Народний Фронт»	,195**	-,035**	-,054**	,070
«ЗАСТУП»	,099**	-,059**	-,019*	,110
ВО «Свобода»	,034**	,002	-,016**	,067
Комуністична партія України	,022**	,023**	,043**	,244
«Об'єднання «Самопоміч»	,050**	,015**	-,014**	,049
«Правий сектор»	,006**	,003**	-,002*	,041
«Блок Петра Порошенка»	,181**	,053**	,048**	,134
«Сильна Україна»	,027**	,006*	,050**	,193
ВО «Батьківщина»	,090**	-,004	-,004	,002
«Громадянська позиція»	,026**	,015**	-,004*	,122

** Коефіцієнти значущі на рівні 0,01

* Коефіцієнти значущі на рівні 0,05

Близькість до кордону з іншою державою виступає значущим предиктором для рівня підтримки більшості партій. Тут можна виділити партії, на рівень підтримки яких позитивно впливає близькість місця проживання населення до кордонів з іншими державами (Опозиційний блок, Сильна Україна, Комуністична партія, Блок Петра Порошенка) та партії, на рівень підтримки яких аналогічні змінні впливають негативно (Радикальна партія, Народний Фронт, Заступ та Громадянська позиція).

В результаті даного дослідження доведено існування значущого зв'язку між електоральним вибором та близькістю/віддаленістю місця проживання до кордонів з іншими державами, що дає підстави говорити про перспективи використання просторових даних при вивченні політичних орієнтацій населення України. Можна простежити, як близькість до кордону з певною країною або відсутність кордонів з іншими країнами пов'язана зі стратегією голосування на даній території. У результаті на основі даних по Чернігівській області, яка межує з двома країнами одночасно, можна виокремити партії, підтримка яких є вищою у прикордонних районах області, і партії, підтримка яких є вищою у районах, віддалених від кордонів.

Список використаних джерел:

1. Стегній О. Типи політичної культури регіональних спільнот України/ О. Стегній// Вісник Львівського університету. – 2008. – №2. – С.32-56.
2. Evans J. Candidate localness and voter choice in the 2015 General Election in England/ J. Evans, K. Arzheimer, R. Campbell, P. Cowley// Political Geography. – 2017. – №59. – P.61-71.
3. Gravelle T. Politics, Time, Space, and Attitudes toward US–Mexico Border Security/ T. Gravelle// Political Geography. – 2018. – №65. – P.107-116.
4. Peisakhin L. Electoral Effects of Biased Media: Russian Television in Ukraine/ L. Peisakhin, A. Rozenas// American journal of political science. – 2018. – №62. – P.535-550.

Москотіна Р. Ю.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, аспірантка кафедри методології та методів соціологічних досліджень, Київ

СИЛЬНІ ТА СЛАБКІ ЗВ'ЯЗКИ В СИТУАЦІЇ ПОШИРЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ У СОЦІАЛЬНІЙ МЕРЕЖІ TWITTER

Як вважаєте, хто виявиться для кращим помічником у випадку пошуку роботи: близький друг/родич чи колишній однокласник, з яким Ви давно майже не спілкуєтесь? Здавалося б, наші родичі та близькі друзі більш зацікавлені у тому, аби допомогти знайти роботу. Але американський соціолог М. Грановеттер у своїй праці «Сила слабких зв'язків» підкреслює, що визначальну роль у пошуку нової роботи відіграють саме ті особи, з

якими підтримуються епізодичні контакти [1: 42]. При цьому тісні зв'язки Грановеттер називає сильними зв'язками, а епізодичні – слабкими зв'язками. Соціолог пояснює, яким чином працюють обидва типи соціальних зв'язків. Сильні зв'язки об'єднують індивідів зі схожими інтересами, цінностями, поглядами на життя. Вони сприяють утворенню замкнутих кластерів, всередині яких циркулює одна і та ж інформація, а, отже, вони не надають доступу до нових можливостей та нової інформації. Доступ до нових ресурсів надають якраз слабкі зв'язки, оскільки вони виходять за межі близького кола родичів або друзів. Крім того, слабкі зв'язки слугують мостами між різними кластерами [3]. Саме вони і сприяють циркуляції інформації між цими кластерами.

Спробуємо перевірити припущення Грановеттера про те, що інформація поширюється через слабкі зв'язки, стосовно соціальної мережі Twitter. Одним зі способів поширення інформації у Twitter є ретвіт. Тому буде проаналізовано мережу ретвітів задля того, щоб виявити: а) якими є зв'язки¹⁹ між користувачами, що розмістили повідомлення та користувачами, що здійснили ретвіт цих повідомлень; б) якими є зв'язки між користувачами, які ретвітять інших користувачів.

Пошук Twitter-повідомлень (оповідальних твітів, ретвітів, в т.ч. і ретвітів з коментарями) здійснювався за хештегом #КримЦеУкраїна; обиралися лише повідомлення, опубліковані за період з 17 по 19 березня 2019 року (зауважимо, що 18 березня – це п'ята річниця анексії Криму). Також для кожного з користувачів, які розмістили повідомлення/здійснили ретвіт повідомлень завантажували мережу їх друзів (friends). Всього було нараховано 166 користувачів, що розмістили повідомлення та/або здійснили його ретвіт за період 17 по 19 березня. Аналіз зв'язків між користувачами (власне, так само як і пошук повідомлень) здійснювався з використанням програмного середовища R, пакетів “rtweet”, “igraph” та “dplyr”.

Таблиця 1. Тип зв'язків між користувачем, що розмістив повідомлення та користувачем, що здійснив його ретвіт

Тип зв'язків	Відсоток
Взаємні зв'язки*	0%
Невзаємні зв'язки**	58%
Відсутність зв'язків	42%

* Користувач А є підписником користувача Б і навпаки

**Користувач А є підписником користувача Б, але користувач Б не підписаний на користувача А

Бачимо, що взаємні зв'язки між користувачами, які розмістили повідомлення і користувачами, що здійснили їх ретвіт, відсутні. Це вже означає, що сильних зв'язків між такими користувачами бути не може (оскільки сильні зв'язки є тісними та інтенсивними, то вони, принаймні,

¹⁹ Маються на увазі зв'язки «follower-friend».

мають бути взаємними). Невзаємні зв'язки можна вважати слабкими і вони є найбільш представленими. Цікавим також є те, що в багатьох випадках відсутні зв'язки «friend-follower» між користувачами, що розмістили повідомлення та користувачами, що дійснили ретвіт цих повідомлень. Швидше за все, це обумовлено тим, що нерідко ретвіт повідомлення здійснювався користувачем не безпосередньо, а в декілька кроків (так званий ретвіт ретвіту).

Перейдемо до аналізу зв'язків між користувачами, які здійснили ретвіт тих чи інших повідомлень (всього було виявлено 1048 попарних зв'язків між 160 користувачами, які здійснювали ретвіт повідомлень).

Таблиця 2. Тип зв'язків між користувачами, що здійснили ретвіт повідомлення

Тип зв'язків	Відсоток
Взаємні зв'язки	29%
Невзаємні зв'язки	71%

Знову ж таки бачимо, що між користувачами, які здійснили ретвіт того чи іншого повідомлення домінують неvwзаємні (слабкі) зв'язки. Близько третини всіх зв'язків є взаємними. Але це не означає, що взаємні зв'язки – обов'язково сильні зв'язки. Грановеттер формулює принцип «забороненої тріади», або принцип інтранзитивності, який передбачає, що якщо між А і В існують взаємні зв'язки та між В і С існують взаємні зв'язки, то практично завжди між А і С також існуватимуть взаємні зв'язки. Тож одним із найбільш вагомих індикаторів сили зв'язків є їх транзитивність (базується на принципі «друг мого друга мій друг»). Коефіцієнт транзитивності для взаємних зв'язків становить 0,35, тобто близько третини всіх взаємних зв'язків є транзитивними і їх можна вважати сильними зв'язками.

Таким чином, дійшли до висновку, що у випадку поширення інформації у соціальній мережі Twitter дійсно вагому роль відіграють слабкі зв'язки. Певною мірою це зумовлено тим, що Twitter є скоріше новинним медіа, аніж майданчиком для знайомств та спілкування.

Список використаних джерел

1. Грановеттер М. Сила слабких связей/М. Грановеттер//Экономическая социология. – 2009. – Т.10. – №4. – с. 31-50.
2. Семенов А. В. Сетевой анализ взаимодействий в онлайн сообществах «Живого Журнала»/А. В. Семенов//XII Международная научная конференция по проблемам развития экономики и общества. В четырех книгах. Книга 3. – Отв. ред.: Е. Г. Ясин. Кн. 3. – М.: Издательский дом НИУВШЭ, 2012. – с. 448-457.
3. Сила слабких [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
4. <https://valkiriarf.livejournal.com/752969.html> (дата звернення: 08.04.2019).

ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНІ ТА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ УСТАНОВКИ ДОНАЛЬДА ТРАМПА НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ TWITTER-АККАУНТУ

Дональд Трамп – один із найбільш контроверсійних політиків сучасності, що переважно висвітлюється у медіа (що переважно мають ліберальний bias) у негативному контексті. В Україні постать Дональда Трампа є ще менш висвітленою в ЗМІ, водночас неоднозначність його висловлювань, що можуть бути інтерпретовані по-різному, надає підґрунтя для його різноманітних інтерпретацій та підбору бажаних висловів, що робить оцінку постаті значно залежною від bias. В результаті браку об'єктивних оцінок постаті пропонується аналіз twitter-аккаунту Дональда Трампа, що входить у число найбільш популярних аккаунтів політиків у соціальних мережах та надає первинну інформацію про установки Дональда Трампа.

Метод аналізу виступає інтент-аналіз, оскільки передбачає не лише виокремлення об'єкту, а й наявність суб'єктивної направленості на цей об'єкт суб'єктом. Таким чином, даний метод дозволяє не лише отримати інформацію про найбільш важливі теми для суб'єкта, а й установки, що суб'єкт має відносно об'єкту й дослідження аналізуватиме два виміри – важливість й установку.

Збір даних використовується через парсинг twitter-аккаунту Дональда Трампа (<https://twitter.com/realdonaldtrump>). Дані експортуються в CSV формат, після чого адаптуються для подальшого аналізу:

1. Масив твітів упорядковується за часовою компонентою.
2. Випадковим чином обирається 10 твітів на кожен місяць із 01.16 до 04.18.
3. Із цих твітів ретвіти, якщо наявні, замінюються на інші з того ж місяця, випадковим чином.
4. Кінцева вибірка має обсяг у 280 твітів.
5. Кодувальна схема має наступний вигляд (категорії і субкатегорії)
6. Countries: Germany, Russia, Ukraine, Israel, Palestine, China, UK, Japan, Mexico, North Korea, Syria, South Korea
7. Politicians: Hillary Clinton, Ted Cruz, Marco Rubio, Bill Clinton, Bernie Sanders, Barack Obama, Mike Pence, Kim Jong Un, Bashir Assad
8. Social groups: Women, Media/journalists, NYT, Illegal migrants, Americans, Establishment, CNN, Gun Owners, Democrats, Veterans & Military, Police Officers, Children, Republicans, Fox news, Jews, Working class, Protesters
9. Policies: Gun freedom, Obamacare, Strict immigration, Isolationism, "Drain the swamp", "America first", Job creation, Trade agreements,

Safety & Arms funding, Wall with Mexico, Planned Parenthood support,
Tax reduction, Veteran care

Процедура аналізу виглядає наступним чином: аналіз твітів проводився за 4 категоріями. Для кожної із категорій, із твітів виокремлювались інтенції й кодувались із урахуванням оцінкової складової. Кожен твіт, де суб'єкт висловлює відношення до об'єкту (список можливих наведених субкатегоріями), отримує відповідне кодування. Окрім кодування наявності інтенції, проводилась експертна оцінка (автор дослідження виступав в ролі експерта) установки від -3 (найбільш негативної) до +3 (найбільш позитивної) із метою отримання загальної картини установки. Отриманий в результаті обрахування арифметичного середнього бал установки (що був отриманий для кожної із субкатегорій) не є інтерпретабельним статистично через значну міру суб'єктивізму, а слугує лише для встановлення відношень між об'єктами та їх диференціації.

Процедура аналізу базувалась на оцінці інтенцій суб'єкта відносно об'єктів-субкатегорій, використовуючи результати кодування (див. пункт «Кодувальна схема»). Інтерпретація двовимірного характеру оцінки, що стала можливою завдяки проведеному кодуванню, базувалась на поділі усіх закодованих об'єктів-субкатегорій на чотири взаємовиключні групи, де кожному об'єкту відповідає строго одна група:

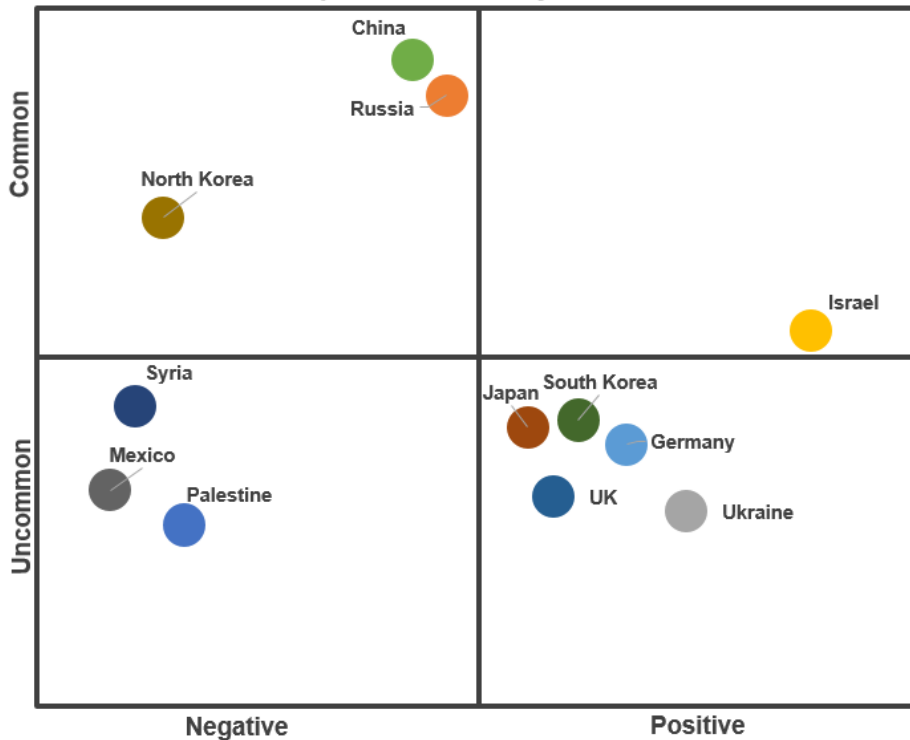
1. Важливі об'єкти, установки до яких є позитивними чи скоріше позитивними
2. Важливі об'єкти, установки до яких є негативними або скоріше негативними
3. Неважливі об'єкти, установки до яких є позитивними чи скоріше позитивними
4. Неважливі об'єкти, установки до яких є негативними або скоріше негативними

Інтенційні складові тексту формували ментальні карти установок суб'єкта (Дональда Трампа), що є візуалізацією установок за двома критеріями: забарвлення установки (позитивне-негативне), що формувало ось ОХ, та частота згадування (часто-рідно), що формувало ось ОУ. Таким чином, усю ментальну карту, що відображає установки Дональда Трампа, було поділено на 4 частини-підплощини, і кожному об'єкту установок можна було таку підплощину навести. Було побудовано 4 ментальних карти, що характеризують установки Дональда Трампа за категоріальними блоками: Countries, Politicians, Social groups та Policies, що наглядно представляють установки Дональда Трампа та їх розташування в чотиригруповій системі установок, сформованої в рамках дослідження.

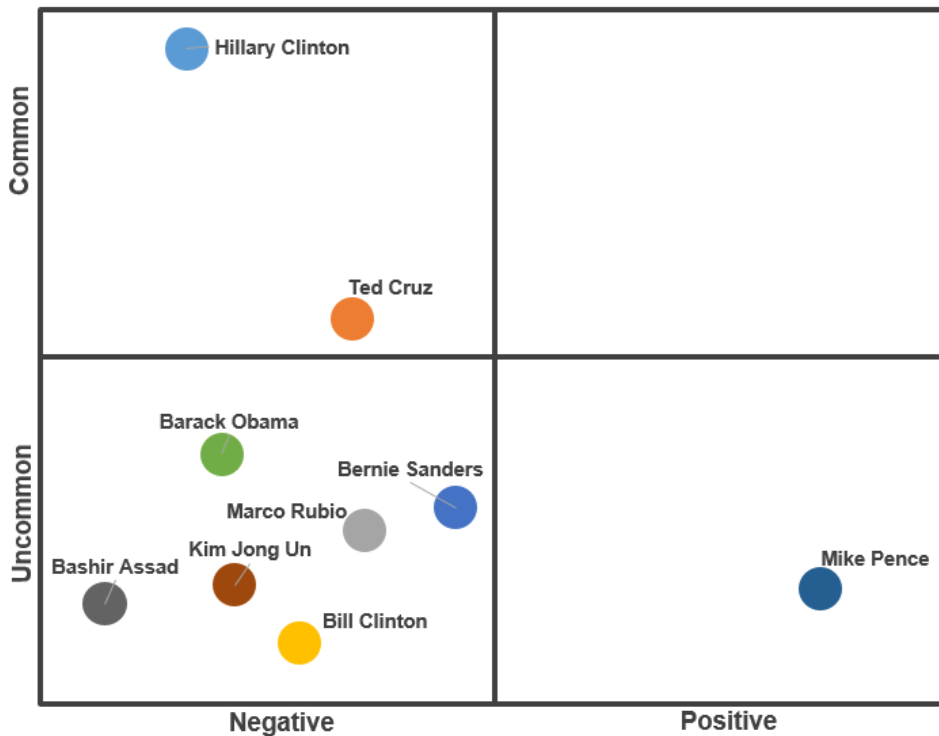
Результати дослідження можуть слугувати підґрунтям для подальших досліджень – як більш направлених, стосовних однієї сфери, так і більш

глобальних, загальних, таких як автоматизований суцільний аналіз twitter-аккаунту Дональда Трампа із використанням кількісної методології.

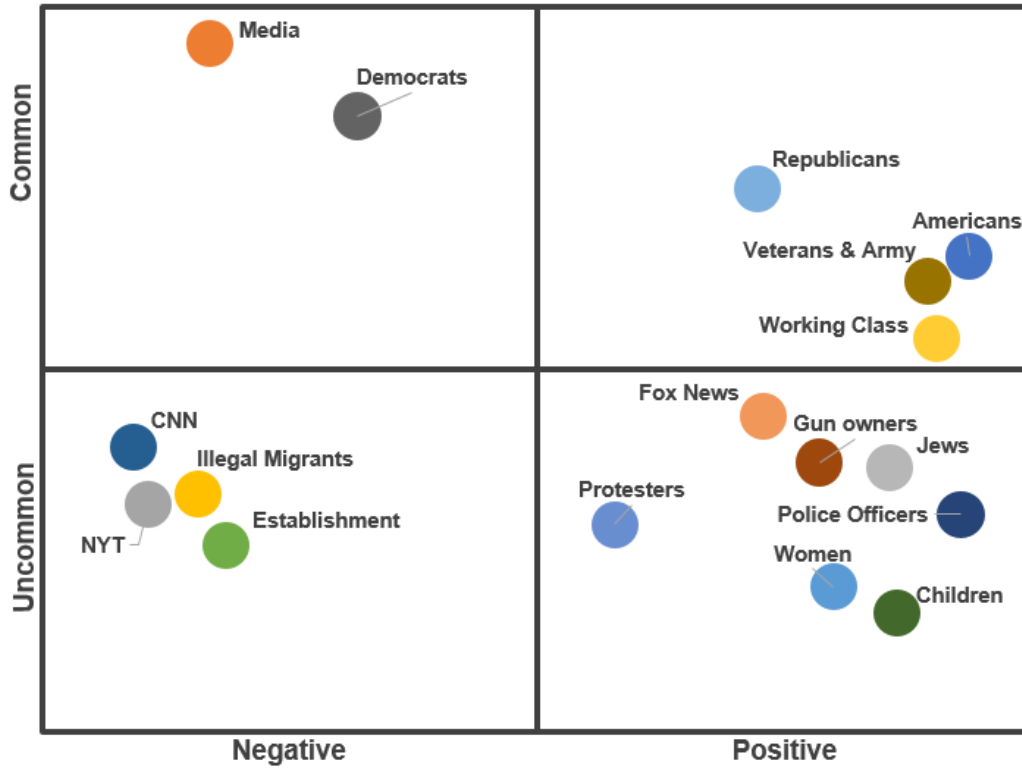
Додаток 1. Ментальні карти
Trump's Twitter: Country mentions

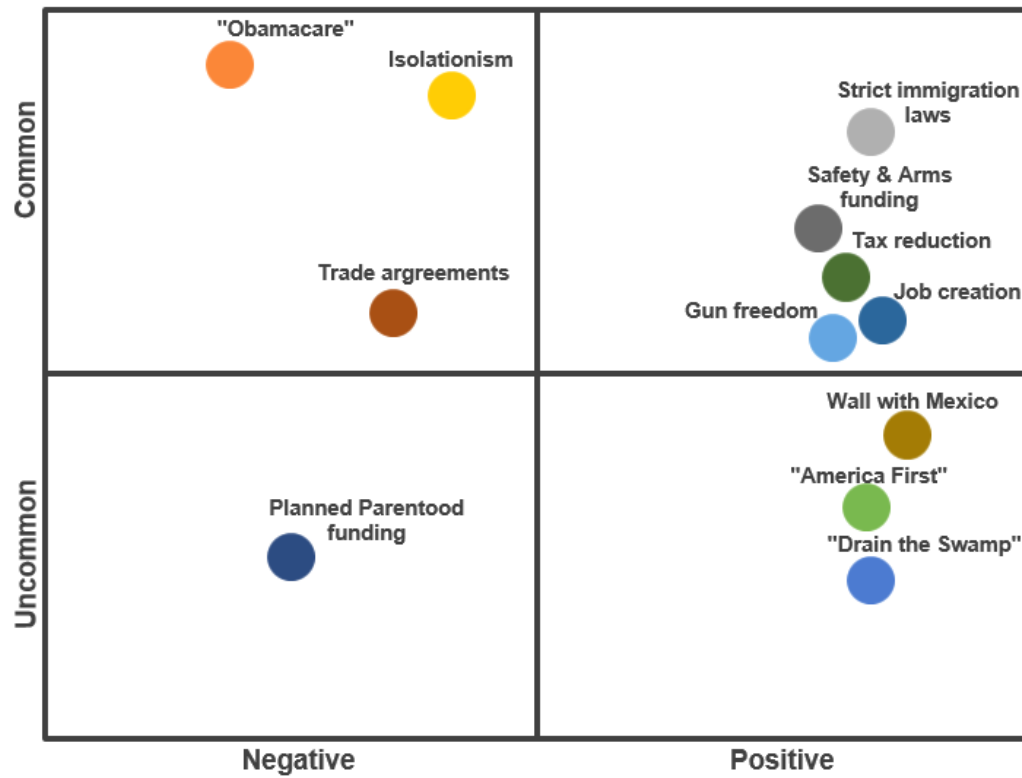
Trump's Twitter: Politician mentions

Trump's Twitter: Social group mentions

Trump's Twitter: Policy mentions

ЗАСОБИ ПІДВИЩЕННЯ ITEM RESPONSE RATE В ОНЛАЙН-ОПИТУВАННЯХ

На сьогоднішній день постійно зростає розмір Інтернет-аудиторії, збільшується час використання Інтернет-ресурсів, змінюється відношення до контенту, представленому у всесвітній мережі. У зв'язку з вказаними тенденціями інформатизації суспільства головною проблемою проведення Інтернет-опитування на сьогодні стає низький рівень відповідей на онлайн-анкету. Саме тому постає необхідність розглянути засоби підвищення item response rate в онлайн-опитуваннях.

Російська дослідниця Мавлетова А.М. аналізує вплив різних елементів запрошення до участі в онлайн-опитуванні на збільшення частки відгуків. Зокрема вона розглядає такі елементи запрошення в Інтернет-дослідженні: наявність персонального звернення до респондента; вказівка на значимість участі в опитуванні певних груп; вказівка на можливість отримання результатів опитування; відправник запрошення; тема листа тощо [1: 74].

Так, науковці Х. Зауерман і М. Роач виявили, що персоналізоване звернення в онлайн-опитуванні серед аспірантів підвищило відгук приблизно на 6 процентних пунктів. Крім того, згадка, що респондент був спеціально відібраний для участі в опитуванні, вказує на рідкість подібної можливості. Це підвищує цінність опитування для респондента і, відповідно, ймовірність його участі [1: 76].

У ряді досліджень було показано, що відправник електронного запрошення до участі в опитуванні надає значущий вплив на відгук респондентів. Вказівка в якості відправника авторитетної (статусної) для респондента людини підвищує число відгуків. Тема запрошення також має значущий вплив на зростання числа відгуків. Одна з можливих стратегій - використання теми в форматі прохання [1: 74].

Візуальне оформлення екрану грає важливу роль в дизайні онлайн-анкети. Так, дослідження Д. Діллмана свідчить: незважаючи на те, що яскраві кольори можуть привертати увагу і зближувати опитувальний інструмент з розважальним контентом в Інтернеті, більш традиційні поєднання (наприклад, чорний шрифт на білому тлі) дозволяють знизити рівень відмов [4].

Не менш важливу роль при розробці дизайну анкети відіграє представлення запитань: їх зовнішній вигляд, розміщення та поява на екрані. Дослідниця Мелані Ревілла пропонує використовувати в онлайн-опитуванні функцію контролю часу – тобто дати можливість респонденту довше подумати над запитанням, встановивши обов'язковий мінімальний час для заповнення даного питання [2: 137].

Також слід згадати про використання параданих для підвищення рівня відповідей. Адже дані про процес збору інформації - це один із дієвих механізмів зниження вартості дослідження та підвищення його якості. Крім того, це можливість знизити вплив невідповідей на результати дослідження, отримати додаткову інформацію для зважування самих відповідей, оцінити модель вибірки та шлях її реалізації [3: 207].

Тож завдання нашого емпіричного дослідження полягає в тому, аби перевірити дієвість, зазначених вище, методик, та розробити рекомендації щодо їх використання при конструюванні онлайн-опитування. Тобто анкета онлайн-опитування складається із запитань, які слугують індикаторами виокремлених засобів підвищення *item response rate*. Оскільки дане дослідження покликане розробити ефективний інструментарій, який елімінуватиме недоліки опитування в Інтернет середовищі та максимізуватиме його переваги.

Отже засоби підвищення *item response rate* в онлайн-опитуваннях дозволяють утримати респондента, зацікавити його та зробити сам процес заповнення анкети максимально комфортним і приємним. Саме тому розробка, вивчення та імплементація даних засобів є надзвичайно актуальною для сучасних соціологів. Адже такі засоби дають можливість комплексно перевірити та підвищити надійність вимірювання і надійність соціологічної інформації в онлайн-опитуваннях.

Список використаних джерел

1. Мавлетова А. М. Влияние элементов приглашения на увеличение доли откликов в онлайн-опросах / А. М. Мавлетова, Н. Г. Малошонок, Е. А. Терентьев // Социология: методология, методы, математическое моделирование (4М), 2014. - № 38. - С. 72-95.
2. Ревилла М. Новое поколение онлайн-анкет? Использование преимуществ интерактивного интернета / М. Ревилла, К. Очоа, А. Турбина // Онлайн исследования в России: тенденции и перспективы. М.: Изд-во МИК, 2016. – С. 133-160.
3. Сидоров М. Використання параданих у соціологічних дослідженнях / М. Сидоров // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2011. - № 4. - С. 198-208.
4. Dillman D.A. et al. Influence of plain vs. fancy design on response rates for web surveys / D.A. Dillman. - Proceedings of Survey Methods Section. 1998.

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ КАЛІБРУВАННЯ ДЛЯ УСУНЕННЯ ЕФЕКТУ ВІД «НЕВІДПОВІДЕЙ»

Ремонт вибіркової сукупності – це обов'язкова процедура, яка зазвичай проводиться на етапі аналізу соціологічних даних, щоб уникнути ефекту від помилок вибірки (помилки репрезентативності, реєстрації тощо) та покращити якість інформації. Великі міжнародні моніторингові дослідження мають уже свою усталену процедуру, яка здійснюється щохвили й може варіюватися в залежності від країни чи розміру вибіркової сукупності, або ж особливостей інструментарію: часом виникають нові блоки запитань, яких не було в попередніх хвилях, тому проводиться перерозрахунок ваг.

Різні типи помилок у соціологічному дослідженні вимагають специфічного підходу до ремонту вибірки. Одними із найбільш розповсюджених є помилки від «невідповідей». Вони поділяються на два різних типи: цілковиті («unit nonresponse») та часткові («item nonresponse») [1: 211]. Уникнути ефекту від «невідповідей» неможливо, якщо об'єктом дослідження є люди.

Якщо сфокусувати увагу на «невідповідях», то великої популярності для їх усунення набув метод калібрування, який був сформульований дослідниками Девілем та Сьорндалом у 1992 році, але у вітчизняній соціології він є не надто використовуваним через ряд особливостей. Калібрування – це метод обчислення ваг, який проводиться за допомогою вводу потужної допоміжної інформації; це один із методів схожих на зважування [3: 14]. Якщо говорити за додаткову інформацію – то нею можуть виступати статистичні дані, отримані в результаті проведення переписів населення, але вони мають бути «свіжими», тому що, наприклад, перепис в Україні було проведено востаннє 2001 року та його дані не відповідають дійсності, адже за даними Держкомстату населення зараз коливається в межах 42-44 мільйонів, а у 2001 році воно сягало 52-54 мільйони. Головним критерієм для обрання допоміжної інформації є її правильність та можливість описати всю генеральну сукупність, із якої було сформовано вибірку.

Визначити особливості використання даного методу ремонту вибіркової сукупності є складним завданням, адже у вільному доступі знаходиться інформація про випадки застосування калібрування для європейських соціологічних досліджень, але ніяких даних про українські, що наводить на думку про те, що воно не використовується як таке.

У межах випускної кваліфікаційної роботи «Особливості застосування методу калібрування для зменшення ефекту від «невідповідей» було використано метод калібрування за методологією Сьорндала із

залученням програми R, а саме функції плоту «sampling», який дає можливість не тільки згенерувати рандомну вибірку з уже існуючих даних, але й застосувати функції розрахунку ваг за принципом калібрування для наявного масиву даних [2: 3]. Основними об'єктами даного дослідження були два набори соціологічних даних: StudMail – досліджуваний, отриманий у результаті проведення онлайн-опитування серед студентів КНУ імені Тараса Шевченка; UNIDOS – масив-еталон, використаний у якості додаткового вектору інформації, який стосується тієї ж генеральної сукупності, що і перший, але отриманий у результаті роздаткового анкетування. Репрезентативність еталонного масиву даних було доведено, тому він був чудовим джерелом додаткової інформації, яку використали під час процедури калібрування у плоті «sampling».

Результати проведення розрахунку ваг за принципом уведення допоміжної інформації для випадку, описаного вище, свідчили про те, що калібрування – це метод, який не просто перераховує вибірку сукупність за певними показниками (вік, стать, освіта тощо) й застосовує коефіцієнт, надаючи окремим відповідям більшого чи меншого значення в загальному масиві, він працює інакшим чином і може надавати можливість отримання більш правдоподібного розподілу, відповідно до тієї інформації, яку ми використали як додаткову. Але ефективність методу калібрування напряму залежить від тих змінних, які входять до калібрувальної матриці, тобто додаткову інформацію ми застосовуємо не в повному обсязі, а лише за певними змінними, які й визначають подальший розрахунок ваг.

На основі проведеного дослідження можна визначити ряд переваг та недоліків, які має метод калібрування. Щодо переваг: по-перше, даний метод простий у застосуванні, тобто він має доволі просту процедуру, порівняно із мультиплікативним зважуванням, наприклад; по-друге, він надає більш повну інформацію щодо характеристик генеральної сукупності або інформації, використаної, як допоміжна; по-третє, до калібрувальної матриці можна включати змінні, які є не лише дихотомічними чи номінальними, але й порядковими та метричними; по-четверте, це можливість апаратного обрахунку в програмах R, CALMAR, CALMAR II, SAS, що значно спрощує завдання для дослідника: по-п'яте, застосування даного методу зменшує ефект не лише від часткових, але й від повних «невідповідей». Не зважаючи на таку значну кількість переваг, даний метод ремонту вибірки має й ряд недоліків, які вплинули на отримані результати під час проведення дослідження в межах випускної кваліфікаційної роботи. До недоліків можна віднести те, що застосування калібрування має бути послідовним та чітко структурованим; при залученні додаткової інформації може виникати проблема з її невідповідністю, коли дані не описують належним чином досліджувану сукупність; але найсуттєвішим недоліком для використання калібрування в Україні є відсутність будь-якої інформації про досвід вітчизняних соціологів у даній сфері, адже застосування моделей, адаптованих під

особливості західних соціологічних досліджень, може виявитися неефективним для українських.

Список використаних джерел

1. Bethlehem J. Applied survey methods : a statistical perspective / Jelke G. Bethlehem. – New Jersey: Published by John Wiley & Sons, 2009. – 388 с.
2. Matei A. Dealing with non-ignorable nonresponse in survey sampling: a latent modeling approach / A. Matei, M. G. Ranalli. // Survey Methodology. – 2015. – №41. – С. 1–29.
3. Särndal C. Sixten Lundström Estimation in surveys with nonresponse / C. - E. Särndal. – Wales: Published by John Wiley & Sons, 2005. – 204 с.

ЗМІСТ

ПЛЕНАРНІ ДОПОВІДІ

- Степаненко В. П.** Сучасні спільноти у пошуках спільного: поміж реальністю традицій і уявою постмодерних множинностей..... 4
- Судаков В. І.** Особливості теоретичного відображення комунікативних суперечностей процесу інтеграції соціальних спільнот 7
- Aydingün A.** The Impact of Deportation and Forced Migrations on the Identity of Crimean Tatars: A Transnational Community 9
- Резнік В. С.** Спільноти проросійськи та проєвропейськи зорієнтованих громадян в сучасній Україні: динаміка співвідношення 12
- Шелухін В. А.** Український соціологічний інститут і Український інститут громадознавства у документах: до століття першої професійної організації в Україні 16

СЕКЦІЯ 1.

СОЦІОЛОГІЧНІ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ, ГРУП ТА МЕРЕЖ: ВІД КЛАСИЧНИХ ТРАДИЦІЙ ДО СУЧАСНОСТІ

- Бевзенко Л. Д.** Методологічні можливості парадигми складності в концептуалізації соціальних спільнот — основа інтегрованості, механізми утворення та руйнації..... 19
- Судакова В. М.** Транскультурні чинники розвитку соціальних спільнот українського суспільства: проблема соціологічної концептуалізації ... 22
- Obodovska M.** The Concept of Trust as a Base of Social Order 25
- Мельніков А. С.** Екзистенціальна комунікація як практика відтворення соціальних спільнот 28
- Дейнека А. В.** Поняття програми дії в ANT як інструмент фіксації розподілу агентності між акторами..... 30
- Фітісова А. В.** Загальнонаціональні вибори як транснаціональна соціальна практика 33
- Мороз Є. О.** Можливості втілення моделі «міста для людей» Яна Гейла у процесі проектування соціального простору міст України..... 35
- Корж К. М.** Теоретичний аналіз феномену «мобілізації закону» в групах (за Д. Блеком) 38
- Суська О. О.** Можливості теоретико-методологічного осмислення трансформацій спільнот – суб'єктів медіакомунікативного простору .. 40
- Вілкова О. Ю.** Практики маскулінності в українському соціумі 45
- Мироновська Т. В.** Роль соціальних технологій в формуванні соціально відповідального споживання молоді..... 47

Соснюк Є. О. Основні підходи до концептуалізації поняття політичної ідентичності.....	49
Постельжук Я. В. Хелсізм як об'єкт сучасних соціо-валеологічних досліджень	51
Коваль К. Ю. Інвайронменталізм як елемент сучасного гуманістичного світогляду: сутність та потенціал для глобальної інтеграції	54

СЕКЦІЯ 2.

СОЦІАЛЬНІ СПІЛЬНОТИ: МЕЖІ ТА МЕРЕЖІ ПРИНАЛЕЖНОСТІ, ВІРУВАНЬ, ВЗАЄМНОСТІ

Куценко О. Д. Межі та мережі приналежності, вірувань, взаємності: розширення теорії соціальної структури.....	57
Злобіна О. Г. Соціальна напруженість в просторі суб'єктивних інтерпретацій.....	60
Соболєва Н. І. Соціальна напруженість в нестабільному суспільстві	62
Шатохін А. М. Селянство як соціальний феномен	65
Цимбалюк Н. М. Мистецькі практики конструювання соціальних спільнот	67
Чудовська І. А. Соціальний капітал як старт і обмеження в реалізації освітніх реформ в українському суспільстві	70
Паращевін М. А. Місце релігійних спільнот в сучасному суспільстві	72
Калашнікова А. О. Сувеніри: комунікативна практика і ресурсний портрет спільноти	74
Щиголь І. В. Журнал «Червоний шлях» як джерело історико-соціологічної реконструкції соціальних відносин.....	76
Петренко-Лисак А. О. Черга як феномен самоорганізованих спільнот	78
Тертичний Т. О. Як моделювати відповідальний клас: з досвіду драматичної соціології.....	80
Склярова І. А. Довіра до організацій громадянського суспільства як самозахист громади від “провалів” держави	85
Нехаєнко О. В. Дискурсивний аспект процесов интеграції/дезинтеграції в сучасному суспільстві.....	87
Дячук О. А. Потенціал соціальних мереж у розвитку електронної комерції.....	88

Андрейко І. С. Громадські організації захисту інтересів інвалідів як суб'єкт інклюзивної політики в Україні.....	90
Музильов О. В. Специфіка конструювання колективної пам'яті на прикладі афроамериканського населення.....	93

СЕКЦІЯ 3.

ЦІННОСТІ СУЧАСНИХ СОЦІУМІВ: КОНСЕНСУС VS. ДИССЕНСУС СОЦІОКУЛЬТУРНИХ СПІЛЬНОТ

Аза Л. О. Культурний розвиток етнічних спільнот: сучасні глобалізаційні практики.....	96
Костенко Н. В. Локальне: множинність ціннісних просторів	98
Бурлачук В. Ф. Диффузия ценностей и воспроизводство институтов государственной власти.....	102
Maksymenko O. O. Demoralised But Not Depraved: Why Societal Lack of Norms Disheartens People But Does Not Necessarily Make Them Commit Moral Transgressions	104
Романюк Л. В. Вчення про цінності й аттитюди в соціології та психології	106
Ташченко А. Ю. Ціннісні пріоритети та ціннісні прихильності жителів України (за результатами R&V омнібусу, січень-2019)	112
Черних Г. А. Моральність vs аморальність — вибір сучасного соціуму	113
Лавринович О. А. Середній клас як рушійна сила політичної модернізації України: аксіологічний аспект.....	116
Рус-Полтавська А. В. Аналіз проблематики ціннісних преференцій в сучасному суспільстві.....	118

СЕКЦІЯ 4.

МОНІТОРИНГ ТА ОЦІНЮВАННЯ В РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД, СОЦІАЛЬНИХ ПРОГРАМ І ПРОЕКТІВ

Мазурик О. В. Оцінювання ефективності проектів соціального підприємництва: теорія та практика.....	122
Дихановський В. М. Метод дискретних визначень як інструмент стратегічного планування	124
Савва М. В. Інформація для оцінки розвитку громад: критичні прогалини	126
Kondratenko D. Monitoring Report on Coping Strategies of the Beneficiaries of Basic Needs Project.....	128
Крапива І. В. Оцінювання в контексті децентралізації влади в Україні та створення об'єднаних територіальних громад.....	134

Жуков В. І. Особливості проведення зовнішньої оцінки соціальної ефективності модернізації «технічного об'єкту»	137
Кабаченко Н. В. Підходи до оцінки потреб територіальних громад	138
Єрескова Т. В. Соціальний діалог як ефективна стратегія моніторингу та оцінювання	140
Зеленкевич Л. П. Соціальні ризики в процесі реформи децентралізації на селі та створення ОТГ	142
Журавльова І. О., Пантак Д. О. Оцінювання роботи освітніх центрів «Крим-Україна» (desk research).....	143

СЕКЦІЯ 5.

СОЦІАЛЬНІ СПІЛЬНОТИ У СФЕРІ ПРАЦІ: ЕКОНОМІКО-СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Петрушина Т. О. Теоретико-методологічні підходи до аналізу соціальних спільнот у сучасному світі праці	147
Рахманов О. А. Цінності та практики відповідальності у середовищі бізнес-спільноти України	149
Туленков М. В. Новітні тенденції в сфері зайнятості населення	151
Shcherba H. I. Cross-Border Cooperation in the Focus of Research on Social Space	156
Судаков М. В. Особливості розвитку конкурентних взаємодій професійних спільнот на національному ринку праці України: досвід соціологічної діагностики та концептуалізації	159
Тітар І. О. Поінформованість щодо макроекономічних показників різних груп населення України.....	162
Резнік О. С. Проблема колективних форм громадянської співпраці	164
Кузьменко Т. М. Формальні та неформальні інституційні засади поведінки особистості.....	166
Лапіна В. В. Проблема ідентифікації причин падіння престижу сільськогосподарської праці як джерело соціального відторгнення..	169
Дутчак О. А. Колективні перемовини у глобальних ланцюгах постачання на прикладі української експортно-орієнтованої швейної промисловості.....	171
Боровський О.О., Бондаренко М.М. Типологія стратегічних комунікацій у сфері політики	174
Буткалюк В. О. Становище молоді на ринку праці в умовах неоліберального глобального капіталізму.....	176

Ліпіч Л. М. Прекарізація як феномен сучасного суспільства: нові соціальні спільноти.....	179
Настояща К. В. Нові форми зайнятості як фактори трансформації стилів життя.....	181
Ніколаєнко В. Л. Кібертаріат та люмпен-кібертаріат в світі постмодерну, анархо-капіталізму та кіберпанку.....	185
Ніколаєнко Л. Г. Соціальні функції грошей або множинні гроші як символ рухомої групової множинності.....	188
Шалімова О. Ю. Гендерна нерівність в оплаті праці.....	191
Панькова О.В., Черьомухіна О. Трудова міграція в Україні: емпіричний вимір.....	193
Смакота В. В. Високоосвічене населення України. Особливості існування в сучасному соціоекономічному просторі.....	196

СЕКЦІЯ 6.

ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ

Горбачик А. П. Довіра як ресурс для спільнот.....	201
Дембіцький С. С. Алгоритм порівняння соціально-демографічних груп: множинна перевірка статистичних гіпотез і візуалізація (на прикладі установок на громадську активність).....	204
Савельєв Ю. Б. Метод мережевого аналізу у дослідженні соціальних спільнот і актуальні проблеми статистичного моделювання.....	206
Соболевська М. О. Громадські організації та владні структури: асиметрії взаємодії.....	208
Джевага М., Пацук К. Використання моделей «SERVQUAL» та «SERVPERF» для вимірювання якості освітніх послуг.....	210
Сидоров М.В.-С. Використання модифікованого «SERVPERF» для оцінки якості освітніх послуг ЗВО.....	212
Олійник О. В. Особливості аналізу даних за результатами опитування ПВН в невеликих містах України.....	214
Ковальська Є. В. ОСОБЛИВОСТІ Вимірювання надійності в композитних індексах на прикладі адаптованого ICX Уорнера.....	216
Лешенок У. С. Можливості використання просторових даних у дослідженнях політичних орієнтацій населення України.....	218
Москотіна Р. Ю. Сильні та слабкі зв'язки в ситуації поширення інформації у соціальній мережі Twitter.....	220

Костенко Я. О. Внутрішньополітичні та зовнішньополітичні установки Дональда Трампа на основі аналізу Twitter-акаунту	223
Писанець М. І. Засоби підвищення Item Response Rate в онлайн-опитуваннях	227
Братусь Я. С. Переваги та недоліки використання методу калібрування для усунення ефекту від «невідповідей»	229

Наукове видання

**ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ:
СПІЛЬНОТИ: СУСПІЛЬНА УЯВА І ПРАКТИКИ КОНСТРУЮВАННЯ**

*Матеріали XVI Міжнародної науково-практичної конференції
«Проблеми розвитку соціологічної теорії: спільноти: суспільна уява і
практики конструювання»*

18–19 квітня 2019 року (м. Київ)

